

АБАЙ

(ИБРАҺИМ ҚҰНАНБАЕВ)

ЕКІ ТОМДЫҚ
ШЫҒАРМАЛАР ЖИНАҒЫ

БІРІНШІ ТОМ

ӨЛЕҢДЕР МЕН ПОЭМАЛАР

027983-a

И.И. Густавовская
книгоиздательская
бюджетная система

АЛМАТЫ
«ЖАЗУШЫ»
1986

↑

Шығарушылар алқасы:

Ахметов Зәки, Қаратаев Мұхаметжан, Мағауин Мұхтар
(жауапты шығарушы), *Мырзалиев Қадыр, Мырзахметов*
Мекемтас, Нұрғалиев Рымғали

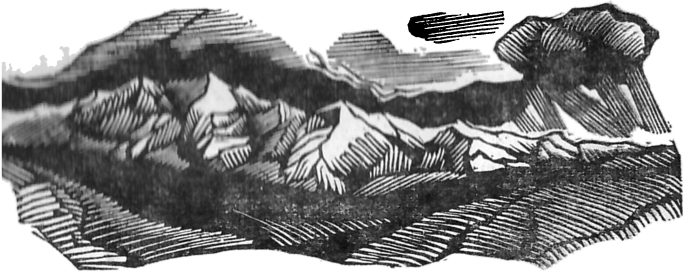
Көркемдеуші *Нағым Нұрмұханбетов*

А $\frac{4702230100-189}{402(05)-86}$ 53—85 © Көркемделуі, «Жазушы», 1986

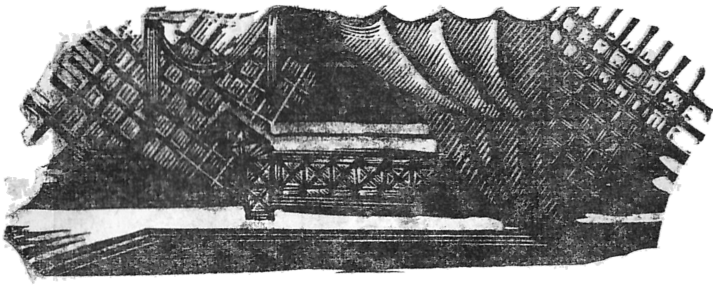
1855—1881, 1882—1885

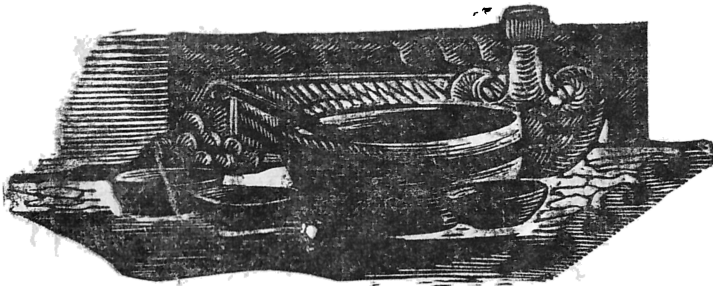
1886, 1887, 1888, 1889

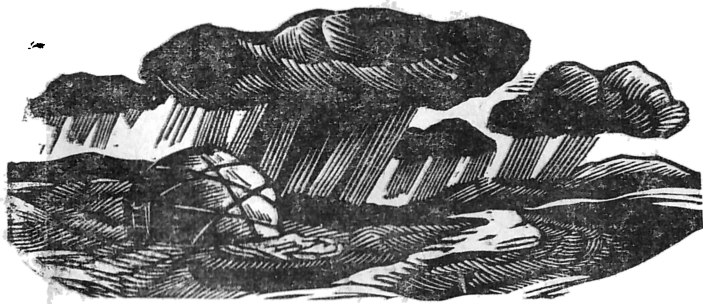
1890, 1891, 1892, 1893

1894, 1895, 1896, 1897

1898, 1899, 1900

1901, 1902, 1903

1855—1881

* * *

Иузи — рәушан, көзі — гәуһар,
Лағилдек бет үші ахмар,¹
Тамағы қардан әм биһтар²
Қашың құдрәт қоли шигә³.
Өзәң гузәлләра⁴ рахбар⁵,
Сәңә ғишық болып көмтар,
Сүлейман, Ямшид, Искандәр
Ала алмас барша мүлкигә.
Мүбада олса⁶ ол бір кәз,
Тамаша қылса йүзма-йүз,
Кетіп қуат, йұмылып көз,
Бойың сал-сал бола нигә?

* * *

Фзули, Шәмси, Сәйхали,
Науаи, Сағди, Фердауси,
Хожа Хафиз — бу һөммәси
Мөдәт бер шағири⁷ фәрияд⁸.

ӘЛИФБИ ӨЛЕНІ

Әлиф дек ай йүзіңе ғибрат⁹ еттім,
Би — Бала' и¹⁰ дәртіңа нисбәт¹¹ еттім.
Ти — Тілімнән шығарып түрлі әбиат,¹²
Си — Сәнаи¹³ мәдхіңа¹⁴ хұрмәт еттім.
Жим — Жамалың¹⁵ қандай ақ, рузи¹⁶ маған.
Ха — Халаллық таппадым, жаным, сәнан.
Хи — Халайық, мен емес, бәрі ынтизар,
Дәл — Дариға ғишық оты бермес аман.
Зәл — Зәлиллік¹⁷ көрген соң сайрай бер, тіл,
Ре — Риза қылмағыңды яр өзің біл.
Зи — Зәһәрдай¹⁸ күйдірді ғишқың қатты,
Син — Сәләмәт қалмағым болды мүшкіл.
Шин — Шикәр ләп¹⁹ есіме түскен сайын,
Сад — Сабырым қалмады, мен не әйләйін.
Зад — Зайығ²⁰ өмірім өтті менің бекер,
Тай — Талаптан, әйтеуір құр қалмайын.
Зай — Залым көп қылыш боп, жанға оқталды,
Ғайн — Ғақлымды басымнан тартып алды.
Ғайын — Ғариблік басыма түскеннен соң,
Фи — ғайдақ тие ме деп жаза салды.
Қаф — Қабыл болар ма екен жазған хатым?
Каф — Камил²¹ ақылың мол асыл, затым,
Ләм — Ләбіңнен ем қысаң мен дерттіге,
Мим — Мийриңнен қалмас ед бар апатым.
Нун — Нала қып, қайғыңмен күйдірдің көп,
Уау — Уайлана²² ғишқың да уайым жеп,
Ғи — Ғеш пайдақ тимесе, өлді ойлаңыз,
Ләм әлиф — Лә Иллаһа Илла Алла²³ деп,
Я — Ярым, қалай болар жауап сөзің?
Мәт²⁴ — қасың, тәштит — кірпік, сәкіп — көзің.
Үтір мен асты-үстілі жазуда бар,
Болуға асты-үстілі көнсең өзің!

* * *

Кім екен деп келіп өм түйе қуған,
Қатын ғой күлдәрімен белін буған.
Төркінінің бергені жауыр айғыр,
Бауырыңды (ұрайын) бірге туған.

ШӘРІПKE

Түңлікбайдың қатыны атың Шәріп,
Байға жарып көрмеген сен бір көріп.
Сен шыққан жол үстінде жалғыз түп ши,
Көрінген ит кетеді бір-бір сарып.

АБРАЛЫҒА

Мен жасымнан көп көрдім
Мұсылманды, кәшірді.
Абралыдай көрмедім
Намаз білмес пақырды.
Қираәтін²⁵ оқытып
Көріп едім, шатылды.
Ниет қыла білмейді,
Не қылады нәшілді.²⁶

Намазшамның²⁷ артынан
Құржаң-құржаң етеді;
Жер ұшық²⁸ берген кісідей,
Тоңқаңдай ма, не етеді.
Нәшіл түгіл, намазы
Бәрі жолға көтеді.

«Ғинатайына кәлкәусар»²⁹
Пошал дереу күпәкар,
Аяғын ойлап айтқаны:
«Әлі — шаны құлаптар».
Осы оқумен намаздың
Қай жерінде сауан бар?
Тегін ойлап байқасаң,
Мұнда ми жоқ, құлақ бар.

ЖАҚСЫЛЫҚҚА

Аяғыңды аңдып бас, ей, Жақсылық!
Өз басыңда жының бар бір бақсылық.
Борышқорлық адамға қиын нәрсе,
Әрқайда өсткізеді мал ташпылық.

Сап-сап, көңлім, сап, көңлім!
Саяламай, сай таппай,
Не күн туды басыңа
Күні-түні жай таппай?
Сен жайыңа жүргенмен
Қыз өле ме бай таппай?
Түн кезгенің мақұл ма,
Жан-жағыңа жалтақтай?
Өлермін деп жүрмісің,
Мұнан басқа жан таппай?

Сап, сап, көңлім, сап, көңлім!
Сабыр түбі — сары алтын.
Сабыр қылсаң, жайыңды
Білөр ме екен бекзатым?
Көңіл аулап сөз айтар
Арадағы тілхатым,
Ағын судай екпіндеп,
Лайы жоқ суатым.
Луру да емес, сау да емес,
Құрылды өл-қуатым.

Сап, сап, көңлім, сап, көңлім!
Сана қылма бекерге.
Сап қылғанмен пайда жоқ.
Дүние даяр өтерге,
Ажал даяр жетерге.
Хош, қыз алсын қойнына,
Бейнет көрмей, дәулет жоқ.
Әлі барып кетерге,
Оныменен бойыңа
Имаң, дәулет бітер ме?

Адилды сатсаң арамға,
Құддй қабыл өтер ме?
Қыз сүйоді мені деп,
Оған көңіл көтерме!

Сап, сап, көңлім, сап, көңлім!
Сарқа берме санасын.
Бәрін өзің білсең де,
Әлі-ақ өзің танасың.
Өртенесің, жанасың,
Өз-өзіңнен бейнетке
Өз басыңды саласың.
Қай мезгілде тойғыздың
Аюдайын ағасын,
Қатыны мен қалашын?!
Қарсақ жортпас қара адыр,
Қарамай неге шабасың?
Сонда тәуір бола ма,
Ұстап ап біреу сабасын?
Кішімді тонасын,
Елге де күлкі боласың.

Сап, сап, көңлім, сап, көңлім!
Сағынышқа сарғайма!
Жәй жүрсең де қыз қумай,
Сені біреу қарғай ма?
Қыз іздесең, қалың бер,
Мұным ақыл болмай ма?
Көріп алсаң көріктіні,
Таңдап алсаң тектіні,
Сонда да көңіл толмай ма?

1882—1885

* * *

Қансонарда бүркітші шығады аңға,
Тастан түлкі табылар аңдығанға.
Жақсы ат пен тату жолдас — бір ғанибет,
Ыңғайлы ықшам киім аңшы адамға.
Салаң етіп жолықса қайтқан ізі,
Сағадан сымпың қағып із шалғанда.
Бүркітші тау басында, қағушы ойда,
Іздің бетін түзетіп аңдағанда.
Томағасын тартқанда бір қырымнан,
Қыран құс көзі көріп самғағанда.
Төмен ұшсам, түлкі өрлеп құтылар деп,
Қанды көз қайқаң қағып шықса аспаңға,
Кере тұра қалады қашқан түлкі,
Құтылмасын білген соң құр қашқанға.
Аузын ашып, қоқақтап, тісін қайраң,
О да талас қылады шыбын жанға.
Қызық көрер, көңілді болса аңшылар,
Шабар жеріп қарамас жығылғанға.
Қырық пышақпен қыржыңдап тұрған түлкі,
О дағы осал жау емес қыран паңға.
Сегіз найза қолында, көз аудармай,
Батыр да аял қылмайды ертең таңға.
Қанат, құйрық суылдап, ысқырады,
Көктен қыран сорғалап құйылғанда.
Жарқ-жұрқ етіп екеуі айқасады,
Жеке батыр шыққандай қан майданға,
Біреуі — көк, біреуі — жер тағысы.

Адам үшін батысын қызыл қапға.
Қар аһнақ, бүркіт қара, түлкі қызыл,
Үкпейды қаса сұлу шомылғанға.
Қара шапаны көтеріп екі шынтақ,
О да бүлк-бүлк етпей ме сипанғанда.
Аһнақ ет, қып-қызыл бет, жап-жалаңаш,
Қара шап қызыл жүзді жасырғанда.
Күйеуі ер, қалыңдығы сұлу болып,
Және ұқсар тар төсекте жолғасқанға.
Арт жағынан жаурыны бүлкілдейді,
Қыран бүктеп астына дәл басқанда.
Құсы да, иесі де қоразданар,
Алпыс екі айлалы түлкі алғанда.
«Үйірімен үш тоғыз» деп жымыңдап,
Жасы үлкені жапына байланғанда.
Сілке киін тымақты, насыбайды —
Бір атасың көңілің жайланғанда.
Таудан жиде тергендей ала берсе,
Бір жасайсың, құмарың әр қанғанда.
Көкіректе жамандық еш ниет жоқ,
Аң болады кеңесің құс салғанда.
Ешкімге зияны жоқ, өзім көрген
Бір қызыл ісім екен сұм жалғанда.
Көкірегі сезімді, көңілі ойлыға
Бәрі де анық тұрмай ма ойлағанда?
Ұқпассың, үстірт қарап бұлғақтасаң,
Суретін көре алмассың, көп бақпасаң.
Көлеңкесі түседі көкейіңе,
Әр сөзін бір ойланып салмақтасаң.
Мұны оқыса, жігіттер, аңшы оқысын,
Біле алмассың, құс салып дәм татпасаң.

Қақтаған ақ күмістей кең маңдайлы,
Аласы аз қара көзі нұр жайнайды.
Жіңішке қара қасы сызып қойған
Бір жаңа ұқсатамын туған айды.
Маңдайдан тура түскен қырлы мұрын,
Ақша жүз, ал-қызыл бет тіл байлайды.
Аузын ашса, көрінер кірсіз тісі,
Сықылды қолмен тізген, іш қайнайды.
Сөйлесе, сөзі әдепті хәм мағыналы,
Күлкісі бейне бұлбұл құс сайрайды.
Жұп-жұмыр, ақ торғындай мойыны бар,
Үлбіреген тамағын күн шалмайды.
Тақтайдай жаурыны бар, иығы тік,
Екі алма кеудесінде қисаймайды.
Сорақы ұзын да емес, қысқа да емес,
Нәзік бел тал шыбықтай бұраңдайды.
Етіндей жас баланың білегі бар,
Ажымсыз ақ саусағы іске ыңғайлы.
Қолаң қара шашы бар жібек талды,
Торғындай толқын ұрып, көз таңдайды.

Қандай қызда ләззат бар жан татпаған?
Сұлуы бұл заманның тек жатпаған.
Он сегіз, он тоғызға келгеннен соң
Алмасы өкпе болар қол батпаған.
Бұлардың кейбірінің мінездері:
Еш нәрсе көрмегенсіп бұртақтаған.
Кейбірі жайдары, ашық боламын деп,
Орынсыз адамдармен жыртақтаған.
Әуелден сұлу жайы бізге мәлім:
Жігітті жұрт мақтаған қыз жақтаған.
Кей жігіт мақтап үшін қылық қылмай,
Бойына майдалықпен сыр сақтаған.
Кей жігіт арсыздықпен, ұятсынбай,
Қолы жетпес нәрсеге тыртақтаған.
Орынды іске жүріп, ой таппаған,
Не болмаса жұмыс қып, мал бақтаған.
Қасиетті болмайды ондай жігіт
Әншейін құр бекерге бұлғақтаған.

Жасымда ғылым бар деп ескермедім,
Пайдасын көре тұра тексермедім.
Ержеткен соң түспеді уысыма,
Қолымды мезгілінен кеш сермедім.
Бұл махрұм қалмағыма кім жазалы,
Қолымды дөп сермесем, өстер ме едім?
Адамның бір қызығы бала деген,
Баланы оқытуды жек көрмедім.
Баламды медресеге біл деп бердім,
Қызмет қылсын, пен алсын деп бермедім.
Өзім де басқа шауып, төске өрледім,
Қазаққа қара сөзге дес бермедім.
Еңбегіңді білерлік еш адам жоқ,
Түбінде тыныш жүргенді теріс көрмедім.

1886

* * *

Қартайдық, қайғы ойладық, ұйқы сергек.
Ашуың — ашыған у, ойың — кермек.
Мұңдасарға кісі жоқ, сөзді ұғарлық,
Кім көңілді көтеріп болады ермек?

Жас — қартаймақ, жоқ — тумақ, туған — өлмек,
Тағдыр жоқ өткен өмір қайта келмек.
Басқан із, көрген қызық артта қалмақ,
Бір құдайдан басқаның бәрі өзгермек.

Ер ісі ақылға ермек, бойды жеңбек,
Өнерсіздің қылығы өле көрмек.
Шыға ойламай, шығандап қылық қылмай,
Еріншек ездігінен көпке көнбек.

Жамандар қыла алмай жүр адал еңбек,
Ұрлық, қулық қылдым деп қағар көлбек.
Арамдықтан жамандық көрмей қалмас,
Мың күн сынбас, бір күні сынар шөлмек.

Адамзат тірілікті дәулет білмек,
Ақыл таппақ, мал таппақ, адал жүрмек.
Екеуінің бірі жоқ ауыл көзіп,
Не қорлық құр қылжаңмен күн өткізбек?

Надапға арам ақылды құлаққа ілмек,
Бұл сөзден ертегіні тез үйренбек.

Рас сөздің кім білер қасиетін?
Ақылсыз шынға сенбей, жоққа сенбек.

Қызыл арай, ақ күміс, алтын бергек³⁰
Қызықты ертегіге көтерілмек.
Ақсақалдың, әкенің, білімдінің
Сөзінен сырдаң тартып, тез жиренбек.

Ақылды қара қылды қырыққа бөлмек,
Әр нәрсеге өзіндей баға бермек.
Таразы да, қазы да өз бойында,
Наданның сүйенгені көп пен дүрмек.

Алашқа іші жау боп, сырты күлмек,
Жақынын тіріде аңдып, өлсе өкірмек.
Бір-екі жолы болған кісі көрсе,
Құдай сүйіп жаратқан осы демек.

Ел бұзылса, табады шайтан өрнек,
Періште төменшіктеп, қайғы жемек.
Өзімнің иттігімнен болды демей,
Жеңді ғой деп шайтанға болар көмек.

Сырттансынбақ, қусынбақ, өршілденбек,
Сыбырменен топ жасап бөлек-бөлек.
Арамдықпен бар ма екен жаннан аспақ,
Өзімен-өзі бір күн болмай ма әлек?

Қолдан келе бере ме жұрт меңгермек?
Адалдық, арамдықты кім теңгермек?!
Мақтан үшін қайратсыз болыс болмақ,
Иттей қор боп, өзіне сөз келтірмек.

Қартайдық, қайғы ойладық, ұлғайды арман.
Шошимын кейінгі жас балалардан.
Төрін сатпай, телміріп, көзін сатып,
Теп-тегіс жұрттың бәрі болды аларман.

Бай алады кезінде көп берем деп,
Жетпей тұрған жеріңде тек берем деп,
Би мен болыс алады күшін сатып
Мен қазақтан кегінді ап берем деп.

Жарлы алады қызметпен өткерем деп,
Елубасы³¹ шар салып³², леп берем деп.
Жалаңқая жат мінез жау алады
Бермей жүрсең, мен сені жек көрем деп.

Дос алады бәрмесең, бұлт берем деп,
Жауыңа қосылуға сырт берем деп.
Бұзылған соң мен оңай табылмаспын,
Не қылып оңайлықпен ырқ берем деп.

Сұм-сұрқия — сұмдықпен еп берем деп,
Сүйер жансып, сүйкімді бет берем деп.
Жүз қараға екі жүз аларман бар,
Бас қатар бас-аяғын тексерем деп.

Ел жиып, мал сойыңды өт берем деп,
Мал берсом, сен мөндік бол деп берем деп.
Қара қарға сықылды шуласар жұрт
Кім көп берсе, мен соған серт берем деп.

Бұзыларды ойламас бет көрем деп,
Айт ішуді кім ойлар дерт көрем деп.

Қабаған итше өшігіп шыға келер
Мен қапсам, бір жеріңді бөксерем деп.

Орыс айтты өзіңе ерік берем деп,
Кімді сүйіп сайласаң, бек көрем деп.
Бұзылмаса, оған ел түзелген жоқ,
Ұлық жүр бұл ісіңді кек көрем деп.

Жұрт жүр ғой арамдықты еп көрем деп,
Тоқтау айтқан кісіні шот көрөм деп.
Бар ма екен жай жүрген жан қанағатпен,
Құдайдың өз бергенін жөн көрөм деп?

Атаңы бала аңдиды, ағаны -- іні,
Ит қорлық нөмонө өкөн сүйткен күні?
Арын сатқан мал үшін антүрғаншың
Айтқан сөзі құрысын, шыққан үні.

Алыс-жақын қазақтың бәрі қаңғыл,
Аямай біріп-бірі жүр ғой аңдыл.
Мал мен бақтың кеселіп ұя бұзар,
Пәруардигер³³ жаратқан несін жан қып!

Ант ішіп күнде берген жаны құрсын,
Арын сатып тіленген малы құрсын.
Қысқа күнде қырық жерге қойма қойың,
Қу тілмен қулық сауған заңы құрсын.
Бір атқа жүз құбылған жүзі күйгір,
Өз үйінде шертиген паңы құрсын.

Қыран бүркіт не алмайды, салса баптап,
Жұрт жүр ғой күйкентай мен қарға сақтап,
Қыран шықса қияға, жібереді
Олар да екі құсын екі жақтап.
Қарқылдап қарға қалмас арт жағынан,
Күйкентайы үстінде шықылықтап.
Өзі алмайды, қыранға алдырмайды,
Күні бойы шабады бос салақтап.
Тиіп-шығып, ыза қып, ұстатпаса,
Қуанар иелері сонда ыржақтап.
Не таптық мұныменен деген жан жоқ,
Түні бойы күпілдер құсын мақтап.
Басқа — сая, жанға — олжа дәнеме жоқ,
Қайран ел осынымен жүр далақтап.

Қалың елім, қазағым, қайрап жұртым,
 Ұстарасыз аузыңа түсті мұртың.
 Жақсы менен жаманды айырмадың
 Бірі қан, бірі май боп енді екі ұртың.
 Бет бергенде шырайың сондай жақсы,
 Қайдан ғана бұзылды сартпа сыртың?
 Ұқпайсың өз сөзіңнен басқа сөзді,
 Аузымен орақ орғап өңкей қыртың.
 Өзімдікі дей алмай өз малыңды
 Күндіз күлкің бұзылды, түнде — ұйқың.
 Көрсекызар келеді байлауы жоқ,
 Бір күн тыртың етеді, бір күн — бұртың.
 Бас-басына би болған өңкей қиқым,
 Мінеки, бұзған жоқ па елдің сыйқың.
 Өздеріңді түзелер дей алмаймын
 Өз қолыңнан кеткен соң енді өз ырқың.
 Ағайын жоқ нәрседен етер бұлтың,
 Оның да алған жоқ па құдай құлқың.
 Бірлік жоқ, береке жоқ, шын пейіл жоқ,
 Сапырылды байлығың, баққан жылқың.
 Баста ми, қолда малға талас қылған
 Күш сынасқан күндестік бұзды-ау шырқың.
 Оңалмай бойда жүрсе осы қыртың
 Әр жерде-ақ жазылмай ма, жаным, тырқың.
 Қай жеріңнен көңілге қуат қылдық
 Қыр артылмас болған соң мінсе қырқың.
 Тиянақсыз, байлаусыз байғұс қылпың,
 Не түсер құр күлкіден жыртың-жыртың.
 Ұғындырар кісіге кез келгенде
 Пыш-пыш демей қала ма ол да астыртын?

- Байлар жүр жиган малын қорғалатып,
Өз жүзін онын беріп алар сатып,
Онын алып, тоқсаннан дәме қылып
Бұл жұртты қойған жоқ па құдай атып.
- Барып келсе Ертістің суын татып,
Беріп келсе бір арыз бұтып-шатып,
Елді алып, Еділді алып есіреді,
Ісіп-кеуіп, қабарып келе жатып.
Әрі-бері айналса аты арықтап,
Шығынға белшесінен әбден батып.
Сұм-сұрқия, қу, білгіш атанбаққа
Құдай құмар қылышты қалжыратып.
Қорғаласа, қорықты деп қоймаған соң,
Шаптырады қалаға бай да андатып.
- Күшті жықпақ, бай жеңбек әуел бастан,
Қолға түсер сілесі әбден қатып.
Жаны аяулы жақсыға қосамын деп,
Әркім бір ит сақтап жүр ырылдатып.

Көңлім қайтты достап да, дұшпаннап да,
Алдамаған кім қалды тірі жанда?
Алыс-жақын қазақтың бәрін көрдім
Жалғыз-жарым болмаса анда-санда.

Пайда үшін біреу жолдас бүгін таңда,
Ол тұрмас бастап жыға³⁴ қисайғанда.
Мұнан мөнің қай жерім аяулы деп
Бірге тұрып қалады кім майданда?!

Ендігі жұрттың сөзі — ұрлық-қарлық,
Саналы жан көрмедім сөзді ұғарлық.
Осы күнде, осы елде дәнеме жоқ
Мейір қанып, мәз болып қуанарлық.

Байлар да мал қызығып біле алмай жүр,
Жаз жіберіп, күз атын міне алмай жүр.
Сабылтып, күнде ұрлатып, із жоғалтып
Ізаменен ыржиып күле алмай жүр.

Саудагер тыныштық сауда қыла алмай жүр,
Іқолдан беріп, қор болып, ала алмай жүр.
Ел аулақта күш айтқан, тонта тапқан
Арсыз жұрттап көңілі тыпа алмай жүр.

Естілер де ісіне қуанбай жүр,
Ел азды деп надандар мұңаймай жүр.
Ала жылан, аш бақа күпілдектер
Кісі екен деп ұлықтан ұялмай жүр.

Бектікті біреу бектеп тұра алмай жүр,
О дағы ұры-қарды қыра алмай жүр.

Қарсылық күнде қылған телі-тентек
Жаза тартып ешбірі сұралмай жүр.

Қарындас қара жерге тыға алмай жүр,
Бірінің бірі сөзін құп алмай жүр.
Құда-тамыр, дос-жарың, қатын-балаң —
Олар да бір қалыпты бола алмай жүр.

Бір күшті көп тентекті жыға алмай жүр,
Іште жалын дерт болып, шыға алмай жүр.
Арақ ішкен, мас болған жұрттың бәрі
Не пайда, не залалды біле алмай жүр.

Жетілтіп жаз жайлауға қона алмай жүр,
Күз күзеу де жанжалсыз бола алмай жүр.
Қыс қыстауың — қып-қызыл ол бір пәле
Оралып ешбір шаруа оңалмай жүр.

Жасы кіші үлкеннен ұялмай жүр,
Сұрамсақтар нәпсісін тыя алмай жүр.
Сәлем — борыш, сөз — қулық болғаннан соң,
Қандай жан сырттан сөз боп сыналмай жүр?

Адасқанның алды — жөп, арты — соқпақ,
Оларға жөн арамның сөзін ұқпақ.
Қас маңғаз малға бөккен кісімсініп
Әсте жоқ кеселді істен биттей қорықпақ.

Бір аршопке³⁵ шапаны сондай шап-шақ,
Мүшесінен буынып, басады алишақ.
Қарсы алдына жымырып келтірем деп
Ақ тымақтың құлағы салтақ-салтақ.

Жазды күні ақ бөркі бүктелмейді-ақ,
Қолында бір сабау бар о дағы аппақ.
Қерегеге сабауды шаншып қойып
Бөргін іліп, қарайды жалтақ-жалтақ.

Қу шалбар қулығына болған айғақ,
Тізесін созғылайды қалталанса-ақ.
Ұстаудағы кісідей мезгілі бар
Күні бойы шешініп, бір т...-ақ.

Тірі жанға құрбы боп жап-жасында-ақ,
Қалжыңдамақ, қасынбақ, ыржаңдамақ.
Бет-аузын сөз сөйлерде жүз құбылтып
Қас кермек, мойып бұрмақ, қоразданбақ.

Осындай сидаң жігіт елде мол-ақ.
Бәрі де шаруаға келеді олақ.
Сырын түзер біреу жоқ, сыртын түзеп,
Бар өнері — қу борбай, сымпыс шолақ.

Олардың жоқ ойында малын бақпақ,
Адал еңбек, мал таппақ, жұртқа жақпақ.
Жалғыз атын терлетіп, ел қыдырып
Сәлемдеспей, алыстан ыржаң қақпақ.

Бір дәурен кемді күнге — бозбалалық,
Қартаймастай көрмелік, ойлапалық.
Жастықта көкірек зор, уайым жоқ,
Дейміз бе еш нәрседен қорғаналық.

Бар ойы — өлең айтып, ән салалық,
Біреуді қалжың қылып қолға алалық.
Қызды ауылға қырындап үйір болса —
Қоңліпе зор қуаныш, бір бадалық³⁶.

Демөңдер онбес іске жұбапалық,
Ақыл тапсақ, мал тапсақ қуаналық.
Қызды сүйсең, бірді-ақ сүй, таңдап тауыш,
Көрсө қызар, күнде асық — дуаналық.

Жастықта бір күлгенің — бір қаралық,
Күлкі баққан бір көрер бишаралық,
Әуелі өнер ізделік, қолдан келсе,
Ең болмаса, еңбекпен мал табалық.

Той болса, тон киелік, жүр, баралық,
Бірімізді біріміз аударалық.
Ат арықтар, тон тозар, қадір кетер,
Күлкіні онша күйлеп, шуламалық.

Уайым — ер қорғаны, есі барлық,
Қиынны бұл дүниенің — қолы тарлық.
«Еһе-өһе»-ге өлірме, бозбалалар,
Бұл — бес күндік бір майдан ер сынарлық.

Салыпба, қылсаң дағы сан құмарлық,
Алдыңда уайым көп шошынарлық.

Жарлылық, жалынышты, жалтаң көздік
Сүйкімі-икеімі жоқ шалдуарлық.

Әсем салдық өлгенше кім қыларлық,
Оған да мезгіл болар тоқталарлық.
Ұрлық қылар, тентіреп тамақ асырар,
Болмаған соң жұмыс қып мал табарлық.

Басында әке айтпаса ақыл жарлық,
Ағайып табылмаса оіі саларлық.
Қалжыңбассын өткізген қайран дәуреп,
Түбінде тартқызбай ма ол бір зарлық?

Осы елде бозбала жоқ сөзді ұғарлық,
Үзілмес үмітпенен бос қуардық.
Әйтеуір ақсақалдар айтпады деп
Жүрмесін деп, аз ғана сөз шығардық.

Жігіттер, ойың арзан, күлкі қымбат,
Екі түрлі нәрсе ғой сыр мен сымбат.
Арзан, жалған күлмейтін, шын күлерлік
Ер табылса, жарайды қылса сұхбат³⁷.

Кейбіреу тыңдар үйден шыққанынша,
Кейбіреу қояр құлақ ұққанынша.
Сөз мәнісін білерлік кейбіреу бар
Абайлар әрбір сөзді өз халында.

Шын көңілмен сүйсе екен, кімді сүйсе,
Бір сөзімен тұрса екен, жанса-күйсе.
Қырмызы, қызыл жібек бозбалалар
Оңғақ бұлдай былғайды, бір дым тисе.

Керек іс бозбалаға — талантылық,
Әр түрлі опер, міпез, жақсы қылық,
Кейбір жігіт жүреді мақтан көйлеп,
Сыртқа пысық келеді, көзге сынық.

Кемді күн қызық дәурен тату өткіз,
Жетпесе біріңдікін бірің жеткіз!
Күншілдіксіз тату бол шын көңілмен,
Қиянатшыл болмақты естен кеткіз!

Бір жерде бірге жүрсең басың қосып,
Біріңнің бірің сөйле сөзің тосып,
Біріңді бірің гиззат³⁸ құрмет етіс
Тұрғандай бейне қорқып, жаның шошын.

Жолдастық, сұхбаттастық — бір үлкен іс,
Оның қадірін жетесіз адам білмес.
Сүйікті ер білген сырын сыртқа жаймас,
Артыңнан бір ауыз сөз айтып күлмес.

Күйлеме жігітпін деп үнемі ойнас,
Салынсаң, салдуарлық қадір қоймас.
Ер жігіт таңдап тауып, еппен жүрсін,
Төбетке өлекшінің бәрі бір бәс.

Біреуді коркі бар деп жақсы қорме,
Лапылдақ көрсе қызар нәпсіге ерме!
Әйел жақсы болмайды көркіменен,
Мінезіне көз жетпей, көңіл берме!

Көп жүрмес, жеңсікқойлық әлі-ақ тозар,
Жаңғырар жеңсік құмар, жатқа қозар.
Күнде көрген бір беттен көңіл қайтар,
Қылт еткізбес қылықты тамыршы озар.

Толқынын жүрегіңнің хаттай таныр,
Бүлк еткізбес қалайша соқса тамыр.
Жар көңліне бір жанын пида қылып,
Білместігің бар болса, қылар сабыр.

Шу дегенде көрінер сұлу артық,
Көбі көпшіл келеді ондай қаншық.
«Бетім барда бетіме кім шыдар» деп,
Кімі паңдау келеді, кімі тантық.

Ақыл керек, ес керек, мінез керек,
Ер ұялар іс қылмас қатын зерек.
Салақ, олақ, ойнаспы, керім-кербез,
Жыртаң-тыртаң қызылдан шығады ерен.

Қатының сөні сүйсе, сен де оны сүй,
Қоржаң суық келеді кей сасық ми.
Ері ақылды, қатыны мінезді боп,
Тату болса, райыс³⁹ — үстіндегі үй.

Жоқ болса қатыныңның жат өсегі,
Болмаса мінезінің еш кесегі,

Майысқан, бейне гүлдей толықсыған
Кем емес алтын тақтан жар төсегі.

Жасаулы деп, малды деп байдан алма.
Көдей қызы арзан деп құмарланба.
Ары бар, ақылы бар, ұяты бар
Ата-ананың қызынан ғапыл қалма.

Үйіңе тату құрбың келсе кіріп,
Сызданбасын қабақпен имендіріп.
Ері сүйген кісіні о да сүйіп
Қызмет қылсын көңілі таза жүріп.

Құрбыңның тәуір болсын өз мінезі,
Абыройлы қалжыңмен келсіп сөзі.
Сен оған мойын бұрып сөз айтқанда,
Қатыныңда болмасын оның көзі.

Кей құрбы бүгін тату, ертең бату,
Тілеуі, жақындығы — бәрі сату.
Көкірегінде қаяу жоқ, қиянат жоқ,
Қажымас, қайта айнымас қайрап тату!

Пайда деп, мал деп туар ендігі жас,
Еңбекпен терін сатып түзден жимас.
Мәліш⁴⁰ сауда сықылды күлкі сатып,
Алса қоймас, араны тағы тоймас.

Асық ұтыс сықылды алыс-беріс —
Тірі жанның қылғаны бүгін тегіс.
Бірі көйтке⁴¹ таласып, бірі арам қып,
Төбелескен, дауласқан жанжал-керіс.

Жас бала әуел тату бола қалар,
Ата-анадан жақын боп, ертіп алар.
Бірін-бірі құшақтап шуылдасып,
Ойып тарқар кезінде ұрыс салар.

Біреуі жылап барса үйге таман,
Ата-анасы бұрқылдар онан жамап.
Татулығы құрысын ойынымен,
Дәл соларға ұқсайды мына заман.

Җамаи тату қазады өзіңе ор,
Оған сенсең, бір күні боларсың қор.
Ары бар, ұяты бар үлкенге сен,
Өзі зордың болады ығы да зор.

Қазақтың қайсысының бар сапасы?
Қылт етерде дап-дайын бір жаласы.
Пысықтықтың белгісі — арыз беру
Жоқ тұрса бес бересі, алты аласы.

Патша құдай, сыйыпдым
Тура баста өзіңе.
Жау жағадан алғанда,
Жан көрінбес көзіме.
Арғын, Найман жиылса,
Таңырқаған сөзіме.
Қайран сөзім қор болды
Тобықтының езіне.
Самородный⁴² сары алтын,
Саудасыз берсең, алмайды
Саудыраған жезіне.
Саудырсыз сары қамқаны
Садаға кеткір сұрайды
Самарқанның бөзіне.
Кеселді түйін шешілсе,
Кердең мойын кесілсе,
Келмей кетпес кезіне.
О да құдай пендесі,
Түспей кетер деймісің
Тәңірінің құрған тезіне!

Базарға, қарап тұрсам, әркім барар,
Іздегені не болса, сол табылар.
Біреу астық алады, біреу маржан,
Әркімге бірдей нәрсе бермес базар.
Әркімнің өзі іздеген нәрсесі бар,
Сомалап ақшасына сонан алар.
Біреу ұқшас бұл сөзді, біреу ұғар,
Бағасын пайым қылмай аң-таң қалар.
Сөзді ұғар осы күнде кісі бар ма?
Демеймін жалпақ жұртқа бірдей жағар.
Жазған соң, жерде қалмас тесік моншақ,
Біреуден біреу алып, елге тарар.
Бір кісі емес жазғаным, жалпақ жұрт қой,
Шамдапбай-ақ, шырақтар, ұқсаң жарар.
«Ит маржанды не қылсын» деген сөз бар,
Сәулесі бар жігіттер бір ойланар.

Ғылым таппай мақтапба,
 Орын таппай баптапба,
 Құмарланып шаттапба
 Ойнап босқа күлуге.
 Бес нәрседен қашық бол,
 Бес нәрсеге асық бол —
 Адам болам десеңіз.
 Тілеуің, өмірің алдыңда,
 Оған қайғы жесеңіз.
 Өсек, өтірік мақтапшақ,
 Еріншек, бекер мал шаппақ —
 Бес дұшпаның, білсеңіз.
 Талап, еңбек, терең ой,
 Қанағат, рақым, ойлап қой —
 Бес асыл іс, көнсеңіз.
 Жамандық көрсең нәфрәтлі⁴³
 Суытып көңіл тыйсаңыз.
 Жамандық көрсең ғибрәтлі⁴⁴.
 Оны ойға жисаңыз,
 Ғалым болмай немеңе,
 Балалықты қисаңыз.
 Болмасаң да ұқсап бақ
 Бір ғалымды көрсеңіз.
 Ондай болмақ қайда деп
 Айтпа, ғылым сүйсеңіз.
 Сізге ғылым кім береді,
 Жаппай жатып сөнсеңіз?
 Дүние де өзі, мал да өзі,
 Ғылымға көңіл берсеңіз.
 Білгендердің сөзіне
 Махаббатпен ерсеңіз.

Ақыл сенбей сенбеңіз
Бір іске кез келсеңіз.
Ақсақал айтты, бай айтты,
Кім болса, мейлі, сол айтты —
Ақылменен жеңсеңіз.
Надандарға бой берме,
Шын сөзбенен өлсеңіз.
Аят, хадис емес қой,
Күпір⁴⁵ болдың дөмес қой,
Қашша қарсы келсеңіз.
Көп көзіне көріне айтпа,
Біздің сөзге ерсеңіз.

Мұны жазған кісінің
Атын білме, сөзін біл.
Осы жалған дүниеден
Шешпен де өткен не бұлбұл,
Косем де өткен не дүлдүл,
Сөз мәнісіп білсеңіз,
Ақыл-мизап,⁴⁶ өлшеу қыл,
Егер қисық көрінсе,
Мейлің таста, мейлің күл.

Егер түзу көрінсе,
* Ойлап-ойлап, құлаққа іл.
Ақымақ көп, ақылды аз,
Деме көптің сөзі бұл.
Жақынның сөзі тәтті деп,
Жақыным айтты дей көрме.
Надандықпен кім айтса,
Ондай түпсіз сөзге ерме,
Сізге айтамын, қауіп — бұл.
Озің үнін үйренсең,
Жамандықтап жиренсең,
Апшыларсың жылма-жыл.
Біреу үнін үйренсең,
Біреу білмес, сен білсең,
Білгеннің бәрі тұл.
Сөзіне қарай кісіні ал,
Кісіге қарап сөз алма.
Шын сөз қайсы біле алмай,
Әр нәрседен құр қалма.

Мұны жазған — білген құл,
Ғұламаһи⁴⁷ Дауани,
Солай депті ол шыншыл.
Сөзін оқы және ойла,
Тез үйреніп, тез жойма,
Жас уақытта көңіл — гүл.

Шоқпардай көкілі бар, қамыс құлақ,
Қой мойынды, қоян жақ, бөкен қабақ.
Ауызомыртқа шығыңқы, майда жалды,
Ой желке, үңірейген болса сағақ.

Төке мұрып, салпы ерін, ұзын тісті,
Қабырғалы, жоталы, болса күшті.
Ойынды еті боп-бөлек, омыраулы,
Тояттаған бүркіттей салқы төсті.

Жуан, тақыр бақайлы, жұмыр тұяқ,
Шынтағы қабырғадан тұрса аулақ.
Жорсоғарлы, сіңірлі, аяғы тік
Жаурыны өтсіз, жалнақ тақтайдай-ақ.

Кең сауырлы тар мықын, қалбағайлы,
Алды-арты бірдей келсе, ерге жайлы.
Күлте құйрық, қыл түбі әлді келіп,
Көтендігі шығыңқы, аламайлы.

Ұршығы томон біткен, шақпақ етті,
Озі санды, доңғөлек келсе көтті.
Сырты қысқа бауыры жазық келіп,
Арты талтақ, ұмасы үлпершекті.

Шідерлігі жуандау, бота тірсек,
Бейне жел, тынышты, екпінді, мініп жүрсек.
Екі козін төңкеріп, қабырғалап,
Белдеуде тыныш тұрса, байлап көрсек.

Тығылмай әм сүрінбей жүрдек көсем,
Иек қағып, еліріп жүрсе әсем.
Шанса жүйрік, мінсе берік, жуан, жуас,
Разы емен осындай ат мінбесем!

Аяңы тымақты алшы кигізгендей,
Кісіні бол-бол қағып жүргізгендей.
Шапқан атқа жеткізбес бөкен желіс
Ыза қылдың қолыма бір тигізбей.

ЖАЗ

Жаздыкүн шілде болганда,
Көкорай шалғын, бәйшешек
Ұзарып өсіп толганда;
Күркіреп жатқан өзенге
Көліп ауыл қонганда;
Шұрқырап жатқан жылқының
Шалғыннан жоны қылтылдап,
Ат, айғырлар, биелер
Бүйірі шығып, ыңқылдап,
Суда тұрып шыбындап,
Құйрығымен шылпылдап,
Арасында құлып-тай
Айнала шауып бұлтылдап.
Жоғары-төмен үйрек, қаз
Үшкіп тұрса сымнылдап.
Қыз-келіншек үй тігер,
Бұрала басып былқылдап.
Ақ білегін сыбанып,
Әзілдесіп сыңқылдап.
Мал інінен айналып,
Қоңді жақсы жайлаанып,
Бай да көлер ауылға,
Аяңшылы жылнылдап.
Сабадан қымыз құйдырып,
Ортасына қойдырып,
Жасы үлкендер бір бөлек
Кеңесіп, күліп сылқылдап.
Жалшы алдаған жас бала
Жағалайды шешесін:
Ет әпер деп қыңқылдап.

Көлеңке қылып басына,
Кілем төсеп астына,
Салтанатты байлардың
Самаурыпы бұрқылдап.
Білімділер сөз айтса,
Бәйгі атындай аңқылдап,
Өзгелер басын пәейді,
Әрине деп мақұлдап.
Ақ көйлекті, таяқты
Ақсақал шығар бір шеттеп:
Малыңды әрі қайтар деп,
Малшыларға қаңқылдап;
Бай байғұсым десін деп,
Шақырып қымыз берсін деп,
Жарамсақсып, жалпылдап.
Шапандарын белсенген,
Асау мініп теңселген,
Жылқышылар көп тұрса,
Таңертеңнен салпылдап.
Мылтық атқан, құс салған,
Жас бозбала бір бөлек
Су жағалап қутындап.
Қайырып салғап көк құсы,
Көтеріле бергенде,
Қаз сыпырса жарқылдап.
Өткен күннің бәрі ұмыт,
Қолдан келер қайрат жоқ,
Бағанағы байғұс шал
Ауылда тұрып күледі,
Қошемет қылып қарқылдап.

Интернатта оқып жүр
Талай қазақ баласы —
Жаңа өспірім, көкерім,
Бейне қолдың саласы.
Балам закон білді деп,
Қуанар ата-анасы.
Ойында жоқ олардың
Шарғатқа⁴⁸ шаласы.
Орыс тілі, жазуы —
Білсем деген таласы.
Прошение⁴⁹ жазуға
Тырысар, келсе шамасы.
Ынсапсызға не керек
Істің ақ пен қарасы.
Нап тапнаймыз демойді,
Бүлінсе елдің арасы.
Еждиһатсыз,⁵⁰ михнатсыз
Табылмас ғылым сарасы.
Аз білгенін көпсінсе,
Көп қазаққа елсіпсе,
Кімге тиер панасы?
Орыс төріс айтпайды
Жамаң бол деп оларды.
Қаны бұзық өзі ойлар
Қу менен сұм боларды,
Орыста қалар жаласы.
Бұл іске кім виноват?⁵¹
Я Семейдің қаласы,
Я қазақтың аласы?

Ойыпда жоқ бірінің
Салтыков пен Толстой,
Я тілмаш, я адвокат
Болсам деген бәріңде ой,
Қоңлiнде жоқ санасы.
Ақылы кімнің бар болса,
Демес мұны тілі ащы.
Айтыңызшы, болсаңыз
Здравомыслящий,⁵²
Ақыл айтпай ма ағасы?

Пайда ойлама, ар ойла,
Талап қыл артық білуге.
Артық ғылым кітапта
Ерінбей оқып көруге.
Военный қызмет іздеме,
Оқалы киім киюге.
Бос мақтанға салынып,
Бекер көкірек керуге.
Қызмет қылма оязға,
Жанбай жатып сөнуге.
Қалай сабыр қыласың,
Жазықсыз күнде сөгуге?
Өнерсіздің қылығы —
Тура сөзін айта алмай,
Қит етуге бата алмай,
Қорлықпенен шіруге;
Аз ақшаға жалданып,
Өнбес іске алданып,
Жол таба алмай жүруге.
Алыс та болса, іздеп тап
Кореннойға³⁵ кіруге,
«Талапты ерге нұр жауар»,
Жүріп өмір сүруге.
Я байларға қызмет қыл,
Ерінбей шауып, желуге.
Адал жүріп, адал тұр,
Сотың⁵⁴ тура келуге.
Жаныңа жақса, соңынан
Жалқауланба еруге.
Қисық болса, закон бар
Судьяға беруге.

Ол да оязной емес қой,
Алуға теңдік сенуге.
Я өз бетіңмен тәуекел,
Занимайся прямо́й.⁵⁵
Жеңіл қорме, бек керек
Оған да ғылым, оған да ой,
Қалайша қайда енуге?

КӨКБАЙҒА

Сорлы Көкбай жылайды,
Жылайды да жырлайды.
Ол жыламай қайтіп тұрады.
Мынау азған қу заман
Қалыбында тұрмайды.
Біреу малды ұрлайды,
Біреу басты қорлайды,
...болмаған соң
Жылауына зорлайды.

КӨЖЕКБАЙҒА

Жамантайдың баласы Кожек деген,
Әркімге өсек тасып безектеген.
Досын келіп досына жамапдайды,
Шіркінде ес болсайшы сезед деген.

Өкінішті көп өмір кеткен отіп,
Өткіздік бір нәрсеге болмай жетік.
Ойшылдың мен де санды бірімін деп,
Талап, ойсыз, мақтанды қалдым күтіп.

Үлгісіз жұртты үйретіп, қалдық кейіп,
Көп надандар өзіне тартар бейім.
Арылмас әдет өзіне болды күлкішілдік,
Ыржаң-қылжаң ит мінез дегендейін.

Тура тілді кісіні дейміз орыс,
Жиреніп жылмаңдықты демес бұрыс.
Жылпылдақтан айрылып, сенісе алмай,
Адамдықты жоғалтар ақыр бұл іс.

Сенімі жоқ серменде⁵⁶ сырды бұзды,
Анық таза көрмейміз досымызды.
Қылт етпеге көңілдің кешуі жоқ,
Жүрегінде жатады өкпе сызы.

Дос-асықтың болмайды бөтендігі,
Қосылған босаспайды жүрек жігі.
Біздің доспыз, асықпыз дегеніміз —
Жалғандықтан жасалған көңіл жүгі.

Сөніскен досым да жоқ, асығым да,
Ақыры олең қылдым жасыдым да.
Кормеген көп дүние көл көрінді,
Кірломеген көңілдің ашығында.

Құдай берген бұл достық — кәнің⁵⁷ бірі.
Мұңдасқанда қалмайды көңіл кірі.
Қолдан достық жасап ем болар-болмас,
Ит мұрындай наданның жыртты бірі.

Сол досты сая таппай іздейді жан,
Жоқтайды күңіреніп, қозғалып қан.
Жау жабылса, бұзылмас жан көрмедім,
Артық жолдас таппадым татулықтан.

1887

* * *

Сабырсыз, арсыз, еріншек,
Көрсеқызар, жалмауыз,
Сорлы қазақ сол үшін
Алты бақан, ала ауыз.
Өзін-өзі күндейді,
Жақынын жалған міндейді,
Ол — арсыздық белгісі.
Ұйтсыпбай, ойланбай,
Қой дегенге тіл алмай,
Іс қылмай ма ол кісі?
Бір-ақ секіріп шығам деп,
Бір-ақ қарғып түсем деп,
Мертігеді, жатады.
Ұрлықпен мал табам деп,
Егессе ауыл шабам деп,
Сүйтіп құдай атады.
«Бұл нең?» десе, біреуге
Жоқ нәрсені шатады.
Құтылам деп ісінен,
Бәрін көрін кісіден,
Шығынға әбден батады.
Бұл болмаса, онысы,
Аударылып қонысы,
Алыстап дәм татады.
Қызмет қылып мал таппай,
Ғылым оқып ой таппай,
Құр үйінде жатады.

Ел қыдырып ас ішіп,
Еркек арын сатады.
Бала-шаға, ұрғашы
Үйде жарап қатады.
Еңбегі жоқ, еркесіп,
Бір шолақпен серкесіп,
Пысық деген ат шықты.
Бір сөз үнін жау болып,
Бір күн үшін дос болып,
Жүз құбылған салт шықты.
Пысық кім деп сұрасаң —
Қалаға шапса дем алмай,
Өтірік арыз көп берсе,
Көргендерден ұялмай.
Сыбырдан басқа сыры жоқ,
Шаруаға қыры жоқ,
Өтірік, өсек, мақтанға
Ағып тұрса бейне су.
Ат-шанаппан кем кормес,
Біреу атып қойса «қу».
Қу нәпсісін тыя алмай,
Атым шығып жүрсін деп,
Берекеге қас болса,
Желіктірген айтаққа,
Арақ ішпей мас болса.
Ел тыныш болса азады,
Ерігіп өле жазады,
Үйде отырса салбырап,
Түзге шықса албырап,
Кісіні көрсе қылжандап,
Қалжыңшылсып ыржандап,
Оз үйінде қипаңдап,
Кісі үйінде күй таңдап,
Ақилы бар кісіні
Ғайбаттайды, даттайды.
Луқаты бар туғанды
Қайырсыз ит деп жаттайды.
Мал мен бақтың дұшпаны,
Көселді пысық көбейді,
Күшік иттей үріп жүр,
Кісіден кеммін демейді.

Қу тілменен құтыртып,
Кетер бір күн отыртып,
Қызмет қылған кісісін
Құрытуға таяйды.
Қылын жүрген опері:
Харекеті — әрекет.
Өзі оңбаған антұрған
Кімге ойлайды берекет?
Кімді ұялып аяйды?
Расы жоқ сөзінің,
Ырысы жоқ өзінің,
Өңкей жалған мақтанмен
Шынның бетін бояйды.
Бұл сөзімде жалған жоқ,
Айтылмай сөзім қалған жоқ,
Абайлаңыз, байқаңыз —
Елдің жайы солай-ды.

КӨЖЕКБАЙҒА

Ботен елде бар болса
Ежеттесің, сыйласың,
Сыбырлас, сырлас көп болған,
Көптен тату қимасың.
Басыңа жұмыс түскен күн
Татулықты бұрынғы
Не қылып ол ойласып?
Ашып берер жауыңа
Өзі көрген қоймасын.
Желіккең жауың кез болса,
Араздығы сөз болса,
«Бәрекелді батыр» деп
«Мықты боп бара жатыр» деп,
Мақтап-мақтап қоздырар.
Ескі досың көргенде,
Есебі жоқ ант ішін,
Аруақ, құдай айтысып,
«Сыр алғалы айттым» деп,
«Жауыңды алдап қайттым» деп,
Құдайдан қорықпай, аптұрған
Иман жүзін тоздырар.
Көлің көтін көп жүріп,
Мен досыңмын деп жүріп,
Дүшпандығын оздырар.
Алдайды деп жауыңа,
Ел тарттырмай баурыңа,
Көрінгенді азғырар.
Кеселді болып бітеді
Жақсыға біткен жақындар.

Жау жағадан алған күн
Өздері иттей тақымдар.
Үйде отырып ескенде
Бәрі шешен қақылдар.
Аулаққа шығып, біріне
Бірі сөзін мақұлдар.
Жау көп болса басыңда,
Бірі қалмас қасыңда,
Жетектесең, табандар.
Далаға шығып, өзіңді
Жаудан бетер жамандар.
Жалбарынып күн көріп,
Жақынын сатып, жөн көріп,
Қалтаң-құлтаң амалдар.
Туысқанға кекшілі
Жас баладан бетер-ді.
Ойлау да жоқ, білу жоқ
Келер менен кетерді.
Жақынға еріп, мал салмай,
Жауды көріп, жан салмай.
Қайдан ғана біледі
Ауыр менен жеңілдің
Арасымен өтерді?
Жолдас аз боп сасқанда,
Әуел сонан есітесің
«Ат үстінен көтерді».
Ауыр жұмыс кез болса,
Араздығы сөз болса,
Араз кісі болғансып,
Сылтау етер бекерді.
Үйренбейді кісіден,
Кіржіңдеп жүріп кекер-ді.
Оңалып егер алдыңыз
Әр жерден-ақ көбейер
Ажарлыңыз, малдыңыз.
Пәленшені ұрам деп,
Түгеншені қырам деп,
Таршылықта қайрандап,
Кеңшілікте ойрандап,
Көп батырға қалдыңыз.

Егер тілін алсаңыз,
Бірі қалмас кісіден,
Егер тілін алмасаң,
Бықсып шірір ішінен.
Әркімде-ақ бар ғой туысқан,
Қайсысы жауды қуысқан?
Күн жауғанда қойнында,
Күн ашықта мойпыңда,
Арылмас міндет болған соң,
Әркімнің көңлі суысқан.
Жақсыға біткен ағайын
Өз үйінде кезексіз
Шешен келер сартылдап.
Біреу білер жер келсе,
Сөз таба алмас қалтылдап.
Қалжыңға келер шорқақтау,
Жауға келер қорқақтау,
Еркін жерде ызақор,
Томырық келер тарқылдап.
Әдеппенен тамылжып,
Мінезі тәтті болмайды,
Сасық паңдау келеді.
Қырт, мақташақ оңбайды,
Кісімсініп жалпылдап.
Біреуге өктем іс қылса,
Өз күшім деп ойлайды.
Егер күші жүрмесе,
Бағанағы жақсының
Қылғаны деп қоймайды.
Жат айбынар ісі жоқ,
Жау айдыпар күші жоқ,
Өз еркіне жіберсең
Еш нәрсеге тоймайды.
Қалжыңы теріс, сөзі ұрыс,
Айтқан сөзге көнбейді,
Өз төнтегін көрмейді,
Қазан бұзар бір қырыс.
Сондай кесел туысқан
Қай жерінен болады
Көңілге медеу, ол тыныс?
Жылағуды пәледен

Жұрт ұмытты біржола.
Шыныменен тамам ел
Кете ме екен ит бола?
Ішкені мас, жеген тоқ,
Уайым айтар біреу жоқ,
Тым болмаса болмады
«Бұлт ала, жер шола».
Келемі кеңес жоғалды,
Ел сыбырды қолға алды.
Ел ішінде бітімші
Түгел алып қайтпайды,
Сұрай келген бір малды.
Ел жамаған билер жоқ,
Ел қыдырып сандалды.
Астыртын барып жолғасқан,
Ақша беріп жалғасқан,
Ақысын өрең сол алды.
Орыс сыяз қылдырса,
Болыс елін қармайды.
Қу старшын, аш билер
Аз жүрегін жалғайды.
Орыссыз жерде топ болса,
Шақырған кісі бармайды.
Бітім қылып бір кісі
Адал малын алмайды.
Қызығы кеткен ел бағып,
Қисыны кеткен сөз бағып,
Ендігі атқа мінгендер
Күнде ертеңге талмайды.
Бас қосылса арысқа,
Кім шабады намысқа?
Жатқа қарар беті жоқ,
Жалынбай тұрар к...жоқ,
Ісі кетер шалысқа.
Ел бүлігі Тобықты
Кол пысыққа молықты.
Малдының малын көре алмай,
Борының түгел бере алмай,
Көрінгенге обықты.
Қазақтың малын сапырып,
Кол бөлеге шатылып,
Кесенатқа жолықты.

Өзінен шыққан жақсылар
Түзей алмай зорықты.
Ботен елдің адамы,
Тынбаған соң арамы,
Қоңілі әбден торықты.
Саудагер қашты бұл елден,
Несіесін жия алмай.
Бұралқылар сандалды
Жуандарға сыя алмай.
Сенімсіз болды алашқа,
Барымтасын тыя алмай.
Напымы жоқ, апты бар,
Ел нұсқасы кетті ғой,
Елмін деген салты бар.
Өлі күнге уайым
Қылған жан жоқ, ұялмай.

Өлең — сөздің патшасы, сөз сарасы.
Қиыннан қиыстырар ер данасы.
Тілге жеңіл, жүрекке жылы тиіп,
Теп-тегіс жұмыр келсін айналасы.

Бөтен сөзбен былғанса сөз арасы,
Ол — ақынның білімсіз бишарасы,
Айтушы мен тыңдаушы көбі надан,
Бұл жұрттың сөз танымас бір парасы.

Әуелі аят, хадис — сөздің басы,
Қосарлы бәйітсымал⁵⁸ келді арасы.
Қисынымен қызықты болмаса сөз,
Неге айтсын пайғамбар мен оны алласы.

Мешіттің құтпа⁵⁹ оқыған ғұламасы,
Мүнәжәт⁶⁰ уәлилердің⁶¹ зар наласы.
Бір сөзіп бір сөзіңе қиыстырар,
Әрбірі келгенінше өз шамасы.

Өлеңге әркімнің-ақ бар таласы,
Сонда да солардың бар таңдамасы.
Іші алтын, сырты күміс сөз жақсысын
Қазақтың келістірер қай баласы?

Бұрынғы ескі биді тұрсам барлап,
Мақалдап айтады өкеп, сөз қосарлап.
Ақыпдары ақылсыз, надан келіп,
Қор-жөрді өлең қыпты жоқтан қармап.

Қобыз бен домбыра алып топта сарнап,
Мақтау өлең айтыпты әркімге арнап,

Әр елден өлеңменен қайыр тілеп,
Кетірген сөз кәдірін жұртты шарлап.

Мал үшін тілін безеп, жанын жалдап,
Мал сұрап біреуді алдап, біреуді арбап,
Жат елде қайыршылық қылып жүріп,
Өз елін бай деп мақтап құдай қарғап.

Қайда бай мақтапшаққа барған таңдап,
Жиса да, бай болманты, қанша малды ап.
Қазаққа өлең деген бір қадірсіз,
Былжырақ көрінеді бәрі даңдақ.

Ескі бише отырман бос мақалдап,
Ескі ақынша мал үшін тұрман зарлап,
Сөз түзелді, тыңдаушы, сен де түзел,
Сендерге де келейін енді аяңдап.

Батырды айтсам ел шауып алған талап,
Қызды айтсам, қызықты айтсам қыздырмалап:
Әншейін күн өткізбек әңгіме үшін
Тыңдар едің бір сөзін мыңға балап.

Ақыл сөзге ынтасыз, жұрт шабандап,
Көпгөнім-ақ соғап деп жүр табандап.
Кісімсінген, жеп кетер білімсіз көп,
Жіберсем өкпелеме көп жамандап.

Амалдап қарағайды талға жалғап,
Әркім жүр алар жердің ебін қамдап.
Мақтап құғап, мал құмар нені ұға алсын,
Шықпаса мыңнан біреу талған-талған.

Мал жыны арамдықпен ұрлап-қарлап,
Қуаның десе, қуанып жүр алшаңдап.
Қақса-соқса бір пайда түсе ме деп,
Елдің байып еліртіп «жау мұңдалап».

Бисап, ұят, ар-намыс, сабыр, талап,
Бұларды керек қылмас ешкім қалап.
Терең ой, терең ғылым іздемейді,
Өтірік пен осекті жүндей сабап.

НАЗАРҒА

Мынау келген Назар ма,
Ақсақалды ауыл азар ма?
Сұрағаның бір-ақ тай,
Бермейді деп сазарма!

1888

* * *

Біреудің кісісі олсе, қаралы — ол,
Қаза көрген жүрегі жаралы — ол.
Көзінің жасып тыймай жылап жүріп,
Зарлапты неге әнге салады ол?

Күйеу келтір, қыз ұзат, тойыңды қыл,
Қыз таыстыр, қызыққа жұрт ыржаңшыл.
Қынаменде, жар-жар мен беташар бар,
Өлеңсіз солар қызық бола ма гүл?

Бала туса, күзетер шілдеhana
Олар да өлең айтар шулап жана.
Бұрынғы жақсылардан өрнек қалған,
Биде тақпақ, мақал бар, байқап қара.

Туғанда дүние есігін апады өлең,
Өлеңмен жер қойнына пірер дөңең.
Өмірдегі қызығың бәрі өлеңмен,
Ойлансаңшы, бос қақпай өлең-сөлең.

Өлеңді айтпақ түгіл, ұға алмайсың,
Айтсаң да, ұлдасынан ⁶² шыға алмайсың.
Сен білмейді екен деп айтпасын ба,
Неге мұнша сірәсіп құп алмайсың?

Өлең деген — әр сөздің ұнасымы,
Сөз қосарлық, орайлы жарасымы.

Сөзі тәтті, мағынасы түзу келсе,
Оған кімнің ұнасар таласуы.

Қарышы тоқ қас падаң ұқнас сөзді,
Сөзді ұғар, көкірегі болса көзді.
Қадірін жақсы сөздің білер жанға
Тапнай айтпа оған да айтар кезді.

Сый дәметпе, берсе алма еш адамнан,
Нең кетеді жақсы өлең сөз айтқаннан?
Сүйінерлік адамды сүй, қызмет қыл,
Аулақ бол әнін сатып нәрсе алғаннан.

Көп топта сөз танырлық кісі де аз-ақ,
Ондай жерде сөз айтып болма мазақ.
Біреуі олай, біреуі бұлай қарап,
Түгел сөзді тыңдауға жоқ қой қазақ.

Шортанбай, Дулат ненен Бұқар жырау,
Өлеңі бірі — жамау, бірі — құрау.
Әттең, дүние-ай, сөз таныр кісі болса,
Кемшілігі әр жерде-ақ көрінеу тұр-ау!

Мақсұтым — тіл ұстартып, өнер шашпақ,
Наданның көзін қойып, көңлін ашпақ.
Үлгі алсын деймін ойлы жас жігіттер,
Думан-сауық ойда жоқ әуел баста-ақ.

КҮЗ

Сұр бұлт түсі суық қаптайды аспан,
Күз болып, дымқыл тұман жерді басқан.
Білмеймін тойғаны ма, тоңғаны ма,
Жылқы ойнап, бие қашқан, тай жарысқан.

Жасыл шөп, бәйшешек жоқ бұрынғыдай,
Жастар күлмес, жүгірмес бала шулай.
Қайыршы шал-кемпірдей түсі кетіп,
Жапырағынан айрылған ағаш, құрай.

Біреу малма сапсиды, салып иін,
Салбыраңқы тартыпты жыртық киім.
Енесіне иіртіп шуда жібін,
Жас қатындар жыртылған жамайды үйін.

Қаз, тырна қатарланып қайтса бермен,
Астында ақ шомшы жүр, ол бір керуен.
Қай ауылды көрсең де, жабырқаңқы,
Күлкі-ойып, көрінбейді сейіл-серуен.

Кемпір-шал құржақ қағып, бала бүрсең,
Қоңілсіз қара суық қырда жүрсең.
Кемік сүйек, сорпа-су тимеген соң,
Үйде ит жоқ, тыпқап аулап, қайда көрсең.

Күзеу тозған, оты жоқ елдің маңы.
Тұмап болар, жел соқса, шаң-тозаңы.
От жақпаған үйінің сұры қашып,
Бістан қорыққан қазақтың құрсын заңы.

Қараша⁶³, желтоқсанмен⁶⁴ сол бір екі ай,
 Қыстың басы бірі ерте, біреуі жәй.
 Ерте барсам, жерімді жеп қоям деп,
 Біқтырмамен күзеуде отырар бай.

Кедейдің өзі жүрер малды бағып,
 Отыруға отын жоқ үзбей жағып.
 Тоңған иін жылытып, тонын илеп,
 Шекпен тігер қатыны бүрсең қағып.

Жас балаға үйде от жоқ тұрған маздап,
 Талтайып қақтана алмай, өле жаздап.
 Кемпір-шалы бар болса, қандай қиып,
 Бір жағынан қысқанда о да азынап.

Кәрі қой ептеп сойған байдың үйі,
 Қай жерінде кедейдің тұрсын күйі?
 Қара қидан орта қап ұрыспай берсе,
 О да қылған кедейге үлкен сыйы.

Қар жауса да тоңбайды бай баласы,
 Үй жылы, киіз тұтқан айналасы.
 Бай ұлына жалны ұлы жалыншты,
 Ағып жүріп ойнатар коздің жасы.

Бай үйіне кіре алмас тұра ұмтылып,
 Бала нықса асынан үзіп-жұлып,
 Бұл жағынан сол үйдің ұзап кетпес,
 Үйге жүктің күн жағып орып қылып.

Әкесі мен шешесі баланы аңдыр,
О да өзіндей ит болсын, азғыр-азғыр.
Асын жөндеп іше алмай қысылады,
Құрбысынан ұялып өңшең жалбыр.

Жалшы үйіне жаны ашып ас бермес бай,
Артық қайыр — артықша қызметке орай.
Байда мейір, жалшыда бейіл де жоқ,
Аңдыстырған ексеуіп, құдайым-ай!

Алса да аяншақтау кедсй сорлы,
Еңбек білмес, байдың да жоқ қой орны.
Жас бала, кемпір-шалын тентіретпей,
Бір қыс сақта, тас болма сен де о құрлы.

ҚЫС

Ақ киімді, депелі, ақ сақалды,
Соқыр, мылқау, танымас тірі жапды.
Үсті-басы ақ қырау, түсі суық,
Басқан жері сықырлап келіп қалды.
Дем алысы — үскірік, аяз бен қар
Кәрі құдаң қыс келіп, әлек салды.
Ұшпадай ⁶⁵ бөркін киген оқшырайтып
Аязбенен қызарып ажарланды.
Бұлығтай қасы жауып екі көзін,
Басып сіліксе, қар жауып, мазаңды алды.
Борандан, бұрқ-сарқ етіп долдағанда,
Алты қанат ақ орда үй шайқалды.
Әуес көріп жүгірген жас балалар
Беті-қолы домбығып, үсік шалды.
Шидем мен тон қабаттап киген малшы
Бет қарауға шыдамай теріс айналды.
Қар төпкенге қажымас қайран жылқы
Титығы құруына аз-ақ қалды.
Қыспен бірге тұмсығын салды қасқыр,
Малшыларым, қор қылма итке малды.
Соныға малды жайып, күзетіңдер,
Ұйқы өлтірмес, қайрат қыл, бұз қамалды!
Ит жегепше, Қондыбай, Қанай ⁶⁶ жесіп,
Құрр жібер мына антұрған кәрі шалды.

КҮЛЕМБАЙҒА

Уағалайкүмүссәләм,
Болыс, мал-жан аман ба?
Мынадайға кез болдың
Аума-төкпе заманда.
Ел билеген адам жоқ,
Ата менеп бабаңда.
Болыстықтап пайда қып,
Шығынды алсаң, жаман ба?
Қалжыңдаймын әншейін,
Оған келе де бермес шамаң да!

Орныңнан тұра шабасың,
Атшабар келсе қышқырып.
Оыз келсе, қайтер ең,
Айдаһардай ысқырып?
Отырасың үйіңде,
Өз-өзіңнен күш кіріп.
Босқа-ақ түсіп қаларсың,
Біреу кетсе үшкіріп!..

КӨКБАЙҒА

Бұралып тұрып,
Буыны құрып,
Қисайта гартып мұрыпын.
Әсемсіп, сәпсіп,
Білгенсіп, бәлсіп,
Әр нәрсенің орынып.
Керенау кердең, бір керім,
Жақпайды маған сол жерің.

Желсіз түнде жарық ай,
Сәулесі суда дірілдеп.
Ауылдың жаны терең сай,
Тасыған өзен күрілден.

Қалың ағаш жапырағы
Сыбырласып өзді-өзі.
Көрінбей жердің топырағы,
Құлпырған жасыл жер жүзі.

Тау жаңғырып, ән қосып
Үрген ит пен айтаққа.
Келмеп пе едің жол тосып
Жолығуға аулаққа?

Таймаңдамай тамылжып,
Бір суынып, бір ысып.
Дем ала алмай дамыл қып,
Елең қағып, бос шошып.

Сөз айта алмай бөгеліп,
Дүрсіл қағып жүрегі.
Тұрмап на еді сүйеніп,
Тамаққа кіріп негі?

1889

* * *

Ішім өлген, сырым сау,
Көрінгенге деймін-ау:
Бүгінгі дос — ертең жау,
Мен не қылдым, япырмау?!
Өз үйінде өзендей
Күркірейді, айтса дау.
Кісі алдында кірбөңден,
Шабан, шардақ⁶⁷ және шау⁶⁸.
Мұндай ма едің ана күн,
Мұның қалай, батыр-ау?
Үш күн арқаң босаса,
Бола қалдың басасау.
Жан қысылса, жайтандап,
Жанды еріткем жайдары-ау.
Жап жай тапса, сен неге,
Жат мінезсің жабырқау?
Ұрлық ненен қулыққа,
Байлағанда, кестің бау.
Берерменде бесеуым,
Алармаңда және алтау.
Тон болғанда нәресің
Түрлі дауды жүз тарау.
Аяғыңда сендейлер
Көрмей жүр ме қанталау?
Қайта келер есікті
Қатты серіппе, жарқын-ау!
Жетілсең де, жетсең де,
Керек күші бір бар-ау.

КҮЛЕМБАЙҒА

Болыс болдым мінеки,
Бар малымды шығындап.
Түйеде қом, атта жал
Қалмады елге тығындап.
Сүйтсе дағы елімді
Ұстай алмадым мығымдап.
Күштілерім сөз айтса,
Бас изеймін шыбындап.
Әлсіздің сөзін салғыртсып,
Шала ұғамын қырындап.
Сыяз бар десе жүрегім
Орнықпайды суылдап.
Сыртқыларға сыр бермей,
Құр күлемін жымындап.
Жай жүргенде бір күні
Атшабар келді лепілдеп:
«Ояз шықты, сыяз бар»,
«Ылау» деп, «үй» деп дікілдеп.
Сасып қалдым, күн тығыз,
Жүрек кетті дүпілдеп.
Тыңтұяқ күнім сүйтсе де,
Қарбаңдадым өкімдеп.
Старшын, биді жиғыздым:
«Береке қыл» деп, «бекін» деп,
«Ат жарамды, үй жақсы
Болсын, бәрің күтін» деп.
Қайраттанып, халқыма
Сөз айтып жүрмін күпілдеп:
«Кұдай қосса, жұртымның
Ақтармып осы жол сүтін» деп,

Қайраттысып, қамқорсып,
Сайманымды бүтіндеп..

Оңашада оязға
Мақтамаймып елімді,
Өз еліме айтамын:
«Бергенім жоқ, — деп, — белімді».
Мақтанамын кісімсіп,
Оязға сөзім сенімді.
«Көрсеттім» деймін, ымдаймын
Кәдік қылар жерімді.
Сөз көбейді, ұлғайды,
Мақтанның к... корінді.
Қазақты жеген қайратты «ер»
Ұрынды да берінді.
Әрлі-берлі тартысып,
Ісі арамы жеңілді.
Алқыны күшті асаулар
Ноқтаға басы керілді.
Үлкен-кіші ақының
Бәрі сөз боп терілді.
Қайрауы жеткен қатты бп
Қайрылып иетсін көңілді.
Өз малым деп қойған мал
Иесіне берілді.
Ақылы жандар қамалап,
Кептірді сонда ерінді.
Арызшылар көбейді,
Болыстың к... шөмейді.
Қайтсін байғұс демейді,
Бір кептірмей терімді.

Күн батқанша шабамын
Әрлі-берлі далпылдап.
Етек кеткен жайылып
Ат к... жалпылдап.
Оязға жетсін дөген боп,
Боқтан жүрмін барқылдап.
Көйбіреуге таяғым
Тиіп те кетті бартылдап.
Пысықтың көбі бұғып жүр.
Беттесе алмай шаңқылдап.

Ашылып омырау, күн ыстық,
Қойын кетті алқылдап.
Елі жөнді болыстар
Мақтанып жүр тарқылдап.
Күлкісі жақсы қарқылдап,
Үні бөлек сартылдап.
Сөйлесе кетсе бір жерде,
Ағыпы қатты аңқылдап.
Оязға кірсе, өзгеден
Мерейі үстем жарқылдап.
Елің бұзық болған соң,
Ояз жатыр шартылдап.
Табаныңнан тозасың,
Құр жүгіріп таршылдап.

Антұрғанмын өзім де,
Бір мінезбен өтпеймін.
Момындық күшті екенін
Көрсем дағы, күтпеймін.
Сыяздан соң елімді
Қысып алып кетпеймін.
Әуелде к... бос кәпір,
Мықтыға не қып беттеймін?
Жуанды қойып, жуасты
Біраз ғана шеттеймін.
Ояз бардағы қылықты
Ояз жоқта етпеймін.
Кәкір-шүкір, көр-жерді
Пайда көріп етпеймін.
Мынау арам, төнтек деп,
Еш кісіні төппеймін.
Өзімдік бол деп ел жиып,
Құрастырып, сентеймін.
Бұзақының бүлігін
«Жақсы ақыл» деп, «құп» деймін.

Сүйегім жастық, буын бос,
Біраз ғана айлам бар,
Айлам құрсын, білемін —
Болыстықтың жолы тар.
Қайтіп көмек болады
Антұрған оңкей ұры-қар.

Көргенім әлгі, ойлашы,
Ұят, намыс, қалды ма ар?
Ендігі сайлау болғанда,
Түсе ме деп тағы шар,
Бұл күніме бір күні
Боламын ғой деймін зар.
Ақыл айтар туғандар,
Бұл сөзімді ойлаңдар.
Кәтелечке көбейді,
Сөгіс естіп, тозды ажар.
Мынау елді ұстарлық
Кісі емеспін, кел құтқар!
Қолдан келмес қорлыққа
Неге болдым мұнша іңкәр?
Ел жайылды, жетпей ме,
Оязға да бір хабар?

Тағы бүйтіп кеттің деп,
Қозғау салар, қолға алар.
Қатты қысым қылған соң,
Басым сотқа айналар.
Кірлі болып түскен соң,
Көрген күнім не болар?
Өзіне мәлім, тентектер
Өз бетімен не табар?
Қағаз берер, қарманар,
Аяғында сандалар.

Бұрынғыдай дәурен жоқ,
Ұлық жолы тарайды.
Өтірік берген қағаздың
Алды-артына қарайды.
Өз қағазы өз көзін
Жоғалтуға жарайды.
Тауып алып жалғанын,
Қылмысыңды санайды.
Өзі залым зақуншік
Тапып алды талайды,
Көрмей тұрып, құсамын ⁶⁹
Темір көзді сарайды.

Біреуден біреу артылса,
Өнер өлшеніп тартылса,
Оқыған, білген — білген-ақ,
Надан — надан-ақ сан қылса.

Оқыған білер әр сөзді,
Надандай болмас ақ көзді.
Надан жөндіге жөн келмей,
Білер қайдағы шәрғезді.

Надан қуанар, арсаңдар,
Таңырқап тұра қалсаңдар.
Татымды ештеме болмас,
Адамсып босқа талтаңдар.

Ақыл жоқ, қайғы жоқ онда,
Ісі жоқ теріс пе, оң ба?
Тіленіп, телміріп ізденер,
Тиын ба яки бір сом ба?

Ит көрген ешкі көзденіп,
Едерме жыңды сөзденіп,
Жасынан үлгісіз шіркіп,
Не қылсып өнер ізденіп.

Кісіміп белгілі, білгіш,
Біреуге сондай-ақ күлгіш.
Бұлықсып, бұлданып босқа,
Өзімшіл, оңбаған шерміш.

Кісінде бар болса талап,
Отырмас ол бойын балап.
Жүрер, әрқайдан ізденер,
Алар өз сүйгенін қалап.

Мәз болады болысың,
Арқаға ұлық қақпаңға.
Шелтірейтіп орысың ⁷⁰
Шенді шекпен жапқанға.

Күнде жақсы бола ма,
Бір қылығы жаққанға?
Оқалы тон тола ма,
Ар-ұятын сатқанға?!

Күлмең қағып қасқайып,
Салынып ап мақтапға.
Таң қаламын, қампайып
Жоқты-барды шатқанға.

Үйі мәз боп, қой сойды
Сүйіншіге шапқанға.
Әуре қылды, салды ойды
Үйдегі тыныш жатқанға.

Еш нәрсе емес, жұбанар,
Ақыл көзбен баққанға.
Жас баладай қуанар
Бір дәмдіні татқанға.

Көзі барлар ойының
Күлер к... ашқанға.
Қасиетін бойының
Бекер тоғіп шашқанға.

Қуанарлық қыз емес
Жылтырауық таққанға.

Өзгелерді, біз емес
Түсірмекші қақпанға.

Осы да есеп бола ма
Ар, абұйыр тапқанға?
Миың болса, жолама
Бос желігіп шапқанға.

Бір бес падаң, оңбассың,
Напсаң, ошып қосқанға.
Жасық, жамаң болмассың,
Жамандықтан қашқанға.

Ол «болдым-ақ» дей берер,
Бұлғақ қағып басқанға.
Елең қағып елбіреп,
Елертіп көзді аспанға.

Жайы мәлім шошқаның,
Түрткенінен жасқанба.
Бір ғылымнан басқанғың
Кеселі көп асқанға.

Одан үміт кім қылар,
Жол табар деп сасқанда?
Үйтіп асқан жолығар
Кешікпей-ақ тосқанға.

Білімдіден шыққан сөз,
Талаптыға болсып кез.
Нұрын, сырын көруге
Көкірегінде болсын көз.

Жүрегі — айна, көңлі — ояу,
Сөз тыңдамас ол баяу,
Өз өнері тұр таяу,
Ұқпасын ба сөзді тез?

Әблет басқан елерме
Сөзге жуық келер ме,
Түзу сөзге сенер ме,
Түзелмесін білген ез?

«Айтшы-айтшылап» жалынар,
Ұққыш жансып шабынар.
Ұқпай жатып жалығар
Ұйқылы-ояу бойкүйез.

Жас баладай жеңсікқой,
Байлаулы емес ақыл, ой,
Ойлағаны — айт пен той,
Ыржақ-қылжақ ит мінез.

Сұлу қыз бен я батыр
Болмаған соң, тәңрі алғыр,
Шығып кетер я қалғыр,
Оған ақыл — арам без.

Жақсыға айтсаң, жаны еріп,
Ұғар көңіл шын беріп,
Дертті ішіне ем көріп,
Неге алтынды десін жез.

«Ой, тәңір-айшыл» кер есек,
Құлық, сұмдық не өсек,
Болмаған соң, бір есеп —
Мейілі қамқа, мейілі боз.

СЕГІЗ АЯҚ

Алыстап сермеп,
Жүректен тербеп,
Шымырлап бойға жайылған;
Қиуадан шауып,
Қисынын тауып,
Тағыны жетіп-қайырған.
Толғауы тоқсан, қызыл тіл,
Сөйлеймін десең, өзің біл.

Өткірдің жүзі,
Кестөпің бізі
Өрнегін сендей сала алмас;
Білгенге маржан,
Білмекке арзан,
Надандар бәһра ала алмас.
Қиналма бекер, тіл мен жақ,
Көңілсіз құлақ — ойға олақ.

Басында ми жоқ,
Өзінде ой жоқ
Күлкішіл кердең надапның;
Көп айтса көнді,
Жұрт айтса болды —
Әдеті надан адамның;
Бойда қайрат, ойда көз
Болмаған соң, айтпа сөз.

Қайпайды қашың,
Ашиды жаның,
Мінсәдерін көргенде;
«Жігерлеп, сілкіп,
Қайраттап, беркіп!» —

Деп насихат бергенде;
Ұятсыз, арсыз салтынан
Қалғып кетер артынан.

Аулаққа шықпай,
Сыбырлап бұқпай,
Мейірленбес еш сөзге;
Пайдасыз тақыл,
Байлаусыз ақыл,
Атадап бала ойы озге;
Сапасыз, ойсыз, жарым ес,
Өз ойында ар емес.

Тасыса өсек,
Ысқыртса несек,
Құмардан әбден шыққаны;
Күпілдек мақтап,
Табытып қаққап
Аңдығаны, баққапы;
Ыпсап, ұят, терең ой
Ойлаған жан жоқ, жауып қой.

Болмасын кекшіл,
Болсайшы көпшіл,
Жан аямай кәсіп қыл;
Орынсыз ыржаң,
Болымсыз қылжаң
Бола ма дәулет, нәсіп, бұл?
Еңбек қылсаң ерінбей,
Тояды қарның тіленбей.

Егіннің ебін,
Сауданың тегін
Үйреніп, ойлап, мал ізде;
Адал бол — бай тап,
Адам бол — мал тап,
Қуансаң — қуан сол кезде;
Біріңді, қазақ, бірің дос
Нормесең — істің бәрі бос.

Малыңды жауға,
Басыңды дауға
Қор қылма қорға, татулас;

Өтірік, ұрлық,
Үкімет, зорлық
Құрысып, көзің ашылмас;
Ұятың, арың оянсып,
Бұл сөзімді ойлапсың.

Тамағы тоқтық,
Жұмысы жоқтық
Аздырар адам баласын;
Таласып босқа,
Жау болып досқа,
Қор болып, құрып барасың;
Өтірік шағым толды ғой,
Өкінер уақтың болды ғой.

Жұмыссыз сандал,
Еріксіз малды ал
Деген кім бар сендерге?
Қулықты көргіш,
Сұмдықты білгіш
Табылар кісі жөндерге.
Үш-төрт жылғы әдетің
Өзіңе болар жөндетің.
Ауырмай тәнім,
Ауырды жаным,
Қаңғыртты, қысты басымды;
Тарылды көкірек,
Қысылды жүрек,
Ағызды сығып жасымды;
Сүйеніп күлкі, тоқтыққа,
Тартыпты өнер жоқтыққа.

Қайратым мәлім,
Келмейді әлім,
Мақсұт — алыс, өмір — шақ;
Өткен соң базар,
Қайтқан соң ажар,
Не болады құр қожақ?!
Көш деп қайтар жол емес,
Жол азығым мол емес.

Бір кісі мыңға,
Жүз кісі сұмға
Әлі жетер заман жоқ;

Қадірлі басым,
Қайратты жасым
Айғаймен кетті, амал жоқ;
Болмасқа болып қара тер,
Қорлықпен өткен қу өмір.

Сөзуар, білгіш,
Законшік, көргіш —
Атапбақ — мақсұт, мақтапбақ;
Жасқанып, қорқып,
Жорғалап, жортып
Именсе елің, баптанбақ;
Қарғағанын жер қылмақ,
Алқағанын зор қылмақ.

Хош, қорықты елің,
Қорқытқан сенің —
Өнерің қайсы, айтып бер?
Ел аңдып сені,
Сен аңдып оны,
Қылт еткізбей бағып көр.
Ойнасшы қатын болса қар,
Аңдыған ерде қала ма ар?

Көмексіз көзің,
Бір жалғыз өзің
Баға алмай, басың сандалар;
Баурыңа тартқан,
Сырыңды айтқан —
Сырласың сырт айналар;
Ол қаны бұзық ұры-қар
Қанысын тауып сені алар.

Басы-көзі қан боп,
Арқа-басы шаң боп,
Және тұрып жылпылдап;
Жығылып тұрып,
Буыны құрып,
Тағы қуып салпылдап.
Абүйыр қайда, ар қайда?
Өз басыңа не пайда?

Ит үрсе, бала
Таяғын ала
 Қуады итпен кектесіп;
 Ұрысқансып: «ой» деп,
 «Ұят» деп, «қой» деп,
Үлкендер тияр: «тек» десіп;
 Оны білсең, мұның не?
 Мен де ұят іс қылдым де.

Білгенге жол бос,
Болсайшы қол бос
 Талаптың дәмін татуға;
Білмеген соқыр,
Қайғысыз отыр,
 Тамағы тойса жатуға;
 Не ол емес, бұл емес
 Менің де күнім — күн емес.

Ғылымды іздеп,
Дүниені көздеп,
 Екі жаққа үңілдім;
Құлағын салмас,
Тіліңді алмас
Көп падаппан түңілдім;
 Екі кеме құйрығын
 Ұста, жетсін бұйрығың.

Жартасқа бардым,
Күнде айғай салдым,
 Онан да шықты жаңғырық;
Естісем үніп,
Білсем деп жөнiп,
 Көп іздедім қаңғырып;
 Баяғы жартас — бір жартас,
 Қаңқ етер, түкті байқамас.

Жаяуы қапты,
Аттысы шапты,
 Қайрылып сөзді кім ұқсын;
Іште дөрт қалың, .
Ауыздан жалып —
 Бүркі етіп, көзден жас шықсын;
 Күйдірген соң шыдатпай,
 Қоя ма екен жылатпай?

Мамықтап төсек,
Тастай боп кесек,
 Жамбасқа батар, ұйқы жоқ;
Сыбыр боп сөзі,
Мәз болып өзі,
 Ойланар елдің сыйқы жоқ;
 Баяғы қулық, бір алдау,
 Қысылған жерде — жан жалдау.

Атадап алтау,
Анадап төртеу,
 Жалғыздық көрер жерім жоқ;
Ағайын бек көп,
Айтамын ептеп,
 Сөзімді ұғар елім жоқ;
 Моласындай бақсының
 Жалғыз қалдым — тап шыным!

Сәулең болса кеудеңде
 Мына сөзге көңлің бөл.
 Егер сәулең болмаса,
 Мейлің тіріл, мейлің өл.
 Тапымассың, көрмессің,
 Қаштаған соң көзді шөл.
 Имамсыздық намазда —
 Қызылбастың⁷² салған жол.
 Көп шуылдақ не табар,
 Билемесе бір кемел?
 Беренелі болса ел —
 Жағасы жайлау ол бір көл.
 Жапырағы жайқалып,
 Бұлғақтайды соқса жел.
 Жан-жағынан күркірен
 Құйып жатса аққан сел.
 Оның малы өзгеден
 Өзгеше боп өсер тел.
 Беренесі кеткен ел —
 Суы ашыған батпақ көл.
 Құс қаңқылдап, жағалап,
 Сулай алмас жазғы төл.
 Оның суы ишкен мал
 Тышқақ тиіп, аспас бел.
 Көл деп оны нім жайлар,
 Суы құрып, ол бір — шөл.
 Единица⁷³ — жақсысы
 Ерген елі бейне нөл.
 Единица нөлсіз-ақ
 Өз басындық болар сол.

Едишица кеткенде,
Не болады өңкей нөл?
Берекеңді қашырма,
Ел тыныш болса, жақсы сол.
Рас сөзге таласып,
Ақжем болма, жаным, кел!

Мен жазбаймын олеңді ермек үшін,
 Жоқ-барды, ертегіні термек үшін.
 Көкірегі сезімді, тілі орамды
 Жаздым үлгі жастарға бермек үшін.
 Бұл сөзді тасыр ұқпас, талапты ұғар,
 Көңлінің көзі ашық, сергегі үшін.

Түзу кел, қисық-қыңыр, қырын келмей,
 Сыртын танып іс бітпес, сырын көрмей.
 Шүү дегенде құлағың тосаңсиды,
 Өскен соң мұндай сөзді бұрын көрмей.
 Таң қаламын, алдыңғы айтқанды ұқпай,
 Және айта бер дейді жұрт тыным
 бермей.

Сөз айттым Әзірет Әлі, айдаһарсыз,
 Мұнда жоқ алтын иек, сары ала қыз.
 Кәрілікті жамандап, өлім тілеп,
 Болсын деген жерім жоқ жігіт арсыз.
 Әсіре қызыл емес деп, жиренбеңіз,
 Түбі терең сөз артық, бір байқарсыз.

Батырдан барымтаны туар даңғой,
 Қызшыл да, қызықшыл да өуре жан ғой.
 Арсыз, малсыз, ақылсыз, шаруасыз,
 Елірмелі маскүшем байқалған ғой.
 Бес-алты мысыз бәдгі⁷⁴ күлсе мәз боп,
 Қиналмай, қызыл тілім, кел, тілді ал, қой!

Өлеңі бар өнерлі, інім, сізге
Жалынамын, мұндай сөз айтпа бізге.
Өзге түгіл өзіңе пайдасы жоқ,
Есіл өнер қор болып кетер түзге.
Сәнқой, даңғой, ойнасшы, керім-кербез
Қанша қызық болады өзіңізге?

Әуелде бір суық мұз — ақыл зерек,
Жылытқап тұла бойды ыстық жүрек.

Тоқтаулылық, талапты шыдамдылық —
Бұл — қайраттан шығады, білсең керек.

Ақыл, қайрат, жүректі бірдей ұста,
Сонда толық боласың елден бөлек.

Жеке-жеке біреуі жарытпайды,
Жол да жоқ жарыместі «жақсы» демек.

Ақыл да, ашу да жоқ, күллі де жоқ,
Тулап, қайнап бір жүрек қылады әлек.

Біреуінің күні жоқ біреуінсіз,
Ғылым сол үшеуінің жөнін білмек.

Қор болды жаным,
Сенсіз де менің күнім,
Бек бітті халім,
Тағдырдан келген зұлым;
Тағдыр етсе алла,
Не көрмейді пәндә?

Сайрай бөр, тілім,
Сарғайған соң бұл дерттен;
Бүгілді белім,
Жар тайған соң әр серттеп;
Қамырықты көңіл,
Қайтсе болар жеңіл?

Сағындым сені,
Көрмедім деп көп заман;
Адам деп мені,
Салмадың сен хат маған;
Жай таба алмай жүрек,
Жасыған соң сүйек.

Бұл қылған зарым
Барса жардың маңына,
Ол — қылған дәрім
Ғашығымның жаныпа;
Оңалдырып ойды,
Түзөтпей ме бойды?

Сен мені не етесің?
Мені тастап,
Өнер бастап
Жайыңа
Және алдап,
Арбап,
 Өз бетіңмен сен кетесің.

Неге әуре етесің?
Қосылыспай,
Басылыспай,
Байыңа
Және жаттан
Бай тап,
 Өмір бойы қор өтесің.

Ет жүрек өртенді,
От боп жанып,
Жалын шалып
Ішіме.
Иттей қормып,
Зармып,
 Сен үздің ғой бұл желкемді.

Кім білер ертенді?
Өлім айтпас,
Келсе қайтпас
Кісіге.
Бүгінгі күн
Бармын,
 Жолдас еттің сен бөтенді.

Ғашықтық — қиын жол:
Жетсең — жеттің,
Жетпей оттің,
Не болды?
Арманда өмір
Өтті,
Ойлар ма екен бір мені соя?

Салдырап аяқ-қол,
Жетпей сертке,
Ішім дертке
Тез толды.
Ажал уақыты
Жетті,
Мен өлейін, сен сау-ақ бол.

Шын жүрек — бір жүрек,
Қайта толқып,
Жолдан қорқып
Айнымас.
Шегінісіп
Қайтпас,
Өлсе бір сөзбен, не керек...

Білесің, сен зерек,
Мен пәндеңе
Болды деме,
Кел, қарас.
Ешкім соғіс
Айтпас,
Рахым қылсаң, кел ертерек!

Шын ғашық мен саған!
Кейіп жүрсем,
Сені көрсем,
Ләм-мим деп
Бір сөз айтар
Хал жоқ,
Бірін көтер бой сол замап.

Ойыңды сен маған
Бір болмедің.

Тез келмедің
Мені іздеп.
Ішінде ыстық
Қан жоқ,
Тас бауыр жар, бол хош аман!

Жар, сенің көңлің тоқ,
Ақ етіңді,
Нұр бетіңді
Меншікті
Қылмаған соң
Алла,
Өзі сорлы етсе, амал жоқ.

Сен аттың жөнсіз оқ,
Тәңрі — қазы,
Тас-таразы,
Тептекті
Сұрамас деп
Қалма.
Серт бұзғанның, біл, орны — шоқ!

ЖІГІТ СӨЗІ

Айттым сәлем, қалам қас,
Саған құрбан мал мен бас.
Сағынғаннан сөпі ойлап,
Келер көзге ыстық жас.

Сенен артық жан тумас,
Туса туар — артылмас.
Бір өзіңнен басқаға
Ынтықтығым айтылмағ.

Асыл адам айнымас,
Бір бетінен қайрылмас.
Көрмесем де, көрсем де
Көңлім сенен айрылмас.

Көзім жатқа қарамас,
Жат та маған жарамас.
Тар төсекте төсіңді
Иіскер ме едім жалаңаш.

Иығымда — сіздің шаш,
Айқаласып тай-талас,
Ләззат алсақ болмай ма,
Көз жұмулы, көңіл мас.

Сізде — сымбат, бізде — ықлас,
Осы сөзім бәрі рас.
Сіздей жардың жалғанда
Қызығына жан тоймас.

Етің етке тигенде,
Демің тиіп сүйгенде,
Тән шымырлап, бой еріп
Ішім оттай күйгенде.

Жүрек балқып игенде,
Ішкі сырды түйгенде,
Іздеп табар сұңқармын
Жарастықты шүйгенде.

Қылығыңда жоқ оғат,
Қарап тойман жүз қабат.
Ыстық тартып барасың
Бір сағаттан бір сағат.

Сіз — қырғауыл жез қанат,
Ап бетіңді, бер қарат.
Жақындай бер жуықтап,
Тамағыңнан айқалат!

ҚЫЗ СӨЗІ

Қиыстырып мақтайсыз,
Ойласаң, не таппайсыз?
Бізде ерік жоқ, өзің біл,
Әлденеге бастайсыз.

Біз де әркімді байқаймыз,
Тап бергеннен тайқаймыз.
Сіздей асыл кез болса,
Қайтіп басты шайқаймыз?

Ақылыңа сөзің сай,
Сіз — жалын шоқ, біз — бір май.
Ыстық сөзің кірді ішке,
Май тұра ма шыжымай.

Қабыл көрсең, көңлім жай,
Тастап кетсең, япырмай,
Ит-қор адам болар ма
Бұл жалғанда сорлыңдай?

Тілегімді бермесең,
Амалым не, жерлесең?
Үйір қылма бойыңа,
Шыны жақсы көрмесең.

Қайғың болар шөрмен тең,
Қара көңлім жермен тең.
Сонсыз маған жат төсек —
Болар бейне көрмен тең.

Сіз бір сұңқар шаһбаз⁷⁵
Жер жүзінен алған баж.⁷⁶

Біздей ғаріп есепсіз
Есігіңде жүр мұқтаж.

Көңлің тұрса бізге ауып,
Шыныменен қозғалып,
Біз — қырғауыл, сіз — тұйғын
Тояттай бер, кел де алып.

Тал жібектей оралып,
Гүл шыбықтай бұралып,
Салмағыңнан жаншылып
Қалсын құмар бір қанып.

Мұны жаздым ойланып,
Ойда бардан толғанып.
Кірсе ішіңе, оқи бер,
Бозбалалар, қолға алып.

Мұны оқыса кім таып,
Жүрегіне от жапып,
Сөзді ұғарлық жан тапса,
Айтса жарар ән салып.

Өлең жиған тырбанып,
Әп үйренген ырғалып,
Сорлы Көкбай қор болды-ау,
Осыншадан құр қалып.

Білектей арқасында өрген бұрым,
Шолпысы сылдыр қағып жүрсе ақырын.
Кәмшат бөрік, ақ тамақ, қара қасты,
Сұлу қыздың көріп пе ең мұндай түрін?!

Аласы аз қара көзі айнадайын,
Жүрекке ыстық тиіп салған сайын.
Үлбіреген ақ етті, ашық жүзді,
Тісі әдемі көріп пе ең қыздың жайын?

Бұраң бел, бойы сұлу, кішкене аяқ,
Болады осындай қыз некен-саяқ.
Піскен алма секілді тәтті қызды
Боламын да тұрамып көргендей-ақ.

Егерде қолың тисе білегіне,
Лүпілдеп қан соғады жүрегіңе.
Бетіңді таяп барсаң тамағына,
Шымырлап бу епеді сүйегіңе.

Қажымас дос халықта жоқ,
Айнымас сөрт қайда бар?
Алда көрген артта жоқ,
Мысқыл, өсек, айла бар.

Жақсылығың күнде ұмыт,
Бір жаңылсаң, болды кек.
Пайдасынан бой суыт,
Өзі тимей жүрсе тек.

Пайда, мақтан өзінен
Артыла ма ант ұрып?
Жарыса өсек сөзінен,
Айта берсін шарқ ұрып.

Кімге достық көп еттім —
Түбі болды бір көйіс.
Жақсы өмірім әуре өттің,
Жар таба алмай бір тегіс.

Жау қожандап бұртайып,
Дос құбылып, әуре отер.
Кімі төптек, кімде айып,
Тексерсе алмай өмір отер.

Сыйласарлық тектінің
Кім танымас нұсқасын
Күнде өзімшіл ептінің
Несін адам ұстасын...

Жастықтың оты, қайдасың,
Жүректі түртіп қозғамай?
Ғылымпың біліп пайдасын,
Дүниенің көркін болжамай?

Адамның тауып айласын,
Кісілікті ойламай.
Қаруын көңіл сайласын,
Қолға от түспес бойламай.

Махаббат, қызық кім көрер,
Опың да дәмін татпаса?
Біржола басты кім берер,
Жаныңа қайғы батпаса.

Аямай жанын дос ерер,
Жолдастықты ақтаса.
Алдыңа айдап кім келер,
Ерінбей жүріп бақпаса.

Мал бақпақтық шаруа боп,
Адал тауып асықпай.
Құр айғаймен өуре боп,
Өнердің жайын баса ұқпай.

Енді нені істейміз,
Бәрінен де бос қалдық?
«Луызға келіп түс» дейміз,
Қылып жүріп құр салдық!

Жарқ етпес қара көңлім пе қылса да,
Аспанда ай мөнен күн шағылса да.
Дүниеде, сірә, сендей маған жар жоқ,
Саған жар мөнен артық табылса да.

Сорлы асық сарғайса да, сағыпса да,
Жар тайып, жақсы сөзден жаңылса да,
Шыдайды риза болып жар ісіне,
Қорлық пен мазағына таңылса да.

Тұлпардан тұғыр озбас шабылса да,
Оған да үкі, тұмар тағылса да.
Қыжыртпай мені сырттап жүре алмайды,
Кім желігіп, қай шеттеп қағынса да.

Күшік ит бөрі ала ма жабылса да,
Тәңрі сақтар, табандап тап ұрса да.
Арсыз адам арсаңдап, арсылдайды,
Әр жерде-ақ керегеге таңылса да.

Құтырды, көпті қойып, аз ғанасы,
Арызшы орыс — олардың олжаласы.
Бірде оны жарылқап, бірде — мұны,
Қуды ұнатты-ау Семейдің бұл қаласы.

ҚАРА ҚАТЫНҒА

Қара қатын дегенге қара қатын,
Үзіп-жұлып, алып жүр қанағатын.
Ала жаздай байың кеп бір жатпайды,
Қазақтың не қыласың шарағатын.⁷⁷

1890

* * *

Бай сейілді,
Бір бейілді —
Елде жақсы қалмады.
Елдегі еркек
Босқа селтек
Қағып, елін қармады.

Жөнді — жөңсіз
Сөз — теңеусіз,
Бас пен аяқ бір қысап.
Ұрысса орыс,
Елге болыс
Үйден үрген итке ұсап.

Өзі ұлыққа,
Көдір жоққа
Қарамай, өз халқына
Сөз қайырмай,
Жөнді айырмай,
Жұртқа шабар талпына.

Танымадық,
Жарымадық,
Жақсыға бір іргелі.
Қолына алып,
Нәле салып,
Аңдығаны өз елі.

Шашты малын,
Бөрді барын
 Боларында жұртына.
Еміреніспес,
Енді піспес,
 Ұқсамас еш сыртына.

Ел де жамап,
Ер де жамап —
 Аңдырапы оз елі.
Елде — сыяз,
Ойда — ояз,
 Оңбай-ақ тұр әр түрі.

Кетті бірлік,
Сөнді ерлік,
 Енді кімге беттемек?
Елің — ала,
Отты шала,
 Тайса аяғың, кім көмек?

Өтті өмірім,
Қайтты көңлім
 Бұл дүниенің ісіне.
Жасы құрбы,
Жаны тұрғы
 Дос па деген кісіге.

Ел керексіз,
Сөзге емексіз,
 Не болады мақтаның?
Бейлі шикі,
Ақылы күйкі,
 Осы жұрт па тапқаның?

Ем таба алмай,
От-жалындай
Толды қайғы кеудеге.
Сырласа алмай,
Сөз аша алмай
Бендеге.

Босқа ұялып,
Текке именіп
Кімді көрсем, мен сонан.
Бетті бастым,
Тұра қаштым
Жалма-жан.

Ұйқы, тамақ
Қалды дым-ақ,
Керегі жоқ іс болып.
Жай жатпағым,
Тыныш таппағым
Күш болып.

Жас жүрегім
Жанды менің
Жай таба алмай, япырым!
Өзің оңда,
Жақсы жолға
Ақырын.

Жамырайды
Жапырағы

Жас теректің, соқса жел.
Түсті мойын,
Толды қойын,
Ақты сел.

Мен паң едім,
Бейғам едім.
Еш нәрседеп қайғысыз.
Тез дерттендім,
Кейде ортендім,
Кейде мұз.

и

Көздік талай жерге енді,
Кіруге-ақ қалдық көрге енді.
Қызыл тілім буынсыз,
Сөзімде жаз бар шыбынсыз,
Тыңдаушымды ұғымсыз

Қылып тәңрім берген-ді.

Осы жасқа келгенше,
Өршеленіп өлгенше,
Таба алмадық еш адам

Біздің сөзге ергенді.

Өмірдің өрін тауысып,
Білімсізбен алысып,

Шықтық, міне белге енді.

Енді аяда, жығылма,
Сыймас жерге тығылма,

Қой бұрынғы желгенді!

Қайғы шығып иыққа,
Қамалтпасын тұйыққа,

Сергі, көңлім, сергі енді!

Балапан құстай оңдалып,

Қанатыңды қомданып,

Жатпа ұяда қорғанып,

Ұш, көңлім, көкке, кергі енді!

Көңілде қайғы, қалың зар,

Айтатұғын сөзім бар,

Салсып құлақ ұққандар,

Өрбі, сөзім, орбі енді!

Іште қайғы, дерт пысып,

Көкіректі өрт қысып,

Айтуға көңлім тербенді.

Өзің жалғыз, надан көп,

Ұқтырасың сен не деп,
Әулекі, арсыз елге енді?
Тыныштық сүймей, қышынып,
Өтірікке тұшынып,
Пәледен тұрмас шошынып,
Тұл бойын желік жеңген-ді.
Туған жерді қия алмай,
Тентекті жеңіп, тыя алмай,
Әлі отырмыз ұялмай,
Таба алмадық өңге елді.
Әзелде тәңрім сорлы етті,
Арсыз елмен әуре етті,
Жалғыз үйде күңрентті,
Тағдырға білдік көнгенді.
Адам деген даңқым бар,
Адам қылмас халқым бар,
Өтірік пен өсекке
Бәйге атындай аңқылдар.
Тұла бойым шіміренді.
Барма топқа шақырмай,
Жат үйінде шатылмай,
Шыдармын ба, япырмай,
Жатуға шықпай үйде енді?
Қатыныңның ойнасын
Көрсен, білсен қоймасын,
Не ойлар ең өз басың?
Сонымен тең біз де енді.

Өзгеге, көңлім, тоярсың,
Өлеңді қайтіп қоярсың?
Оны айтқанда толғанып
Іштегі, дертті жоярсың.

Сайра да зарла, қызыл тіл,
Қара көңлім оянсын.
Жыласын, көзден жас ақсын,
Омырауым боялсын.

Қара басқан, қаңғыған,
Қас надан непі ұға алсын?
Көкірегінде оты бар
Құлағын ойлы ер салсын.

Тыңдамаса еш адам,
Өз жүрегім толғансын.
Әр сөзіне қарасын,
Іштегі дертім қозғалсын.

Әуелесін, қалқысын,
От жалын боп шалқысын.
Жылай-жырлай өлгенде,
Арттағыға сөз қалсын.

Мендей ғаріп кез болса,
Мойын салсын, ойлансын.
Қабыл көрсе сөзімді,
Кім тапыса, сол алсын.

Не пайда бар — мың надан
Сырттан естіп таңдансын.
Онан дағы бір есті
Ішкі сырын аңғарсын.

Өздерің де ойлаңдар,
Неше түрлі жан барсың.
Ғылым да жоқ, ми да жоқ,
Даладағы аңдарсың.

Жүрегіңмен тыңдамай,
Құлағыңмен қармарсың.
Соны көріп, соларға
Қайтіп қана сарнарың?!

1.

* * *

Кейде есер көңіл құрғырың,
Махаббат іздеп талпынар.
Ішөм деп бейнет сусынын
Асау жүрек алқынар.

Тартқан бейнет, өткен жас
Жүректің отын сөндірмес.
Махаббат — өмір көркі, рас,
Өлген соң ол да үндемес.

Махаббатсыз — дүние дос,⁷⁸
Қайуанға оны қосыңдар.
Қызықтан өзге қалсаң бос,
Қатының, балаң, досың бар.

Жүрегі жұмсақ білген құл,
Шын дос таппай тыншымас.
Пайда, мақтан бәрі — тұл,
Доссыз ауыз тұшымас.

ЖАЗҒЫТҰРЫ

Жазғытұры қалмайды қыстың сызы,
Масатыдай құлшырар жердің жүзі.
Жан-жануар, адамзат анталаса,
Ата-анадай елжірер күннің көзі.

Жаздың көркі енеді жыл құсымен,
Жайраңдасып жас күлер құрбысымен.
Көрден жаңа тұрғандай кемпір мен шал
Жалбаңдасар өзінің тұрғысымен.

Қырдағы ел ойдағы елмен араласып,
Күлімдесіп, көрісіп, құшақтасып.
Шаруа қуған жастардың мойны босап
Сыбырласып, сырласып, мауқын басып.

Түйе боздап, қой қоздап, қорада — шу,
Көбелек пен құстар да сайда — ду-ду.
Гүл мен ағаш майысып қарағанда,
Сыбдыр қағып, бұлаңдап ағады су.

Қол жағалай мамырлап қу мепен қаз,
Жұмыртқа ізден, жүгіріп балалар мәз.
Үшқыр атпен зырлатып тастағанда,
Жарқ-жүрқ етін ілінер көк дауылпаз.
Күс қатарлап байлаған қанжығаға
Қыз бұраңдап жабысып, қылады наз.

Жазға жақсы киінер қыз-келіншек,
Жер жүзіне өң берер гүл-бәйшешек.
Қырда торғай, сайраса сайда бұлбұл,
Тастағы үнін қосар байғыз, көкек.

Жаңа бұлмен жамырап саудагерлер,
Диханшылар жер жыртып, егін егер.
Шаруаның біреуі екеу болып,
Жаңа төлмен көбейіп дәулет өнер.

Безендірген жер жүзін төңірім шебер,
Мейірбандық, дүниеге нұрын төгер.
Анамыздай жер иіп емізгенде,
Бейне әкеңдей үстіңе аспан төнер.

Жаз жіберіп, жан берген қара жерге
Рахметіне алланың көңіл сенер.
Мал семіреді, ақ пенен ас көбейер,
Адамзаттың көңлі өсіп көтерілер.

Қара тастан басқаның бәрі жадырап,
Бір сараңнан басқаның бейлі өнер.
Тамашалап қарасаң тәңрі ісіне,
Бойың балқып, өріді іште жігер.

Кемпір-шал шуақ іздеп, бала шулар,
Мал мазатсып, қуанып, аунап-қунар.
Жыршы құстар әуеде өлең, айтып,
Қиқу салар көлдегі қаз бен қулар.

Күн жоқта кісімсінер жұлдыз бен ай,
Ол қайтсін қара түнде жарқылдамай.
Таң атқан соң шығарын күннің біліп,
Өңі қашып, бола алмас бұрынғыдай.

Күн — күйеу, жер — қалыңдық
сағынысты,
Құмары екеуінің сондай күшті.
Күн қырындап жүргенде көп қожаңдап,
Күйеу келді — ай, жұлдыз к... қысты.

Ай, жұлдызға жылы жел хабар беріп,
Жап-жаңуар қуанар тойға елеріп.
Азалы ақ көрмесін сілке тастап,
Жер күлімдер, өзіне шырай беріп.

Күн күйеуіп жер көкसेп ала қыстай,
Біреуіне біреуі қосылыспай.

**Көңілі күн лебіне тойғаннан соң,
Жер толықсып, түрленер тоты құстай.**

**Адам тіктөп көре алмас күннің көзін,
Сүйіп, жылып тұрады жан лебізін.
Қызыл арай сары алтын шатырына
Күннің кешке кіргенін көрді көзім.**

Асқа, тойға баратұғын
Жаны асығып жас жігіт.
Қолға кетті жауға бір күн,
Тірі адамның ісі — үміт.

Қозғады жау батыр ерді,
Жауға сойқан салғалы.
Қалыңдығы қала берді,
Жатыр еді алғалы.

Асықсаң да, шырағым,
Сағап деген құданың
Жазылған қандай жарлығы,
Есіткен жоқ құлағың.

Қалыңдық құшып, сүйеге —
Күйеуіне ынтызар.
Келісімен тиюге
Дайындалған ойы бар.

Көйлегін ақтан тіккіштеп,
Күні-түні дем алмай.
Бітіруге жүр күштеп,
Асыққансып, тоқталмай.

Сен асыққап екен деп,
Алла өмірін өзгертпес.
Айтқаның болар ма екен деп,
Мен қорқамын, көз жетпес.

Жара басты кеудені,
Жаудан өлді ар үшін.

Ескөрмей өзгө дүниені,
«Аһ!» деп өтті жар үшін.

Жамандық тұрмас күттіріп,
Ел есітті, қыз білді.
Ақ көйлекті бітіріп,
Кебінім деп киді, өлді...

Қол жетпеген некені
Сүйіп кеткен жан екен.
Көзің неге жетеді,
Қосылмақ онда бар ма екен?

Шыны ғашық жар болса,
Неге өлдім деп налымас.
Онда екеуі кез келсе,
Бірін бірі танымас.

Ата-анаға көз қуаныш —
Алдына алған еркесі.
Көкірегіне көп жұбаныш,
Гүлденіп ой өлкесі.
Еркелік кетті,
Ер жетті,
Не бітті?

Оқытарсың молдаға оны,
Үйретерсің әрнені:
Медеу етіп ойы соны,
Жаны тыныштық көрмеді.
Жасында күтті,
Дәме етті,
Босқа өтті.

Ата көңіл жанбаса бір,
Артық өнер шықпаса;
Ел танымай, үй танып құр,
Шаруасын да ұқпаса.
Үміті қайда?
Соны ойла,
Абайла!

Сүйер ұлың болса, сен сүй,
Сүйінерге жарар ол.
Сүйкімі жоқ, құр масыл би —
Сүйретіліп өтер сол.
Табылмас қайла.
Ойбайла,
Не пайда?

Зарланарсың, ойланарсың,
Не болам деп енді мен.
Құрбылардан қорланарсың,
Тәңрі ісіне сен де көн.
Қайғысыз бенде
Көрдің бе
Өміріңде?

Тәңрі сорлы етсе бенде,
Не бітірер құр жылап.
Жігері жоқ, ақылы кепде,
Жамбасыңнан жат сұлап.
Бір жаман меп бе
Дедің бе
Көңліңде?

Тайга міндік,
Тойға шаптық,
 Жақсы киім киініп.
Үкі тақтық,
Күлкі бақтық,
 Жоқ немеге сүйініп.
Күйкентай күтті,
Кұс етті,
Не бітті?

Атамыз бар,
Молдамыз бар,
 Айтқанына көнбедік.
Арт жағында
Біз соған зар
 Боламыз деп білмедік.
 Ұрланып қаштық,
 Жолғастық,
 Шуластық,

Жазу жаздық,
Хат таныдық,
 Болдық азат молдадан.
Шала оқудан
Не жарыдық,
Қалғаннан соң құр надап?
 Бағасыз жастық,
 Бозбастық,
 Адастық.

Бозбалалық,
Қыз қарадық,
 Қалжың, әзіл сөйлестік.
Ат жараттық,
Сән тараттық,
 Әуейілік күйлестік.
 Көңілге келер,
 Кім жолар,
 Кім көнер?

Қайын бардық,
Қатын алдық,
 Енші тиді аз ғана.
Шаруа атандық,
Енді ойландық,
Қала берді бозбала.
 Бұрынғы қайда?
 Ойбайла —
 Не пайда?

1891

Заман ақыр жастары
Қосылмас ешбір бастары.
Біріне бірі қастыққа —
Қойнына тыққан тастары.

Саудасы — ар мен иманы,
Қайрат жоқ бойын тыйғалы.
Еңбекпен етті ауыртпай,
Іңір тілменен жиғалы.

Өнімсіз іске шеп-шебер,
Майданға түспей несі өнер?
Сиырша тойса мас болып,
Өреге келіп сүйкөнер.

Күлмеңдеп келер көздері,
Қалжыңбас келер өздері.
Кекектеп, секек етем деп,
Шошқа туар сөздері.

Көзінен басқа ойы жоқ
 Адамның надан әуресі.
 Сонда да көңлі тым-ақ тоқ,
 Жайқаң-қайқаң әрнесі.

Білмейсің десе, жел өкпе
 Дейді ол дағы тәңрі ісі.
 Бірінен бірі бөлек пе
 Иемнің әділ бендесі?

Жүректің көзі ашылса,
 Хақтықтың⁷⁹ түсер сәулесі.
 Іштегі кірді қашырса
 Адамның хикмет⁸⁰ кеудесі.

Наданның көңлін басып тұр
 Қараңғылық пердесі.
 Ақылдан бойы қашық тұр,
 Ойында бір-ақ шаруасы.

Кітапты молда теріс оқыр,
 Дағардай боп сәлдесі.
 Мал құмар көңлі — бек соқыр,
 Бүркіттен кем бе жем жесі?

Жүректе айна жоқ болса,
 Сөз болмайды еңгесі.
 Тыңдағыш қанша көп болса,
 Сөз ұғарлық кем кісі.

Жастықтың оты жалындап
Жас жүректе жанған шақ.
Талантың аты арындап,
Әр қиынға салған шақ.

Уайым — аз, үміт — көп,
Ет ауырмас бейнетке.
Бүгін-ертең жетем деп
Көңілге алған дәулетке.

Қайратпен кіріп, жалынбай,
Ақылмен тауып айласын.
«Мен қалайға» салынбай,
Жылы жүзбен жайнасын.

Қайратқа сеніп, қақтықпай,
Жазасын тауып, жауласар.
Қатынша тілмен шаптықпай,
Майданға шықса жарасар.

Жалыны қайтар дененің,
Үнемі тұрмас осы шақ.
Талайғы кәрі дүниенің
Бір кетігін ұстап бақ.

Құйрығы — шаян, беті — адам —
Байқамай сенбе құрбыға!
Жылмаңы сыртта, іші арам
Кез болар қайда сорлыға.

Досыңа достық — қарыз іс,
Дұшпаныңа әділ бол.

Асығыс түбі — өкініш,
Ойланып алмақ — сабыр сол.

Ақ көңілді жақсыдан
Аянбай салыс ортаға.
Ақылы, ары тапшыдан
Қу сөзіп алма қолқаға.

Сұм-сұрқия, қу замап
Гүл көрінер жігітке.
Қызықты өмір жайнаған,
Кеудесі толып үмітке.

Бір нәрсені ұнатса,
Қайта ойланып қарамас.
Мақтанып жұртты шулатса,
Құмары сол қызба бас.

Сенісерге келгенде,
Сене берер талғамай.
Жұрты құрғыр сенгішке
Тұра ма қулық жалғамай?

Ары кеткен, алдағыш,
Мені-ақ алда, сөкпейін.
Балы тамған жас қамыс
Ормасаңшы көктейін!

Сені жақсы көрмесе,
Север ме еді сөзіңе?
«Япырмай!..» деп терлесе,
Ар емес пе өзіңе?

Қызарып, сұрланып,
Лүпілдеп жүрегі.
Өзгөдеп ұрланып,
Өзді-өзі көрегі.

Екі асық құмарлы,
Бір жолдан қайта алмай.
Жолықса ол зарлы,
Сөз жөндеп айта алмай.

Аяңдап ақырын,
Жүрекпен алысып.
Сыбдырын, тықырын
Көңілмен танысып.

Дем алыс ысыпып,
Саусағы суынып,
Белгісіз қысылып,
Пішіні құбылып.

Иығы тиісіп,
Тұмандап көздері.
Үндемей сүйісіп,
Мас болып өздері.

Жапыңда — жапырақ,
Үстінде — жұлдыз да.
Елбірен-қалтырап
Жігіт пен ол қыз да.

Өзгө ойдан тыйылып,
Бірімен бірі әуре.

Жүрекке құйылып
Жан рахат бір сәуле.

Жүрегі елжіреп,
Буындар босанып.
Рахатпен әлсіреп,
Көзіне жас алып.

Жүйрік тіл, терең ой,
Сол күнде қайда едің?
Ғашыққа мойын қой,
Жеңілдің, жеңілдің!..

Көзімнің қарасы,
 Қоңдымның санасы,
 Бітпейді ішімде
 Ғашықтық жарасы.
 Қазақтың данасы,
 Жасы үлкен ағасы
 Бар демес сендей бір
 Адамның бадасы.

Жылайын, жырлайын,
 Ағызып көз майын.
 Айтуға келгенде
 Қалқаға сөз дайын.
 Жүректен қозғайын,
 Әдептен озбайын.
 Өзі де білмей ме,
 Көп сөйлеп созбайын.

Тереңдеп қарайсың,
 Телміріп тұрмайсың.
 Бихабар жүргенсің,
 Бек қатты сынайсың.
 Сан кісі мұңайсың,
 Сабырмен шыдайсың.
 Күйемін, жанамын,
 Еңі рахым қылмайсың.

Ақылсыз би болмас,
 Соулесіз үй болмас.
 Жүректе оты жоқ
 Адамда ми болмас.

Шын асық сый болмас,
Сый болса, сыр болмас.
Арызымды айтайын,
Құй болар, құй болмас.

Кең маңдай, қолаң шап
Я бір кез, я құлаш.
Ақ тамақ, қызыл жүз,
Қарағым, бетіңді аш!
Қара көз, имек қас,
Қараса жан тоймас.
Аузың бал қызыл гүл,
Ақ тісің кір шалмас.

Қыр мұрын, қыпша бел
Солқылдар, соқса жел.
Ақ етің үлбіреп,
Өзгеше біткен гүл.
Қарағым, бермен кел,
Бізге де көңлің бөл.
Қалқамның нұсқасын
Көр, көзім, бір кенел.

Қайғың — қыс, жүзің — жаз,
Боламын көрсем мәз.
Күлкіңіз бойды алар,
Бұлбұлдай шықса әуез.
Кісімсіп дұрдараз,
Бұраңдап қылма наз.
Мал түгіл, басымды —
Жолыңа берсем де аз.

Исің гүл аңқыған,
Нұрың күн шалқыған,
Көргенде бой еріп,
Сүйегім балқыған.
Қаяусыз қалпынан,
Өзі артық даңқынан.
Қызыл тіл шыға алмас
Мақтаудың шартынан.

Сенсің — жан ләззәті,
Сенсің — тән шәрбәті.

Артықша жаратқан
Алланың рахматы.
Көрік — тәңір дәулеті,
Қылса ұнар құрметі.
Сұлуды сүймектік —
Пайғамбар сүндеті.⁸¹

Не десем саған еп?
Ғашығың да қайғы жеп.
Өртенген жүрекке
Бір көрген болар сеп.
Біздердей ғашық көп,
Қайсысы саған дөп?
Жөндеп те айтпадым,
Жүрегім лүпілдеп.

Назына кім шыдар?
Бұраңдап жүр шығар.
Қасқая күлгені
Қылады тым құмар.
Ер емес қымсынар,
Әркім-ақ ұмсынар.
Құдай-ау, бұл көңлім
Күн бар ма бір тынар?

Менсінбеуші ем наданды,
Ақылсыз деп қор тұтып.
Түзетпек едім заманды,
Өзімді тым-ақ зор тұтып.

Таппадым көмек өзіме,
Көп наданмен алысып.
Көңбеді ешкім сөзіме,
Әдетіне қарысып.

Жан шошырлық түрінде
Бәрі бірдей еліріп.
Ұстай алмадым бірін де,
Кекиді кейін шегініп.

«Әринемен» ел кетті,
Қоқиланды, мақтанды.
Қуат бітті, күң өтті,
Жарылқа, құдай, жатқанды.

Мен — қажыған арықшын,
Қатын, бала қонағы.
Сөндерге де қанықшын,
Жұртың анау баяғы.

Жарлы емеспін, зарлымын,
Оны да ойла толғанып.
Жұртым деуге арлымын,
Өзге жұрттан ұялып.

Барымта мен партия —
Бәрі мастық, жұрт құмар.

Сышыра елірме, сұрқия,
Көп пияншік нені ұғар?

Татулықты, тыныштықты
Қоңыр көрер, кем көрер.
Ұрлық пенен қулықты
Қызық көрер, өңі енер.

Мұндай елден бойың тарт,
Мен қажыдым, сен қажы!
Айтып-айтын өтті қарт,
Көнбеді жұрт, не ылажы?

ЖҰМБАҚ

Алла мықты жаратқан сегіз батыр
Баярдан соғысып әлі жатыр.
Кезек-кезек жығысып, жатып-тұрып,
Кім жығары белгісіз түбінде ақыр.

Ш е ш у і:

Мұны тапсам ойланып, ақын деңіз,
Таба алмасам, ақылды болар неміз?
Қыс пенен жаз, күн мен түн, тақ пенен жұп,
Жақсылық пен жамандық — болды сегіз.

ЖҰМБАҚ

Қара жер адамзатқа болған мекен,
Қазына іші толған әр түрлі кен.
Ішінде жүз мың түрлі асылы бар,
Солардың ең артығы немене екен?

Ш е ш у і: темір.

ЖҰМБАҚ

Сыналар, ей, жігіттер, келді жерің,
Сәулең болса, бермен кел талапты ерің.
Жан құмары дүниеде немене екен —
Соны білсең, әрнені білгендерің.

Ш ө ш у і: білмекке құмарлық.

1892

* * *

Не іздейсің, көңілім, не іздейсің?
Босқа өуре қылмай, шыныңды айт.
Шарқ ұрып, тыныштық бермейсің,
Сырласалық, бермен қайт.

Абұйыр, атақ сол жанда —
Кімді көп жұрт мақтаса.
Ол мақтаудан не пайда,
Көп мақтауын таппаса?

Көп тәңрі атқан мақтай ма,
Ол тәңрі атқан болмаса?
Жоқты-барды шатпай ма,
Көптің өзі оңбаса?

Мақтау — жел сөз жанға қас,
Қошеметшіл шығарған.
Бір мақтаса, боқтамас
Ел табылса, құмарлан.

Жұрттың бәрі сөз сатқан,
Сатып алып не керек?
Екі сөзді тәңрі атқан —
Шыр айпалған дөңгелек.

Сатып алма, сөз сатса,
Ол асылды аңдамас.

Б..... байы — ақша,
Ер жақсысын таңдамас.

Мен — мақтанның құлы емес,
Шын ақылға зорлық жоқ.
Антұрған көп пұл емес,
Өлім барда қорлық жоқ.

Өмір, дүние дегенің —
Ағып жатқан су екен.
Жақсы-жаман көргенің —
Ойлай берсең, у өкен.

* * *

Жүрегім, ойбай, соқпа енді!
Бола берме тым күлкі.
Көрмейсің бе, тоқта енді,
Кімге сенсең, сол шикі.

«Жетім қозы — тасбауыр,
Түңілер де отырар».
Сорлы жүрек мұнша ауыр
Неге қатты соқтырар?

Сенісерге жан таба алмай,
Сенделеді ит жүрек.
Тірлікте бір қана алмай,
Бұл не деген теңтірек?

Жоқ деп едің керегің,
Топ жиып ең бір бөлек.
Кезек келер демедің,
Ендігі керек қай керек?

Қайғы шығар ілімнен,
 Ыза шығар білімнен.
 Қайғы мен ыза қысқан соң
 Зар шығады тілімнен.
 Қайтіп қызық көремін
 Өуре-сарсаң күнімнен?
 Қайрылып қарап байқасам,
 Ат шаба алмас мінімнен.
 Қайғылы, қартаң біздей шал,
 Қарай берсең, қайда жоқ?
 Есер, есірік болмасаң,
 Тіршіліктен пайда жоқ.

Ақыл бітпес дәулетке,
 Дәулет бітпес келбетке.
 Болымсыз қулық, тойымсыз
 Болды балаң жөргекте.
 Ішімен жау боп, сыртымен
 Кім тояр қылған құрметке?
 Кеңшілікте туған жоқ
 Шықсын деген жел бетке.
 Тарлықта қанша тайпалса,
 Қадірі болмас, әлбетте.

Сыйласа елің ұлықтап,
 Араласаң қызықтап.
 Қызық пенен тыныштыққа
 Қазақ тұрмас тұрықтап.
 Қаңқылдап біреу ән салса,
 Біріне бірі жуықтап.
 Тебінісіп қамалар,

Тоқтатып болмас сырықтап.
«Түзу бол» деген кісіге
Түзу келмес ырықтап.
Сырдаң тартып қашады,
Ұстайсың қайтіп құрықтап?

Ел жайын біліп қансаңыз,
Айтайын, құлақ салсаңыз:
Кейбіреуі дүрсіп жүр,
Жер тәңрісіп кер мағыз.
Кейбіреуі законшік,
Оңдырмасып, берсе арыз.
Кейбірі пірге қол берген,
Іші — залым, сырты — абыз.
Кейбірі қажыға барып жүр,
Болмаса да қаж парыз.
Мұсылмандық ол ойлап,
Өтеген қашан ол қарыз?

Дәулеті жоқ бурыл шап,
Үйіңе кет, топтан қаш!...
Ағайынның ішінен
Шыға қалса тай-талас,
Партия жиып, мал сойса,
Бата оқисың, жейсің бас.
Басалқа сөз сенде жоқ,
Айтқан сөзің: «Малың шап».
Итше індет тілемей,
Жат үйіңде, өлсең де аш!
Ойлап-ойлап қарасам,
Осындай шал қайда жоқ.
Қозғау салып қоздырғыш,
Кезбе шалдан пайда жоқ.

ОСПАНҒА

Жайнаған туың жығылмай,
Жасқанып жаудан тығылмай,
Жасаулы жаудан бұрылмай,
Жау жүрек жомарт құбылмай,
Жақсы өмірің бұзылмай,
Жас қуатың тозылмай,
Жалын жүрек суынбай,
Жан біткеннен түңілмей,
Жағалай жайлау дәулетің —
Жасыл шөбі қуармай,
Жарқырап жатқан өзенің —
Жайдақ тартып суалмай,
Жайдары жүзің жабылмай,
Жайдақтап қашып сабылмай,
Жан біткенге жалынбай,
Жақсы өліпсің, япырмай!

ОСПАНҒА

Көшегі Оспан —
Бір бөлек жан.
 Үйі — базар, түзі — той.
Ақша, нәрсе
Ала берсе,
 Ат та мінсе, көнді ғой.

«Ала берден»,
«Келе көрден»
 Бір күн басын бұрды ма?
Келді қаптап,
Алды сап-сап,
 Кетті мақтап, тұрды ма?

Жауға мылтық,
Досқа ынтық,
 Жан асар ма осыдан?
Қорықпай өтті,
Жанға жетті,
 Арман етті досынан.

Ел тамағын,
Жұрт азабын
 Жеке тартқан кетті гүл.
Сондай ерді —
«Ала берді»
 Табар енді біздің ел!

Өлді Оспан,
Кетті шопан,

Енді кім бар бақ қонар?
Ұрла-қарла,
Жұртты шарла,
Ойла, барла — не болар?

Жұрт тынымсыз,
Бәрі ұғымсыз,
Енді оларға сөз де жоқ.
Сырты абыз бар,
Желқабыз бар,
Алты ауыз бар — өзге жоқ.

* * *

Күлімсіреп аспан тұр,
Жерге ойлантып әрнені.
Бір себепсіз қайғы құр
Баса ма екен бейдені?

Қапамын мен, қапамын,
Қуаныш жоқ көңілде.
Қайғырамын, жатамын,
Нені іздеймін өмірде?

Қайтты ма көңіл бетімнен,
Яки бір қапыл қалдым ба?
Өткен күйге өкінбей,
Әм үміт жоқ алдымда.

Іздегенім тәтті ұйқы,
Дүниені ұмытып.
Өлімнің суық дым сыйқы,
Тұрсын өмір жылытып.

Көз ұйқыда, ой тыншып,
Дем алып жатсын көкірек.
Кім таласса, кім ұрсын
Көрсем оны — сол керек.

Өзім аулақ бетінен,
Бір орында оңаша.
Дүние деген не деген —
Қыла жатсам тамаша

Мансап іздер, мал қуар,
Бәрі мақтан іздеген.
Мақтанынан не туар,
Ыза қылып өзгеден?

1893

* * *

Ысытқан, суытқан
Бойыңды бір көңіл.
Дүниені ұмытқан
Құмарың тозар, біл.

Әуелгі кезінде
Қайтпаған көңілдің,
Есептеп өзің де
Түрінен өмірдің;

Бір жақсы күнім деп,
Қызықпен сөйлесіп,
Артынан «ол нем?» деп,
Ұялып кезнесің.⁸²

Бір ақымақ әңгіме
Сықылды көрінер.
Онысын өңгеге
Айтуға ерінер.

Айтуға білсе, ерінбес,
Надандықпен жеңілмес.
Білген кісі айтса оған,
Надандығы кемімес.

Бойы бұлғаң,
Сөзі жылмаң —
Кімді көрсем, мен соған
Бетті бастым,
Қатты састым,
Тура қаштым жалма-жан.

Өз ойында
Тұл бойында
Бір міні жоқ бейдесіп,
Түзде мырзаң,
Үйде сырдаң,
Сөзі қылжаң еркесіп.

Бас құрасып,
Мал сұрасып,
Бермегенмен кетісер.
Адам аулап,
Сыпыра саулап,
Байды жаулап жетісер.

Сөз қыдыртқан,
Жұрт құтыртқан,
Аптың, арын саудалап.
Бұтты-шатты,
Үй санатты,
Байдап атты алмалап.

Кедейі — ер,
Кеселі зор,
Малды байдан сорлы жоқ.

Аш көмектің,
Жемдемектің,
Босқа әлектің орны жоқ.

Ел қағынды,
Мал сабылды,
 Ұрлық, өтірік гу де гу.
Байы — баспақ,
Биі саспақ,
 Әулекі аспақ сышыра қу.

Ақы берген,
Айтса көнген,
 Тыныштық іздер елде жоқ.
Аққа тартқан,
Жөнге қайтқан,
 Ақыл айтқан бенде жоқ.

Әз тұтуға,
Сыйласуға
 Қалмады жан бір татыр.
Сышыра батыр,
Пәле шақыр,
 Болдың ақыр тап-тақыр.
Су жұғар ма,
Сөз ұғар ма,
 Сышыра жылмаң желбуаз?
Айтты — көңдім,
Алды — бердім,
 Енді өкіндім — өзіме аз.

Жақсылық ұзақ тұрмайды,
 Жамандық әр кез тозбайды.
 Үміттің аты елеріп,
 Қос тізгінді созбайды.
 Қос тепкіні салсаң да,
 Уайымнан озбайды.
 Бір қайғыны ойласаң,
 Жүз қайғыны қозғайды.
 Жер қорығын желгек шал
 Желіп жүріп боздайды.

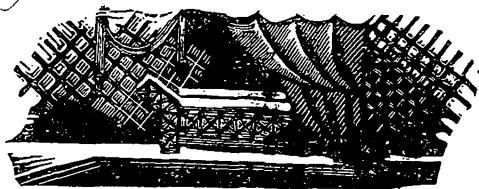
Құрсаған бұлт ашылмай,
 Аспанның жүзі көгермес.
 Үрпейген жүрек басылмай,
 Талапты көңіл едермес.
 Шырайды қайғы жасырмай,
 Күлкінің ерні кезермес.
 Шыдасаң есті қашырмай,
 Құлдатып, қор қып жібермес.

Кез келсе қайғы қат-қабат,
 Қаңғыртпай қоймас адамды.
 Қасиетсіз туған — ол да жат,
 Күңкілдеп берер сазаңды.
 Бәрінен де сол қымбат,
 Қайтерсің өңкей наданды.
 Сыпыра батыр сұм құрбәт⁸³
 Мақтапмен алды мазамды.

**БАЙМАҒАМБЕТКЕ
ҚАТЫНЫНЫҢ
АТЫНАН
ШЫҒАРЫЛҒАН**

Ажынның жақсы-ақ қызы едім,
Жетістірем деп алды.
Тілеуін түзден тілесе,
Баста мені неге алды?
Сол желіккеннен желігіп,
Жынды сары жоғалды.
Ойбайлаған болайын-ай,
Жоқтамасам, обал-ды.

1894

* * *

Аятпенен тарқайды,
Жыылса кеңеске.
Ор қазып байқайды
Туа жау емеске.

Аятасын алқайды,⁸⁴
Сен тентек демеске.
Кім аяттап шалқайды,
Амал жоқ жемеске.

Аз адам шаршайды,
Ебіне көнбеске.
Басы ақыр қайқайды,
Амал жоқ өлмеске.

Ел састы, аңқайды,
Би тартты егеске.
Жұрт тағы мал-жайды
Ой қылар бермеске.

Өсімге қол жайды,
Тай алып серкешке.
Алмаса ол тайды,
Дап-дайын көрмеске.

Кедей би жантайды
Сауыр мен өркешке.

Саумаққа ол байды
Кеңесер би кешке.

Қайғы еси болмайды,
Өкпелеп білмеске.
Сүйтсе де оңбайды,
Бұрынғы түсті еске.

Пысықтар шалқайды,
Таласып теңдеске.
Қағысып шонтайды
Өзімен жемдеске.

Таласып тарқайды
Ақшадан төрт-беске.
Бірлікті шайқайды,
Араз боп өнбеске.

Қарашада⁸⁵ өмір тұр,
Тоқтатсаң, тоқсан⁸⁶ көнер ме?
Арттағы майда көңіл жүр,
Жалынсаң, қайтып келер ме?

Майдағы жұрттың іші қар,
Бәйшешек қарға өнер ме?
Ішінде кімнің оты бар,
Қар жауса да, сөнер ме?

Талашпен ұшып, талпынып,
Шар тарапты көздемес.
Пайданы қуып алқынып,
Өзгені есте сөз демес.

Кеудесі — толған қулық ой,
Бәрі де пысық, езбе емес.
Құмары оның — айт пен той,
Пайда мен мақтан — өзге емес.

Алдадым, ұрдым, қырдым деп,
Шалықтап, шалқып, сатпай ма?
Қапсысын аңдып тұрдым деп,
Құлығын бұлдап сатпай ма?

Момыппап жамаң қорқақ жоқ,
«Қу», «пысық» деген ат қайда?
Арсыз болмай атақ жоқ,
Алдамшы болмай бақ қайда?

Жас өспірім замандас қапа қылды,
Сабыр, ар жоқ, аял жоқ, ілді-жұлды.
Тұрлау қылып еш-нәрсе басқара алмай,
Сөнімі жоқ серменде, өңкей жынды.

Жамандық, жақсылықпен — оған бір бәс,
Дін ісін, құдай ісін айыра алмас.
Арын сатып, ант ұрып іздегені —
Бір семіз ат, аяғы бір табақ ас.

Тұрлаусыздың қолынан не келеді,
Ынтасыз қайтіп өнер үйренеді?
Едбегі жоқ, ешпенен мал табам деп,
Сендіре алмай, сене алмай, сенделеді.

Онда оны алдайды, мұнда — мұны,
Жанын берсе, табылмас сөздің шыны.
Алты жақсы, жүз жылқы болған басы,
Бір семіз ат болады оның құны.

Малға сат, пайдаға сат қылығыңды,
Ылайла ылай оймен тұнығыңды, —
Сонда өмірден алдамшы бола алмассың,
Ол білдірмей ұрламақ қызығыңды.

* * *

Ғашықтың тілі — тілсіз тіл,
Көзбен көр де ішпен біл.
Сүйісەر жастар қате етпес,
Мейлің илан, мейлің күл.

Ол тілге едік оңтайлы
Қаріпсіз біліп сондайды.
Біліп-ақ, ұғып қоюшы ек,
Енді ішіме қоябайды.

Әсемпаз болма әрнеге,
Өнерпаз болсаң, арқалан.
Сен де бір кірпіш, дүниеге,
Кетігін тап та, бар, қалан!

Қайрат пен ақыл жол табар,
Қашқанға да қуғанға.
Әділет, шапқат кімде бар,
Сол жарасар туғанға.

Бастапқы екеу соңғысыз
Біте қалса қазаққа,
Алдың — жалын, артың — мұз,
Барар едің қай жаққа?

Пайданы көрсең бас ұрып,
Мақтанды іздеп, қайғы алма.
Мініңді ұрлап жасырып,
Майданға түспей бәйгі алма.

Өзіңде бармен көзге ұрып,
Артылам деме өзгеден.
Күндестігін қоздырып,
Азапқа қалма езбеден.

Ақырын жүріп, анық бас,
Еңбегің кетпес далаға.
Ұстаздық қылған жалықпас
Үйретуден балаға.

ЕСКІЛІК КИІМІ

Ойланып ойға көттім жүз жылғы өткен,
Топ қабаттап кигенім — шидем шөкпен.
Жойдо-дамбал ақ саңнап, жарғақ шалбар,
Жырым балақ, матамен әдіптеткен.

Мықшима аяғымда былғары етік,
Киіз байпақ тоңдырмас ызғар өтін.
Үлкен кісе белімде жез салдырған,
Шақпағым, дәндәкуім⁸⁷ жарқ-жүрқ етіп.

Күлөпөра бастырған пұшпақ тымақ,
Ішкі бауын өткізген төсік құлақ.
Тобылғыдан кесіп ап, жіппен қадап,
Артын белге қыстырған бар құрысқақ.⁸⁸

Қалмақы қара үзенгі, биік қасты ер,
Қанжығамда байлаулы жіптен шідер.
Жарғақ жастық, көпшігім жезді пыстан,
Бір келісті сайманым топқа мінер.

ӘБДІРАХМАН
НАУҚАСТАНЬШ
ЖАТҚАНДА

Я, құдай, бере көр,
Тілеген тілекті.
Қорқытпай орнықтыр
Шошыған жүректі.

Шын жүрек елжіреп,
Алладан тілеймін.
Шын қалқам осы күн
Болып тұр керекті.

Жүрегім суылдап,
Сүйегім шымырлап,
Алладан тілеймін
Құпия сыбырлап.

Зар етсе бендесі,
Бермей ме алласы
Тән саулық қалқама,
Қабыл боп көз жасы.

Не жазам, япырмау,
Қол — шорқақ, тіл — мақау.
Сәләмат өзіңді
Кешікпей көрсем-ау.

Бір суып, бір ысып,
Барады іш пысып,
Жүзіңді бір көріп,
Сүйгенше бір құшып.

Бір үміт, бір қауып,
Көңілге жол тауып
Кірген соң, сөз қиын,
Өрнеге ой ауып.

Екі ай-ақ не қылып,
Басқаша ауырып,
Япырмай, докторлар
Жүрмесін жаңылып.

Жаралап ауыз ашты,
Жарасы жарасты.
Жарасыз біреуі
Неліктен ұйқы ашты?

Алмаса докторға,
Нанбаңыз соққырға.
Визитке төлемей,
Шырағым, бос қалма.

Ол жесін, ол жұтсын,
Шырайын жылытсын.
Ақшаны аяма,
Ұйқыны тыншытсын.

Әбсәмет жиенің,
Ол — сенің біреуің.
Достығын достықпен
Өтемек — тілеуім.

Көңілдің қоштығы —
Ол оның достығы.
Барар ем, қолымның
Болмады бостығы.

Сарғайды жүзіміз,
Сарылды көзіміз.
Қатайып сауықсаң
Сағынған өзіңіз.

Хатымды көріңіз,
Көңілді бөліңіз.
Қуатың ерік берсе,
Көшікпей келіңіз.

Туа, өскен жеріңіз,
Туысқан еліңіз
Зар боп тұр көруге,
Ұнатса көңліңіз.

Уайым жеуліміз,
«А, құдай» деуіміз.
Жазылып келсеңіз,
Гүлденер өміріміз.

ӘБДІРАХМАНҒА

Алланың рахматын
Жар тұтып әрнеге.
Ар-Рахман⁸⁹ ол атын
Үйреткен жұмлеге.⁹⁰

Дұғамның қуатын
Жіберме өңгеге.
Өбіштің сиқатын
Беркітсең кеудеге.

Рәушән сипатын
Тез көрсет беңдеге.
Осындай шапқатын
Ұмытам мен неге?

Зар хатым — бұл хатым,
Бізді тыныш жүр деме.
Азайып қуатым,
Денем жүр көрмеге.

Бұл — жазған сұңғатым⁹¹
Көңіл ашар бір наме⁹²
Менің сол рахатым
Көзіме сүрмеге.

ӘБДІРАХМАНҒА КӘЖІТАЙ АТЫНАН ХАТ

Тілім, саған айтайын,
Осы сөздің келісін тап.
Қолым, сені қайтейін,
Қаламды тұрдың қатты ұстап.

Жүректің сөзің сөйле, тіл,
Жалғаны жоқ бояма. .
Қу көсе қандай өзімшіл,
Бір сынамай қоя ма?

Махаббатпен қарап бақ,
Тамыр соқса солқылдап.
Мен жазайын сізге хат,
Оқып көрсін ол шындап.

Оқып көріп, байқасын,
Мағынасы ішке кіре ме?
Ұрлаған сөз деп айтасың,
Сөз ұрлыққа жүре ме?

Кісі айтпаған сөз бар ма,
Тегіс ұғар қай құлақ?
Сөккенің оны ұнар ма,
Үйренген сөзге мен де ортақ.

Тұла бойым, балқи көр
Әбіш ағам дегенде.
Мейлің, Мағаш, шалқи бер,
Не десең де сөгем бе?

Көріскен соң бір дйдар,
Алла оңғарып келгенде.
Сынаушы сонда табылар
Мұнда жатқан елден де.

Төсекке менің жатуым —
Ұйқыға әбден талған соң.
Ұстазым мен татуым
Сен екеуің болған соң.

Жас жүрегім қозғалса,
Бір аллаға тілегім.
Ол, қарағым, оңалса,
Тыншыр еді жүрегім.

Жүздерінді сау көрсем,
Екі көзім нұры еніп,
Қосылысып бір жүрсем,
Әр нәрсені үйреніп.

Жерің алыс, жете алмай,
Мағаштан да мен сорлы.
Қызметіңді ете алмай
Қалмас өдім сол құрлы.

ӘБДІРАХМАНҒА КӘЖІТАЙ АТЫНАН ХАТ

Көзімнің нұрысыз,
Сізсіз жоқ қуаныш.
Өмірдің гүлісіз,
Көңліме жубаныш.

Зар қылып тілеймін
Рахметін алланың.
Елжіреп жылаймын,
Көңлін аш пенденің.

Сиқатын қалқама
Бере гөр, я, рахим.
Тілегім бұл ғана —
Қайғымды қыл шағын.

Ағатай, сағындым
Есен-сау көрмекке.
Сөз таппай аңырдым,
Оқыңыз ермекке.

Осы күн өмірімнің
Ешбір жоқ қызығы.
Жаралы көңлімнің
Жазылмай сызығы.

Мақсатым хатымды
Аз уақыт болса ермек.
Сөзім жоқ татымды,
Хошлықпен көріспек.

ҚЫЗДАРҒА

Қойдан қоңыр, жылқыдан торы Бәкең,
Адалдыққа бар елдің зоры Бәкең.
Ұры-қары көбейіп, к... шөмейтіп,
Неге болды бар елдің қоры Бәкең?

Лекер, Бітімбай мен Аталықты,
Жанқожадан кім көрген қапалықты?
Байұзақ одан соңғы адамы еді,
Бәрі де кісі-ақ еді қасалықты.⁹³

Дауылбай Қыздар менен айпар-жайпар,
Екеуі бітім десе, басын шайқар.
Екі елерме бітімге жөн келер ме,
Ақылы болмаған соң артын байқар?

Сөзіңнің басы ыржаң, соңы қылжаң,
Жүгенсіз жүре бермек — сенің ырзаң.
Сенен күшті кісілер не боп жатыр,
Заманыңның тарлығын ойла, мырзам.

Шотқара кірсе алдап, шықса күлген,
Елірмелі Досаққа кісімсінген.
Бұл топта маған айтар кісі бар ма,
Дауылбай мен Қыздардың жөнін білген.

Айтқожаның қулығы сені елірткен,
Бір дем салса, күшіктей соңына ерткен.
Мөнің терім тарылып келе жатыр,
Бұрып кісім емес ең жалғыз шерткен.

1895

* * *

Талай сөз бұдан бұрын көп айтқанмын,
Түбін ойлап, уайым жеп айтқанмын,
Ақылдылар арланып ұялған соң,
Ойланып түзеле ме деп айтқанмын.

Қазақтың өзге жұрттан сөзі ұзын,
Бірінің бірі шашпаң ұқпас сөзін.
Көздің жасы, жүректің қаныменен
Ерітуге болмайды ішкі мұзын.

Жұртым-ай, шалқақтамай сөзге түсің,
Ойланшы, сыртын қойып, сөздің ішін.
Ыржандамай тыңдасаң нең кетеді,
Шығарған сөз емес қой әңгіме үшін.

Адасып алаңдама, жол таба алмай,
Берірек түзу жолға шық, қамалмай.
Не ғылым жоқ немесе еңбек те жоқ,
Ең болмаса кеттің ғой мал баға алмай.

Аш қарын жұбана ма майлы ас жемей?
Тоқ тұра алмас дәмдіден дәмді іздемей.
«Бір тойған — шала байлық» деген қазақ
Ет көрінсе, қайтеді күйсей бермей?

Еңбек жоқ, hareket жоқ қазақ кеңей,
Тамақ аидып қайтеді тентіремей?
Ет пен қымыз сықылды ас жоқ дейді,
Ол немеие жоқтықтың әсері емей?!

Ет, қымыз тамақ болса әркімге арзан,
Тәтті, дәмді іздер ең онан да арман.
Өз пұлыңмен халің жоқ күнде тояр,
Құлдық ұрып асайсың асы бардан.

Өз үйіңнен тоярға қолың қысқа,
Ас берер ауылды іздеп жүрсің босқа.
Бір жiлік пен бір аяқ қымыз берген
Дереу сені жұмсайды бір жұмысқа.

Жалға жүр, жат жерге кет, мал тауып кел,
Малың болса, сыйламай тұра алмас ел.
Қаруыңның барында қайрат қылмай,
Қаңғып өткен өмірдің бәрі де жел.

Тәуекелсіз, талапсыз мал табылмас,
Еңбек қылмас еріншек адам болмас.
Есек к... жусаң да, мал тауып кел,
Қолға жұқпас, еш адам кеміте алмас.

Қулық, сұмдық, ұрлықпен мал жиылмас.
Сұм нәпсің үйір болса, тез тыйылмас.
Зиян шекпей қалмайсың ондай істен,
Мал кетер, мазаң кетер, ар бұйырмас.

Асаған, ұрттағанға ез жұбанар,
Сенімді дәулет емес сен қуанар.
Еңбек қылмай тапқан мал дәулет болмас,
Қардың суы сықылды тез суалар.

Мінер атын, киімін ып-ықшам қып,
Сымбаттанып, сымпып тамақ аңдып.
Бұраңдап жылы жүзін асқа сатқан
Антұрғанға қосылмай, кел, кет қаңғып.

Қүлдіргіштеу, күлкішіл, қалжыңға ұста,
Кезеген ит тым-ақ көп біздің тұста.
Өз үйінен жиреніп, қашып жүрген
Антұрғанға қосылма қапылыста.

* * *

Балалық өлді, білдің бе?
Жігіттікке келдің бе?
Жігіттік өтті, көрдің бе?
Кәрілікке көндің бе?
Кім біледі, сен кәпір,
Баяндыдан сөндің бе?
Баянсызға төндің бе?
Әлде айналып, кім білер,
Боталы түйе секілді
Қорадан шықпай, өлдің бе?

Лай суға май бітпес қой өткенге,
 Күлеміз қасқыр жалап, дәмеккенге.
 Сол қасқырша алақтап түк таппадым
 Көңілдің жайлауынан ел кеткен бе?

Берген бе тәдрім саған өзге туыс?
 Қыласың жер-жиһанды бір-ақ уыс.
 Шарықтап шар тараптап көңіл сорлы,
 Таппаған бір тыянақ не еткен қуыс?

Күні-түні ойымда бір-ақ тәдрі,
 Өзіне құмар қылған оның әмрі.
 Халлақдам⁹⁴ мақлұқ ақылы жете алмайды,
 Оймен білген нәрсенің бәрі — дәдрі.⁹⁵

Өзгені ақыл ойға қондырады,
 Біле алмай бір тәдріні болдырады.
 Талып ұйықтап, көзінді ашысымен,
 Талпынып тағы да ойлап зор қылады.

Көңілге шек, шүбәлі ой алмаймын,
 Сонда да оны ойламай қоя алмаймын.
 Ақылдың жетпегені арман емес,
 Құмарсыз құр мүлгуге тоя алмаймын.

Мекен берген, халық қылған ол лә мәкан,⁹⁶
 Түп иесін көксемей бола ма екен?
 Және оған қайтпақсың, оны ойламай,
 Өзге мақсат ақылға тола ма екен?

Өмір жолы — тар соқпақ, бір игев жақ,
Иілтiп екі басыв ұстарап хақ.
Имек жолда тиянақ, тегістік жоқ,
Қулап кетпе, тура шық, көзіңе бақ.

Өлсе өлер табиғат, адам өлмес,
Ол бірақ қайтып келіп, ойнап-күлмес.
«Мені» мен «менікінің» айрылғанын
«Өлді» деп ат қойыпты еңкей білмес.

Көп адам дүниеге бой алдырған,
Бой алдырып, аяғын көп шалдырған.
Өлді деуге сыя ма, ойлаңдаршы,
Өлмейтұғын артына сөз қалдырған?

Кім жүрер тіршілікке көңіл бермей,
Бақи⁹⁷ қоймас фәнидің⁹⁸ мінін көрмей.
Міні қайда екенін біле алмассың,
Терең ойдың телміріп соңына ермей.

Дүниеге дос ақиретке бірдей болмас,
Екеуі тап бірдей боп орныға алмас.
Дүниеге ынтық, махшарға⁹⁹ амалсыздың
Иманын түгел деуге аузым бармас.

ӘБДІРАХМАН ӨЛГЕНДЕ

Арғы атасы қажы өді,
Бейістен татқан шәрбәтті.
Жарықтықтың өнері
Айтуға тілді тербетті.
Адалдық, ақыл жасынан
Қозғапты, тыныштық бермепті,
Мал түгіл, жанға мырза өді,
Әр қиынға сермепті.
Мұнды, шерлі, жоқ-жітік
Аңсап алдын кернепті.
Бәрінің көңілін тындырып,
Біреуін ала көрмепті.
Әділ, мырза, ер болып,
Әлемге жайған өрнекті.
Тәубесін еске түсіріп,
Төнтекті тыйып, жерлепті.
Қазақтың ұлы қамалап,
Іздеген жүзін көрмек-ті.
Ақылынан ап қайтқан
Өлгенше болар ермек-ті.
Ол сыпатты қазақтан
Дүниеге ешкім келмепті.
Өлмейтін атақ қалдырып,
Дүниеге көңлін бөлмепті.
Жарлығына алланың
Ерте ойлаған көнбек-ті.
Олар да тірі қалған жоқ.
Тірлік арты өлмек-ті.
Оны да алды бұл өлім,
Сабырлық қылсақ керек-ті.

ӘБДІРАХМАН ӨЛГЕНДЕ

Кешегі өткен ер Әбіш,
Елдегі бір асқан ерек-ті,
Жүрегі жылы, бойы құрыш,
Туысы жаннап бөлшекті.
Өнері оның жұрт асқан,
Ғылымға көңлі зерек-ті.
Аямаған ғаріптеп
Қолдан келген көмекті.
Кісіге сідет¹⁰⁰ жүктетпей,
Еңбекпен тапқан қоректі.
Біреудің қылған қарызын
Айтқызбай артық төлепті.
Боямасыз ақ көңіл,
Кірлетпей кетті жүректі.
Ойламаған өлімнен
Жасқанамын демекті.
Тағдырға тәбділ¹⁰¹ бола ма,
Сабырлық қылсақ керек-ті.

ӘБДІРАХМАН ӨЛГЕНДЕ

Тұл-бойың ұят, ар едің,
Ескеріп істеп, ойлаған.
Тәуекелге нар едің,
Талайпен терең бойлаған.
Ерлікке де бар едің,
Үйренуге тоймаған.
Жасқа жас, ойға кәрі едің,
Атаңның атын жоймаған.
Замана, неткен тар едің,
Сол қалқамды қоймаған?

ӘБДІРАХМАН ӨЛІМІНЕ

Жиырма жеті жасында
Әбдірахман көз жұмды.
Сәулең болса басыңда,
Кімді көрдің бұл сынды?

Дүниелікке көңлі тоқ,
Ағайынға бауырмал.
Төкәппар, жалған онда жоқ,
Айнымас жүрек, күлкің — бал.

Ғылым оқып білгенше
Тыным, тыныштық таппаған.
Дүниені кезіп көргенше
Рахат іздеп жатпаған.

Ұзақ өмір не берер,
Көрген, білген болмаса?
Жатқан надан не білер,
Көңілге сәуле толмаса?

Петербурда-ақ кідірмей,
Біліпті дерттің барлығын.
Тәуекел қып білдірмей,
Күтіпті тәдрі жарлығын.

Қалжыңы-шыны аралас,
Өмірім аз деп білдіріп.
Бетен көзде көрсе жас,
Ойнаймын деп күлдіріп.

Аз өмірін ұзайтқан,
Ғылымға бойы толған соң.

Көрген жерін молайтқан,
Оқып, біліп болған соң.

Қырым, Кавказ, Түркістан,
Ресей, Сібір қалмады.
Хабарланып әр тұстан,
Көрмей дамыл алмады.

Құйрықты жұлдыз секілді
Туды да, көп тұрмады.
Көрген, білген өкінді,
Мін тағар жан болмады.

Тәуекел зор, ақыл мол,
Қорықпай тосқан тағдырын.
Қиынсынбай өлімді ол,
Білдірмеген еш сырын.

Ата-ананың қызметін,
Алған жардың қарызын,
Өтемей кеткен бейнетін,
Қағазға жазған арызын.

Көргені мән білгені
Жүзге келген шалдан көп.
Бізге уайым жегені —
Арманда боп қалды деп.

Жаңа жылдың басшысы — ол,
Мен ескінің арты едім.
Арман деген ащы сол,
Сүйекке тиді, қарт едім.

Қайғы болды күйгендей,
Ол қуатым еді рас.
Көзге қамшы тигендей
Шыр айналды артқы жас.

ӘБДІРАХМАН ӨЛІМІНЕ

Талаптың мініп тұлпарын,
Тас қияға өрледің.
Бір ғылым еді іңкөрің,
Әр қиынға сермедің.
Көзіңді салдың тұрғыға,
Бейнетін қиын көрмедің.
Бірге оқыған құрбыға
Бас бәйгені бермедің.
Бала болдың, жас болдың —
Жалғандыққа ермедің.
Төре болдың, бас болдың —
Көкірегіңді кермедің.
Ел ішіне сау келсең,
Тағлым айтпас ер ме едің?
Жол көрсетіп сонда өлсең,
Арманым бар дер ме едім?
Іздеп табар жалғаннан
Бала берген бенде едім.
Бенде өлмейді арманнан,
Мінеки, мен де өлмедім.

ӘБДІРАХМАНҒА

Орынсызды айтпаған,
Түзу жолдан қайтпаған.
Жақсылық қылар орында
Аянып бойын тартпаған.
Ортасында кәбірдің
Арамынан татпаған.
Өмір бойы талшынып,
Ғылым іздеп, жатпаған.
Түрленіп «төре болдым» деп
Есерленіп шатпаған.
Жүз мың төңге келсе де,
Махаббатын сатпаған.
Жүйріктікпен шалқымай,
Тура сөзді жақтаған.
Бала айтса да хақ сөзді,
Бұрылмастан тоқтаған.
Өтіріксіз турашыл,
Еш сөзі жоқ таппаған.
Сыйласарлық кісіге
Түк қалмайтын сақтаған.
Бауырларын өркейтп,п,
Не сұраса қақпаған.
Білдіруші ең үндемей
Істі қылған жақпаған.
Ағайын мен туғанды
Тірілікте мақтаған.

ӘБДІРАХМАН ӨЛГЕН СОҢ ӨЗІНЕ АЙТҚАН ЖҰБАТУЫ

Бермеген құлға, қайтесің,
Жұлынарлық ерікті.
Ажал тура келген соң,
Шыдатпайды берікті.
Ғаріптікке көз жетті,
Алғаннан соң серікті.
Өмірін берген құдайым
Ажалын да беріпті.
Сақта дейміз, қайтеміз,
Ілінген жалғыз тіректі.
Тағдырына тәбдил жоқ,
Тәубе қылсақ керек-ті.

Кәркіден, пілдей қуатты,
Тағы, арыстан жүректі,
Аплатон, Сократ ақылды,
Қаһарман, Ғали білекті.
Өз заңымыша ұқсаттым
Берген құдай тілекті.
Оспанды алған бұл өлім,
Тәубе қылсақ керек-ті.

Мұсылманға қоймаған
Орынсыз жанжал шатақты.
Ерегіскен жауларын
Кісен салып матапты.
Зекет жиып, егін сап,
Тойдырған ғаріп, жатақты.
Ескендір, Темір, Шыңғыстай
Мұсылманда атақты.

Мұқым қазақ баласы
Тегіс ақыл сұрапты.
Тобықтыны ел қылып,
Басын жиып құрапты.
Мекеде уақып¹⁰² үй салып,
Пәтер қып, жаққав шырақты.
Бір құдайдың жолына
Малды аямай бұлапты.
Ажал уақты жеткен соң,
Соның да гүлі құрапты.
Қажыны¹⁰³ алған бұл өлім,
Сабыр қылсақ керек-ті.

**ӘБДІРАХМАННЫҢ ӘЙЕЛІ
МАҒЫШҚА АЙТҚАН
ЖҰБАТУ**

Жылағанды тоқтатып,
Ынсап қылсақ жарайды.
Қоймасаң, қайғы ауыр боп,
Тұл бойыңа тарайды.
Қызыл гүлің суалып,
Ақ көңлің анық қарайды.
Һәммә жанды аулымен
Патша құдай сынайды.
Бір сен емес, жылатқан
Сыңарын алып талайды.
Бәрімізді аясаң,
Тоқтау қылсаң ұнайды.
Ұмытқаның жарамас
Жаратушы құдайды.
Халық билеген патшалар,
Уақыты жетсе, құлайды.
Дәл уақыты жеткенде,
Талайдың гүлі қурайды.
Рәсулді алған бұл өлім
Кімнен жөнді сұрайды?
Қандай адам бұлқынып,
Бұған көнбей тулайды?
Мен білемін, қайтейін,
Мұндай асыл тумайды.
Қанша жылап налысаң,
Совда да ерікке қоймайды.
Алғысы келсе, дүниенің
Айтқанына болмайды.

Ойласаңшы, Мағышым,
 Кімнің гүлі солмайды?
 Артын тіле құдайдаң,
 Бір қалыпты тұрмайды.
 Үсті-үстіне бастаса,
 Сонда бенде оқбайды.
 Жылама, Мағыш, жылама,
 Алладан өлім тілемей!
 Қолдан ұшқан ақ сұңқар
 Қайтып келіп қонбайды.
 Бір шешеден туғанда
 Бәрінен кетті тәуірім.
 Көтермеске амал жоқ,
 Көрдім дүние ауырын.
 Аясаңшы, апырмау,
 Өке, шеше, бауырын!
 Бойды жеңіп, тоқтау қып,
 Сұрасаңшы ақырын!

Тоқтамады, тұрмады,
 Кетті ортадан асылым,
 Тәкәшпар, зор көкіректі
 Көтере алмай басылдым.
 Тиянағым, тұрлауым,
 Енді кімге асылдым?
 Ойламадым туғанды,
 Бір өзіңе бас ұрдым.
 Жалғыз сенен айрылып,
 Артыңа қарап аң ұрдым.
 Ойламадым еш жанды,
 Өзіңе ердім оңаша.
 Рахаттанып, мақтанып,
 Қылушы едім тамаша.
 Шыны сорлы — мен дағы,
 Мағыш байқап қараса.

**ӘБДІРАХМАННЫҢ ӘЙЕЛІ
МАҒЫШҚА
ШЫҒАРЫП
БЕРГЕН ЖОҚТАУ**

Айналайын құдай-ау,
Қапалың салдың жасымнан.
Шешенің зарын тарттырдың.
Бес жасымда басымнан.
Сөйлемей беңде шыдамас
Қайғы отына ашынған.
Жарымды көрмей неше жыл,
Қапалықты асырған.
Жарымды алып қор қылдың
Жас өмірде тасынған.
Айырып, от қып өртедің,
Әбіш сынды асылдан.
Әбішті алып күл қылдың,
Қызылды гүлді жасылдан.
Тым болмаса қызмет қып
Өткізбедім қасымнан.

Жиырма екі жасымда
Мен айрылдым жарымнан.
Жарық сәуле көрмедім
Шыққалы ана қарнынан.
Күйік күшті түскен соң,
Кетеді екен сабырдан.
Қызықты күнім қалмады
Жылаған айтып зарымнан.
Көре алмай зар боп айрылдым
Құдай қосқан жарымнан.
Өзгеше болып жаралған,

Таныған жан қалпынан.
Тілеуді кесіп құдайым,
Зарлатып қойды артынан.

Құдай салды жүрекке
Жалғанда бітпес жарань.
Көре алмай қор боп қалған соң,
Кете ме іштен арманы?
Сәулемді құдай алған соң,
Сарнамасқа шара не?
Кез келтірді, құдайым,
Құтылмас маған дараңы.
Қалқамды алып, құдайым,
Басыма салдың қарапы.
Өзі түгіл, көрмедім,
Ізі жоқ басқан табаны.
Күйдіріп, құдай алмады,
Бенденің құрыр амалы.

Қылығыңа жете алман,
Қаншалық тілмен айтқанмен.
Басыңа құдай беріпті
Өлшеусіз қылып ақылың.
Сабыр мен талап беріпті,
Ақылың, рахымың қиын-ды.

Өткен күнгі қызығым
Ұйықтап көрген түстен кем.
Қараңғы түнде қапалық
Жүректі басты, шықпас күн.
Қолдан келген қайратым —
Барымды айтып шыққан үн.
Көңлімнің күні өшкен соң
Қайғылы қара болар түн.

Жыламай бенде шыдамас,
Қарағымды алған соң.
Сағынып көргеп қызықты
Көре алмай зарлап қалған соң.
Ашпадың, алла, қабақты,
Қылмадың қабыл тілекті.
Өле алмай шыдап отырмын
Зор құдайым салған соң.

Шықтым ба деп ем, құдай-ау,
Қызықты күннің шетіне.
Өшірмек алла болған соң,
Бенденің қоймас еркіне.
Өлмектен басқа дауа жоқ,
Алланың салған дертіне.
Құтылмас құл жол таппас
Иенің салған өртіне.

Жалтыр құздан құладым,
Қолымнан кетіп сүйеніп.
Көңлімнің күні өшкен соң,
Жалғанда болмас жұбаныш.
Өмірді қылдың, құдайым,
Қызығы жоқ, күйініп.
Үмітсіз өмір бігірді
Жүрекке мұз боп ерімес.
Өзгеше болып жаралған,
Айрылдым қалқам жарымнан.
Сол қалқамды қоймаған.
Замана неткен тар еді?
Жасымнан өтті демегің,
Күн шыққандай қараңғы,
Кешегі түннің жарығы.

Сабыр қылып шыдарға,
Қайғы оты асты күшімнен,
Қызықты күнім қалмады
Әбішті көрген түсімнен.
Сағыныш зарын білдірмей,
Жүруші едім ішімнен.
Қылығың, қалқам, кетер ме
Жалғанда менің ойымнан?

Сағынсам да алыстан,
Жүруші ем күнше жылынып.
Қызықтың заңғар басынан
Қорлыққа кеттім жығылып.
Құдай қосқан қосақтан
Жалғанда қалдым жырылып.
Қайғыңда қалдым қамалып,
Қызығым кетті сырылып.

Көре алмай қалдым қалқамның
Дәл екі жыл қызығын.

Жүректегі жазылмай,
Тағдырдың салдың сызығын.
Өмірдің, алла, беріпсің,
Күнде өртерлік пыжығын.
Баяны жоқ, байлаусыз,
Тілекте жоқ бұзығын.

Сағынсам да, үміт бар,
Болушы еді қуаныш.
Қалқамнан қалдым қарс ұрып,
Қайткенде болар жұбаныш?
Алла берген арманға
Аһ ұрсам болмас алданыш.
Сабыр, тағат қылуға
Қоймады күйік бойыма ес.
Әбіш сынды жарымнан,
Айрылған соң барымнан,
Жалғанда болмас жұбаныш!

Кешегі Оспан ағасы
Кісінің малын жеменгі.
Мал сураған кісіге
Жоқ, қайтемің демепті.
Қуаты артық, ойы кең,
Жұрттың бәрін пенепті.
Досына дәл — жаз, жауға — аяз,
Алысқанды денепті.
Адалдық үшін алысың,
Жегішке ақы төлетті.
Бас шайқаймын дегеннің
Басына салды әлекті.
Қадыры қалың, малы көп,
Қылмаған кімге себепті?
Алақолсыз мырза еді,
Кем-кетікті елепті.
Оны да алды бұл өлім,
Сабырлық қылсақ керек-ті.

**БАЛАСЫ ӨЛГЕН АНАҒА
ШЫҒАРЫШ БЕРГЕН
ЖОҚТАУ**

Қоз жұмғанша дүниедең
Иманын айтып кеткені-ай!
«Бейсенбі ме бүгін?» деп,
Жұмаға қарсы өткені-ай!
Жер күңіреніп, жұрт шулап,
Ағайын түгел жеткені-ай!
Жамиғат тоңбай, күн жылып,
Тәңрім рахым өткені-ай!
Ием қабыл алды-ақ деп,
Көңліме қуат біткені-ай!
Қуаттанып бақсам да,
Күнәлі нәпсім түтпеді-ай.

Ата тегі мұндағы —
Орта жүздің ұлығы;
Ана тегі ондағы —
Өзен судың тұнығы.
Екі асылдан қосылған
Сом алтынның сынығы.
Өлгенше естен қалмайды
Өзгеше біткен қылығы.

Қызыл балақ қыранның
Балапанын дерт алды.
Жеміс ағаш, бәйтерек
Балдырғанын өрт алды.
Артына белгі тастамай,

Жал-құйрығын келте алды.
Ағайынды тойғызбай,
Аз күн қоймай, ерте алды.

Көп жасамай, көк орған,
Жарасы үлкен жас өлім.
Күн шалған жерді тез орған,
Күншіл дүние қас өлім.
Артына белгі қалдырмай,
Бауыры қатты тас өлім.
Жыламайын десе де,
Шыдарлық па осы өлім?

Орамды тілді ауыздым,
Ақылға жүйрік маңыздым,
Көп жасамай тез кетіп,
Көзімнің жасын ағыздым.

Махаббат, достық қылуға
Кім де болса тең емес.
Қазір дайын тұруға —
Бес күндік ғашық жөн емес.

Сүйіспек кеңлім ойлайды
Жанның бәрі — қатыбас.
Сүйісу тозбай тұрмайды,
Еңбөкке аз күн татымас.

1896

Малға достың мұңы жоқ малдан басқа,
Аларында шара жоқ алдамасқа.
Табысына табынып, қалтаң қағып,
Тойғанынан қалғаны берсе алашқа.

Мал жияды мақтаныш білдірмекке,
Көзге шұқып, малменен күйдірмекке.
Өзі шошқа, өзгені ұт деп ойлар,
Сорпа-сумен, сүйекпен сүйдірмекке.

Ақылды деп, арлы деп, ақ бейіл деп
Мақтамайды ешкімді бұл күнде көп.
Осы күнде мал қайда — боқ ішінде,
Алтын алсаң, береді боғынан жеп.

Осыны оқып, ойлай бер, болсаң зерек,
Еңбекті сат, ар сатып неге керек?
Үш-ақ нәрсе — адамның қасиеті:
Ыстық қайрат, нұрлы ақыл, жылы жүрек.

Туғызған ата-ана жоқ,
Туғызарлық бала жоқ.
Туысқан-туған, құрбылас
Қызығымей және жоқ.

Тулайын десе шара жоқ,
Толықсын жүрер шама жоқ,
Ұйқы мен астан дәм кетпін,
Сақалда, шапта қара жоқ.

Байбайшы тартып, баға жоқ,
Жастарға жаппас жала жоқ.
Жат қораны күзеткен
Қартаң шалда сана жоқ.

Бір сұлу қыз тұрыпты хан қолында,
Хан да жанын қияды қыз жолында.
Алтын-күміс кигені, қамқа, торғын,
Күтуші қыз-келіншек жүр соңында.

Деген сөз: «Бұқа — буға, азбан — дуға»,
Хан қарық боп түсіп жүр айғай-шуға.
Етімді шал сипаған құрт жесін деп,
Жартастан қыз құлапты терең суға.

Сән-салтанат жұбантпас жас жүренді,
Кім де болса тұрғысын көксемек-ті.
Мезгілі өткен дәуренді қуалаған
Неғылсын бір қартайған қу сүйекті.

Кәрі, жас дәурені өзге, тату емес,
Епке көнер ет жүрек сату емес.
Кімде-кім үлкен болса екі мүшел,
Мал беріп алғанменен, қатын емес.

Есерлер жас қатынды тұтады екен,
Жас қайғысын білдірмей жұтады екен.
Ортасында бұлардың махаббат жоқ,
Тұсап қойып қашырап бұқа ма екен?

Бай қартайса, малына берер шылбыр,
Мал өмірді жаңғыртпас, құдай ұрғыр.
Біреудің қызын алып малға сатып,
Баяғыны іздеген қандай құрғыр?

Қатыным қалай демес ақсақал бай,
Сонымен дос боп жүрсің, япырым-ай.
Қу қатының майысса, мез боласың,
Шайтанның шәкіртінің қылығын-ай!

Қартаң бай, қатты сақ бол, тілге көнсең,
Мүйіз шығар қатынның тіліне ерсең.
Тіпті оңбассың, өзіңе өзің мез боп,
Дастарқан мен қатынды мақтан көрсең.

Кінәсіз бәйбішемен болады араз,
Жастың көңлі жылымас, ол өзіне аз.
Біреуі — көк балдырған, бірі — құрай,
Бір жерге қосыла ма қыс пенен жаз?

Үнем болмас құйрықты бұлаңдатқан,
Саурысына шапақтап, сүйіл жатқан.
Екі көңіл арасы — жылшылық жер,
Оны қайтіп қосады ол ант атқан?

Сағаттың шықылдағы емес ермек,
Бәйішпә өмір етпек — ол білдірмек.
Бір минут бір кісінің өміріне ұқсас,
Өтті, өлді, тағдыр жоқ қайта келмек.

Сағаттың өзі ұры шықылдаған,
Өмірді білдірмеген, күнде ұрпаған.
Тырнақ жоқ, тұрлау жоқ, келді, кетті,
Қайта айналмас, бұрылмас бұлдыр заман.

Өткен өмір белгісі — осы сыбдыр,
Көңілді күнде сындыр, әлде тындыр.
Ақыл анық байқаған қылығыңды,
Қу шыққансың қағасың босқа бұлдыр.

Күн жиылып ай болды, он екі ай — жыл,
Жыл жиылып, қартайтып қылғаны — бұл.
Сүйенген, сөнген дәурен жалған болса,
Жалғаны жоқ, бір тәңірім, көңшілік қыл.

Көңіл құсы құйқылжыр шартаралға,
 Адам ойы түрленіп ауған шақта.
 Салған ән — көлеңкесі сол көңілдің,
 Тактысына¹⁰⁴ билесін ол құлаққа.

Шырқап, қалқып, сорғалап, тамылжиды,
 Жүрек тербеп, оятар баста миды.
 Бұл дүниенің ләззаті бәрі сонда,
 Ойсыз құлақ ала алмас ондай сыйды.

Ұйықтап жатқан жүректі ән оятар,
 Үннің тәтті оралған мәні оятар.
 Кей зауық, кейі мұң, дертін қозғап,
 Жас балаша көңілді жақсы уатар.

Адам аз мұны біліп ән саларлық,
 Тыңдаушы да аз ол әннен бәһра аларлық.
 Мұңмен шыққан, оралған тәтті күйге
 Жылы жүрек қайда бар қозғаларлық?

Көбінесе ән басы келеді ащы,
 «Кел тында!» деп өзгеге болар басшы.
 Керім толғап, тауысар қоңыр күңгір,
 Сол жеріне ойыцмен араласшы.

Әпнің до остісі бар, есері бар,
 Тыңдаушының құлағын, кесері бар.
 Ақылдының сөзіндеі ойлы күйді
 Тыңдағанда көңілдің есері бар.

Білімдіден аяман сөздің майын,
Алты өлеңмен білдірдім өннің жайын.
Ездің басы қаңғырсын, ердің көңлі —
Жаңғырсын деп ойладым айтқан сайын.
Көкірегінде оты бар ойлы адамға
Бұл сөзімнің суреті тұрар дайын.

Өмірдің алды — ыстық, арты — суық,
Алды — ойын, арт жағы мұңға жуық.
Жақсы өнді тыңдасаң ой көзіңмен,
Өмір сәуле көрсетер судай тұнық.

Жаманға «жар» деген-ақ ән көрінер,
Жақсы ән білсе, айтуға кім ерінер?
Жарамды өнді тыңдасаң, жаның еріп,
Жабырқаған көңілің көтерілер.

Адамның кейбір кездері
 Көңілде алаң басылса,
 Тәңірінің берген өнері
 Кек бұлттан ашылса.

Сылдырлап өңкей келісім
 Тас бұлақтың суындай,
 Кірлеген жүрек өз ішін
 Тұра алмас өсте жуынбай.

Тәңірінің күні жарқырап,
 Ұйқыдан көңіл ашар көз,
 Қуатты ойдан бас құрап,
 Еркеленіп шығар сөз.

Сонда ақын белін буынып,
 Алды-артына қаранар.
 Дүние кірін жуынып,
 Көрініп ойға сөз салар.

Қыранша қарап қырымға,
 Мұң мен зарды қолға алар.
 Кектеніп надан зұлымға,
 Шыыршық атар, толғанар.

Әділет пен ақылға
 Сынатып көрген-білгенін,
 Білдірер алыс, жақынға
 Солардың сөйле дегенін.

Ызалы жүрек, долы қол,
 Улы сия, ащы тіл
 Не жазып кетсе, жайы сол,
 Жөк көрсеңдер, өзің біл.

Көз ала бүгү сөйгөн,
Күн жауады кей иякта.
Өнс бойын өңгөн,
Жас арады аулакта.

Жауған күнмен жадырып,
Жер көтөрүп күн алар.
Алдан жасқа қандырып,
Бас ауырып, іш жапар.

РАХЫМШАЛГА

Сұлу аттың көркі — жал,
Адамзаттың көркі — жал.
Өмір сүрген келсе
Дәулет — қызық, бала — бал.

Бал болатын бала бар,
Бал болар ма Рахымшал?!
Бүйтп берген баланды,
Берген құдай, өзін ал!

ҚАТЫНЫ МЕН МАСАҚБАЙ

Сырмақ қып астына
Байының тоқымын,
Отының басына
Төрінің қоқымын
Бүксітіп,
Бықсытып,
Қоқсытып келтірді.

Осының бәрімен
Көңлінде міні жоқ,
Жүзінің нәрі мен
Бойының сыны жоқ,
Бүкшііп,
Сексііп,
Түксііп өлтірді.

Күлкі боп көргенге,
Құрбыға қадірсіз.
Ас қылып бергенге
Шыдамас сабырсыз.
Келді, ойбай,
Салды айғай,
Түк қоймай боқтады.

Сөзінің жөні жоқ,
Ақылсыз томырық,
Қатынның күні жоқ —
Қамшы мен жұдырық.
Барқылдап,
Тарқылдап,
Салпылдап тоқтады.

КУЙИСБАЙҒА

Дұғай сәлем жазамын Күйісбайға,
Бөрмек болған айғырдың көзі қайда?
Көзді көрсөң — бересің, тайсаң — танып,
Алдамшы атанғанның несі пайда?

ДҮЙСЕНҚҰЛҒА

Саудайы-ай,¹⁰⁵ сауды алмадың-ау,
сырқауды алып,
Бір пәлеге жолықтың шырқау барын,
Ала жаздай көгалды бір көрмедің,
Сары жұртқа қондың ба ірге аударып?

РАЗАҚҚА

Мына үйде отыр Разақ,
Елдің жөнін айтар ма,
Шақырып алып сұрасақ?
Үлкен қожа — ортан қол,
Өзгелері аты жоқ пен шынашақ.

*Сонда Абайдың немересі Әубәкір:
— Омархан ағам ше? — дегенде:*

Оны-дағы байқармыз,
Біраз ғана сынасақ.

1897

* * *

Көк тұман — алдындағы келер заман,
Үмітті сәуле етіп көз көп қадалған.
Көп жылдар көп күнді айдап келе жатыр,
Сипат жоқ, сурет те жоқ, көзім талған.

Ол күндер — өткен күнмен бәрі бір бәс,
Келер, кетер, артына түк қалдырмао.
Соның бірі — арнаулы таусыншақ күн,
Арғысын бір-ақ алла біледі рас.

Ақыл мен жан — мен өзім, тән — менікі,
«Мені» мен «менікінің» мағынасы — екі.
«Мен» өлмекке тағдыр жоқ әуел бастан,
«Менікі» өлсе өлсін, оған бекі.

Шырақтар, ынталарың «менікінде»,
Тән құмарын іздейсің күні-түнде.
Өділеттік, арлылық, махаббат пен —
Үй жолдасың қабірден әрі өткенде.

Малға сат, пайдаға сат қылығыңды,
Лайла лай оймен тұнығыңды.
Сонда өмірден алдамшы бола алмассың,
Ол білдірмей ұрламақ қызығыңды.

Арам ғапыл¹⁰⁶ дүниені дер менікі,
Менікі деп жүргеннің бәрі оныкі.

Тәв қалып, мал да қалып, жан кеткенде,
Сонда ойла, болады не сенікі?

Мазлұмға¹⁰⁷ жаның ашып, ішің күйсін,
Харекет қыл, пайдасы көпке тисін.
Көптің қамын әуелден тәңрі ойлаған,
Мен сүйгенді сүйді деп иең сүйсін.

Көптің бәрі көп деме, көп те бөлек,
Көп ит жеңіп көк итті, күнде жемек.
Ғадәләт пен Мархамат¹⁰⁸ — көп азығы,
Қайда көрсен, болып бақ соған көмек.

Әркімнің мақсаты өз керегінде,
Біле алмадым пысығын, зерегін де.
Саяз жүзер сайқалдар ғапыл қалар,
Хақиқат та, дін дағы тереңінде.

* * *

Сенбе жұртқа, тұрса да қанша мақтап,
Әуре етеді ішіне қулық сақтап.
Өзіңе сен, өзіңді алып шығар
Еңбегің мен ақылың екі жақтап.

Өзіңді сенгіштікпен әуре етпе,
Құмарпаз боп мақтанды қуып кетпе.
Жұртпен бірге өзіңді қоса алдасып,
Салпылдап сағым құған бойыңа еп пе?

Қайғы келсе қарсы тұр, құлай берме,
Қызық келсе, қызықпа, оңғаққа ерме.
Жүрегіңе сүңгі де, түбін көзде,
Сонан тапқан — шын асыл, тастай көрме.

* * *

Алла деген сөз жеңіл,
Аллаға ауыз жол емес.
Ынталы жүрек, шын көңіл,
Өзгесі хаққа қол емес.

Дененің барша қуаты
Өнерге саяар бар күшің.
Жүректің ақыл суаты
Махаббат қылса тәңрі үшін.

Ақылға сыймас ол алла,
Тағрипқа¹⁰⁹ тілім қысқа аһ!
Барлығына шүбәсіз,
Неге мәужүт¹¹⁰ ол қуа.

Ақыл мен хауас¹¹¹ барлығын
Білмейдүр жүрек, сезедүр,
Мүтәкәллимін¹¹² мантикин¹¹³
Бекер босқа еседүр.

Құр айғай бақырған
Құлаққа ән бе екен?
Өнерсіз шатылған
Кісіге сән бе екен?

Өңкей надав, антұрған,
Қанша айтса, жан ба екен?
Бос жүріп, қор қылған
Өміріңе кән бе екен?

Мен сәлем жазамын
Қарағым, қалқама.
Қайғыңнан азамын,
Барушы айта ма?

Күн бойы күтемін
Келер деп хабарың.
Қайғырмай не етемін,
Бізде жоқ назарың.

Көңілге жұбаныш,
Сен едің базарым.
Сенсіз жоқ қуаныш,
Тозды енді ажарым.

* * *

Соры қалың соққы жеген нысанамыз
Қайтіп суып, жалғаннан күсе¹¹⁴ аламыз.
Құр дәрімен атқанға өлмейді екен,
Өмірі мақтаншаққа нысанамыз.

ҒАБИДОЛЛАҒА

Жазғытұрым қылтиған бір жауқазын,
Қайдан білсін өмірдің көбін-азын.
Бәйтеректі күндейді, жетемін деп,
Жылы күнге мас болып, көрсе жазын.
Күз келген соң тамырын үсік шалып,
Бетегеге жете алмай болар жазым.

Мен дағы көп есіттім жастың назын,
Қол жетпеске қол созар бар ма ылажың?
«Боламынмен» жүргенде болат қайтып
Жалын сөніп, жас жүзің басады ажым.

Құлақтан кіріп бойды алар
Жақсы ән мен тәтті күй.
Көңілге түрлі ой салар,
Әнді сүйсең, менше сүй.

Дүниә ойдан шығады,
Өзімді өзім ұмытып.
Көңілім әнді ұрады,
Жүрегім бойды жылытып.

Аңсаған шөлде су тапса,
Бас қоймай ма бастауға?
Біреу түртсе, я қақса,
Бой тоқтамас жасқауға.

Бір күйгізіп, сүйгізіп,
Ескі өмірді тіргізер.
Өмір тонын кигізіп,
Жоқты бар қып жүргізер.

Есіткендей болады
Құлағым ескі сыбырды.
Ескі ойға көңлім толады,
Тірілтіп өткен құрғырды.

Ішіп, төрең бойлаймын,
Өткен күннің уларын.
Және шын деп ойлаймын
Жұрттың жалған шуларын.

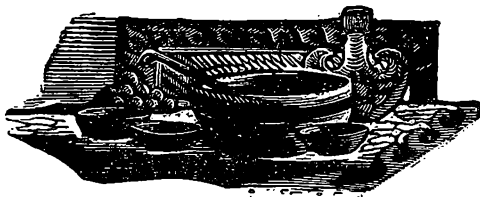
Тағы сене бастаймын
Күнде алдағыш қуларға.
Есім шығып қашпаймын,
Мен ішпеген у бар ма?

Ерекше естен кетпес қызық қайда?
Жолығатын қыз қайда терең сайда?
Сұлулығын қояйын, мінезі артық,
Ақылды, асыл жүрек, сөзі майда.

Бұл өмірдің қызығы махаббатпен,
Көрге кірсең үлгілі жақсы атақпен.
Арттағыға сөзің мен ісің қалса,
Өлсең де, өлмегенмен боласың тең.

Жүректен ізі кетпес қызық көрсек,
Жақсылықты аянбай жұртқа бөлсек,
Жақынның да, жардың да, асықтың да
Бәрінің де қызығын көріп білсек.

1898

* * *

Болды да партия,
Ел іші жарылды.
Әуремін мен тыя
Дауың мен шарыңды.

Құрбыдай хош тұттым
Жасың мен кәріңді.
Жоқтамай ұмыттым
Ақыл мен нәріңді.

Ортаға кеп салдым
Өзімде барымды.
Япырмау, неңді алдым,
Сау қоймай арымды?

Ойымның ой бөлің,
Қозғадың тамырды.
Көңілге тік келің,
Көтірдің сабырды.

Ойымды ақ, жарымды ақ,
Кеңімді, тарымды
Қарасам байымдап,
Сөзің сол сарымды.

Өсекке салмаңдар,
Ойымды, жарымды.

Өлшеуге алмаңдар,
Ойым бек тарылды.

Ұрыңнан асырдың,
Сұм тілді қарыңды.
Жасырдым, жасырдым,
Енді айттым зарымды.

Қуаты оттай бұрқырап,
Уәзінге¹¹⁵ өлшеп тізілген.
Жаңбырлы жайдай сырқырап,
Көк бұлттан үзілген.
Қайран тіл, қайран сөз —
Наданға қадірсіз.

Тәуекел мен батыр ой
Өткір тілді наза етіп,
Сайысып-ақ бақты ғой,
Неше түрлі айла етіп.
Оянбай, қайран жұрт,
Ұялмай қал жым-жырт!

Ақылмен ойлап білген сөз
Бойыңа жұқпас, сырғанар.
Ынталы жүрек сезген сөз
Бар тамырды қуалар.
Ән салар, жатқа алар,
Түбінде құр қалар.

Сұм дүние тонап жатыр, ісің бар ма?
Балғы күш, баяғы түсің бар ма?
Алды — үміт, арты — өкініш алдамшы өмір,
Жолігіп жорго тықпас кісің бар ма?!

Дәмі қайтпас, бұзылмас тәтті бар ма?
Бір бес күннің орңы жоқ аптығарға.
Қай қызығы татиды қу өмірдің
Татуды араз, жақынды жат қыларға?

Ет жүрексіз өрнідің айтпа сөзін,
Тіл үйренген нәпсінің қу мінезін.
Тілде сүйек, ерінде жиек бар ма?
Шымылдық боп көрсетпес шынның жүзін.

Өлсем орным — қара жер сыз болмай ма,
 Өткір тіл — бір ұялшақ қыз болмай ма.
 Махаббат ғазуатиен¹¹⁶ майдандасқан,
 Қайран менің жүрегім мұз болмай ма!

Амалсыз тағдыр бір күн кез болмай ма,
 Біреуге жай, біреуге тез болмай ма.
 Асау жүрек аяғын шалыс басқан
 Жерін тауып, артыққа сөз болмай ма!

Сонда жауап бере алман мен бишара,
 Сіздерге еркін тиер, байқап қара.
 Екі күймек бір жанға әділет пе,
 Қаны қара бір жанмын, жаны жара.

Жүрегімнің түбіне терең бойла,
 Мен бір жұмбақ адаммын, оны да ойла.
 Соқтықпалы, соқпақсыз жерде өстім,
 Мыңмен жалғыз алыстым, кінә қойма!

Жасымда албырт өстім, ойдан жырақ,
 Айлаға, ашуға да жақтым шырақ,
 Ерте ояндым, ойландым, жете алмадым,
 Етекбасты көп көрдім елден бірақ.

Ой кіргелі тимеді ерік өзіме,
 Саңдалмамен күн кешкен түспе ізіме.
 Өзі ермей, ерік бермей, жұрт қор етті,
 Сен есірке, тыныш ұйықтат, бақ сөзіме!

Ітім — толған у мен өрт, сыртым дүрдей,
 Мен келмеске кетермін түк өндірмей.
 Олең шіркін — өсекші, жұртқа жаяр,
 Сырымды тоқтатайын айта бермей.

Жүректө қайрат болмаса,
Ұйықтаған ойды кім түртпек?
Ақылға сәуле қонбаса,
Хайуанша жүріп күзелтпек.

Аспаса ақыл қайраттан,
Тереңге бармас, үстірттер.
Қартыңның ойы шар тартқан,
Әдегі жеңіп күңгірттер.

Төп сүйгөнін бермесе,
Жан шыдамас жаны ашып.
Берө берсең, бер десе,
Үміт етер таласып.

Малда да бар жан мен тән,
Ақыл, сезім болмаса.
Тіршіліктің несі сән,
Төроңге бет қоймаса?

Атымды адам қойған соң,
Қайтіп надан болайын?
Халқым надан болған соң,
Қайда барып оңайын?!

**ЖАМАНБАЛАНЫҢ
БАЛАСЫ
ӨЛГЕНДЕ**

Белгілі сөз: «өлді, өлді»,
Белгісіз оның мекені.
Не халатқа әурілді,¹¹⁷
Қайда қандай екені.

* * *

Күн артынан күн туар,
Бір күн дамыл еткізбес.
Ой артынан ой қуар,
Жолго мінсең, жеткізбес.

Ауру жүрек ақырын соғады жай,
 Шаршап қалған кеудемде тулай алмай.
 Кейде ыстық қан басып кетеді оны,
 Дөңбекшіген түндерде тыныштыға алмай.

Қараңғы, саңырау қайғы ойды жеңген,
 Еркелік пен достықты ауру көрген.
 Ақылы жоқ, ары жоқ шуылдақты
 Күнде көріп, тұл бойы жиіркенген.

Тірілтіп өткен күнді, тағы шөлдеп,
 Осы күнді күн демес қарғап, міндеп.
 Кейде тілеп бақ пенен тағы тыныштық,
 Кейде қайғы, азапты тағы да іздеп.

Кейде ойлайды жылауға қайғы зарын,
 Тынышсыз күнде ойлаған дерттің бәрін.
 Кейде онысын жасырар жұрттан ұрлап,
 Кетірет деп мазақтап беттің арын.

Ауру жүрек ақырын соғады жай,
 Өз дертін тығып ішке, білдіре алмай.
 Кейде ыстық тағы да қан басады,
 Кейде бір сәт тыныштығар үн шығармай.

1899

* * *

Есінде бар ма жас күнің,
Көкірегің толық, басың бос,
Қайғысыз, ойсыз, мас күнің,
Кімді көрсен — бәрі дос.

Махаббат, қызық, мал мен бақ,
Көрінуші еді досқа ортақ.
Үміт жақып, көңіл ақ,
Болар ма сондай қызық шақ?

Құдай-ау, қайда сол жылдар,
Махаббат, қызық мол жылдар?!
Ақырын, ақырын шегініп,
Алыстан кетті-ау құрғырлар.

Жалыншама, боқтайсың,
Сағынасың, жоқтайсың.
Махаббат кетті, дос кетті —
Жете алмайсың, тоқтайсың.

Көшіме жас бор, жылмайып,
Шыдам бор, сабыр қыламайып.
Жаралы болған нұрғаққа
Дәуір бор, жаман сытайып.

Жүрегім менің — қырық жамау
Қиянатшыл дүниеден.
Қайтіп аман қалсын сау,
Қайтқаннан соң әрнеден.

Өлді кейі, кейі — жау,
Кімді сүйсе бұл жүрек.
Кімі — қастық, кімі — дау,
Сүйенерге жоқ тірек.

Кәрілік те тұр тақау,
Алдымызда айла жоқ.
Қайғысыздың бәрі асау,
Бізге онан пайда жоқ.

Қан жүректі, қайғылы-ау,
Қайрыла кет сен маған.
Қасиетін ойлан-ау
Қам көңілдің тынбаған!

Адам бір — боқ көтерген боқтың қабы,
Боқтан сасық боласың өлсең тағы.
Менімен сен тең бе деп мақтанасың,
Білімсіздік белгісі — ол баяғы.

Кеше бала ең, келдің ғой талай жасқа,
Кез жетті бірқалыпта тұра алмасқа.
Адамды сүй, алланың хикметін сез,
Не қызық бар өмірде онан басқа?!
.

* * *

Күшiк асырай, ит егтiм,
Ол баптырымды қанатты.
Бiреуге мылтық үйреттiм,
Ол мерген болды, жөнi атты.

.

* * *

Сүйсіне алмадым, сүймедім,
Сүйегім жасып, сор қалың.
Сүйісіп саған тимедім,
Бола алмадым сенің жарың.

ДУТБАЙҒА

Жылуы жоқ бойының,
Жылмираны неткені?
Құбылуы ойының —
Кетпей құйтын еткені.

Мұңды, жылмаң пішінің
Кезек киіп, ел жиып.
Болыс болса, түсінің
Түксігін салар тырсып.

Бір көрмеге тәп-тәтті
Қазаны мен қалбаңы.
Дөң айналмай ант атты,
Бүксіп, бықсып ар жағы,

Сенен аяр түгі жоқ,
Бүгін сыйлас көрініп.
Бүгін жалын, ертең шоқ,
Сөзі мен өзі бөлініп.

Әлі үміт, әлі сөрт,
Жыя сықылды бұзылып.
Құлық емес, бұл — бір дерт,
Тұрлауы жоқ құбылып.

Нұрлы аспанға тырысып өскенсің сен,
 Менмен, кердең, қайғысыз ер көңілмен,
 Жазғытұрым жасырып жердің бетін,
 Жасыл шөппен, бой жеткен егінмен тең.

Сонан бері рахымсыз көп жыл өтті,
 Орақ келер, орылар мезгіл жетті.
 Жылы менен суықтың бәрін көріп,
 Қайран көңіл қайыспай қайрат етті.

Ауыр ойды көтеріп ауырған жан,
 Қайғы, қасірет жүзіңе белгі салған.
 Дәні толық, басы үлкен егіндей-ақ,
 Сенің де басың имек жерге таман.

Өлейін деп өлмейді өлерлік жан,
 Әсте өлмесін білгендей қылық қылған.
 Ажал келіп бас салса, жанды ұрласа,
 Өмір қайда, сен қайда, соны да ойлан.

Адамзат — бүгін адам, ертең топырақ,
 Бүгінгі өмір жарқылдап алдар бірақ.
 Ертең өзің қайдасың, білемісің,
 Өлмек үшін туғансың, ойла, шырақ.

1900

* * *

Жүрегім, неі сезесің,
Сенен басқа жан жоқ па?
Дүниені, көңлім, кезесің,
Тиянақ жоқ па, қой, тоқта!

Сезгеніңді сездіріп,
Жете алмадың ортаққа.
Тірі жаннан бездіріп,
Апарасың қай жаққа?

Ортақтың, тыныштық достық қой,
Оның қадірін кім білер,
Әркімге-ақ тілеу қостық қой,
Бәрі — алдамшы саудагер.

Халықтың аты керек қой
Я мақтауға, боқтауға.
Құбылға бәрі зерек қой,
Бәрі жайсыз тоқтауға.

Досты қайдан табарсың,
Кеңесерге адам жоқ.
Әрлі-берлі шабарсың,
Жалғыздыңтан жаман жоқ.

Ақыл айтсаң біреуге,
Ішің еріп, егіліп,

Ұялмас ақы тілеуге,
Бермесен, қалар түңіліп.

Ақы беріп тыңдатқан
Сөз көкейге қонар ма?
Құлағын сатқан — тәңірі атқан
Оңдырар ма, оңар ма?

Күйесің, жүрек, күйесің,
Күйгеніңнен не пайда?
Дүниеде нені сүйесің,
Өмір қайда, дос қайда?

Көлеңке басын ұзартып,
Алысты көзден жасырса;
Күнді уақыт қызартып,
Көк жиектен асырса;

Күндірт көңлім сырласар
Сұрғылт тартқан бейуаққа.
Төмен қарап мұңдасар,
Ой жіберіп әр жаққа.

Өткен өмір — қу соқпақ,
Қыдырады, талайды,
Кім алдады, кім тоқпақ
Салды, соны санайды.

Немі тапсаң, оны таң,
Жарамайды керекке.
Өңкей уды жиып ал,
Себеді сорлы жүрекке.

Адасқан күшік секілді
Ұлып жұртқа қайтқан ой.
Өкінді, жолың бекінді,
Әуре болма, оны қой.

Ермен шықты, ит қылып,
Бидай шашқан егінге.
Жай жүргенді уирд¹¹³ қылып,
Тыныш өлсеңші тегінде.

1901

* * *

Ұяламын дегені көңіл үшін,
Ұсақ қулық бір ғана өмір үшін.
Татымды достық та жоқ, қастық та жоқ,
Жігері жоқ, маңызы жеңіл үшін.

Жалығу бар, шалқу бар, іш пысу бар,
Жаңа сүйгіш адамзат — көрсеқызар.
Ар мен ұят ойланбай, тәнін асырап,
Ертеңі жоқ, бүгінге болған құмар.

Туысқаның, достарың — бәрі екі ұшты,
Сол себепті досыңнан дұшпан күшті.
Сүйсе-жалған, сүймесе-аянбаған,
Бұл не деген заманға ісім түсті?!

Өзің — үлкен, қылығың — бала-шаға,
Балаша мәз боп жүрсің тамашаға.
Әкесі ұрысса балаға, ол да достық,
Баласы ұрысса, әкеге жараса ма?

Жашырағы қуарған ескі үмітпен
 Қиял қып өмір сүріп, бос жүрішпін.
 Жыбыр қағып, көңілді тыншытпайды
 Қашанғы өтіп кеткен бұлдыр көп күн.

Ол дәурен өмір емес, бір көрген түс,
 Ойға тойма, қызықты қиялдан күс.¹¹⁹
 Қарашы өз бойыңда түгел ме екен
 Ыстық жүрек, өң-шырай, қуат пен күш?

Төңкеріліп құбылған жұрт — бір сағым,
 Шынға шыдап, қоса алмас ынтымағын.
 Көптің аузын күзетсең, күн көрмейсің,
 Өзіңді өзің күзет, кел, шырағым!

Қуанбаңдар жастыққа,
Елерме күлкі, мастыққа.
Көзің қайдан жетеді
Достық пенен қастыққа?
Құрбының қызық дегенін
Сөз екен деп ап шыққа.
Адалдан тапқан тиынды
Сал да сақта қапшыққа.
Қолдағыңды қорғап бақ,
Мал арзан деп алтыққа.
Сыпайы жүр де шаруа ойла,
Даңғойланып қаптықпа.
Беталды жанға бой салма,
Қорлық жүрмес сақтыққа.
Елу бесте біз дағы
Сенісер адам таптық па?
Арсыз — құмар болғандар
Опыр-топыр, шақ-шұққа.
Түсней жүр ме, көрдің бе,
Жалаң-жүлең, тақ-тұққа?

Осы қымыз қазаққа
Мақтаның ба, асың ба?
Қымызды басар артынан
Ет даяр ма қасыңда?
Бойыңа сіңіп, ерт болған
Қызба бастық жасыңда.
Қызылшыл сезім, жас қымыз —
Бір үлкен борыш басыңда.
Жуасты мін де, айран іш,
Жоқ немеге шатылма.
Ұры, залым, қуларға
Нысанаға шаншылма.
Жылқыны аңдып ұры жүр
Әр төбенің тасыңда.
Ой көзімен қарасаң,
Қойдан жылқы асыл ма?
Мақтанға бола жиям деп,
Жылқы үшін жұртқа бас ұрма.
Қымыз, семіз дегенің
Бір мақтан ғой, жасырма.
Мақтан қума, керек қу,
Ойсыздарға қосылма.
Қойыңда ақша, қолда қой
Күзетке оңай, шопынба!

Буынсыз тілің,
Буулы сөзің
 Әсерлі адам ұғлына.
Кісінің сөзін
Ұққыш-ақ өзің,
 Қисығын түзеп тұғрыға.
Сезімпаз көңілі
Жылы жүрек
 Таппадым деп түңілмес.
Бір тәуір дос
Тым-ақ керек,
 Ойы мен тілі бөлінбес.

1902

* * *

1

Тоты құс түсті көбелек
Жаз сайларда гулемек. ..
Бәйшешек солмақ, күйремеқ,
Көбелек өлмеқ, сиремеқ.

Адамзатқа не керек:
Сүймеқ, сезбек, кеймеқ,
Харекет қылмақ, жүгірмеқ,
Ақылмен ойлап сөйлемеқ.

Әркімді заман сүйремеқ,
Заманды қай жаң билемеқ?
Заманға жаман күйлемеқ,
Замана оны илемеқ.

Алланың өзі де рас, сөзі де рас,
 Рас сөз еш уақытта жалған болмас.
 Көп кітап келді алладан, оның төрті
 Алланы танытуға сөзі айрылмас.

Амантү ¹²⁰ оқымаған кісі бар ма?
 Уа кутубини ¹²¹ дегенмен ісі бар ма?
 Алла өзгермес, адамзат күнде өзгерер,
 Жарықпен ол сіздерге, сіз де оларға...

Замана, шаруа, мінез күнде өзгерді,
 Оларға кез-кезімен нәби ¹²² келді.
 Қағида шарияты өзгерсе де,
 Тариф ¹²³ аяла еш жерде өзгермеді.

Күллі махлұқ өзгерер, алла өзгермес,
 Әһли кітап ¹²⁴ бұл сөзді бекер демес.
 Адам нәпсі, өзімшіл мінезбенен
 Бос сөзбенен қастаснай түзу келмес.

Махаббатпен жаратқан адамзатты,
 Сен де сүй ол алланы жаннан тәтті.
 Адамзаттың бәрін сүй бауырым деп,
 Және хақ жолы осы деп әділетті.

Осы үш сүю болады имани гүл,
 Иманның асылы үш деп сен тахкиқ ¹²⁵ біл.
 Ойлан дағы, үшеуін таратып бақ,
 Басты байла жолына, малың түгіл.

Дін де осы, шын ойласаң, тағат ¹²⁶ та осы,
Екі дүние бұл тасдиқ ¹²⁷ — хақтың досы.
Осыларды бұзатын және үш іс бар:
Пайда, мақтан, әуесқой — онан шошы.

Руза, намаз, зекет, хаж — талассыз іс,
Жақсы болсаң, жақсы тұт бәрін тегіс.
Бастапқы үшін бекітпей, соңғы төртті
Қылғанменен татымды бермес жеміс.

Бас жоғары жаралған, мойын төмен,
Қарашы, дене біткен ретімен.
Істің басы — ретін танымақтың,
Иман білмес тағатты қабыл демей.

Имамдар ғибадаттан ¹²⁸ сөз қозғаған,
Хүснизэн ¹²⁹ мен иманды білді ойлаған.
Иманның тавалығын жақсы ұқтырмай,
Сыртын қанша жуса да, іші оңбаған.

Алла мінсіз әуелден, пайғамбар хақ,
Мү'мин ¹³⁰ болсаң, үйреніп сен де ұқсап бақ.
Құран рас, алланың сөзідүр ол,
Тә'уиліне ¹³¹ жетерлік ғылымың шақ.

Алланың, пайғамбардың жолындамыз,
Ынтамызды бұзбастық иманымыз.
Пайда, мақтан, әуесқой — пайтан ісі,
Кәні біздің нәпсіні тиганымыз?

Мү'мин болсаң, әуелі иманды бол,
Бендеге иман өзі ашады жол.
Шын илан да, таза ойла бір иманды,
Мұнафиқ ¹³² намаз қылмап па, мағлұм
ғой ол.

Алла ішімді айтқызбай біледі, ойла,
Бендесіне қастықпен кінә қойма.
Распенен таласпа мү'мин болсаң,
Ойла, айттым, адамдық атын жойма!

Жүрек — теңіз, қызықтың бәрі — асыл тас,
Сол қызықсыз өмірде жүрек қалмас.
Жүректен қызу-қызба кете қалса,
Өзге тәннен еш қызық іс табылмас.

Достық, қастық, бар қызық — жүрек ісі,
Ар, ұяттың бір ақыл — күзетшісі.
Ар мен ұят сынбаса, өзге қылық,
Арын, алқын — бұл күннің мәртебесі.

Қартаң тартқан адамнан от азаймақ,
От азайса, әр істің бәрі тайғақ.
Шаруаң үшін көрінген ақыл айтып,
Жолың тайғақ, аяғың тартар маймақ.

1903

* * *

Жалын мен оттан жаралып,
Жарқылдап Рағит¹³³ жайды айдар.
Жаңбыры жерге таралып,
Жасарып шығып гүл жайнар.

Жайғына біреу келсе кез,
Белгілі жұмыс, сор қайнар.
Қуаты күшті нұрлы сөз,
Қуатын білген абайлар.

Жалын мен оттан жаралған
Сөзді ұғатын қайсың бар?
Партия жиып, пара алған,
Бейілі кедей байсыңдар.

Қулық пенен құбылдан
Жалықсаң, жақсы жансыңдар.
Түзелмесе шұғылдан,
Арсылдар да қалшылдар.

Несі өмір,
Несі жұрт?
Өңшең қырт,
Бас қаңғырт!

ЖЫЛЫ БЕЛГІСІЗ ӨЛЕҢДЕР

Домбыраға қол соқпа,
Шымырлатып бір-бірлеп.
Жүрегім, соқпа, кел тоқта,
Жас келер көзге жүр-жүрлеп.

Қайғылы көңлім қайдағы
Бұрынғымды жаңғыртар.
Қайратты алып бойдағы,
Басымды қайғы қаңғыртар.

Онан да жылы жүзіңмен
Кел, жарым, қара бетіме.
Жылы, тәтті жауап айт
Іштегі қайғы, дертіме.

Іштегі ескі жалынды
Сөндірі жаңа қылықпен.
Сөйлесші жақсы, жағымды
Мендей көңілі сынықпен.

Сынық көңлім көп кешер,
Майда қолмен ұстасаң.
Көңілге түрлі ой түсер,
Әр тереңге нұсқасаң.

Күйлі, күйсіз бәйгеге
Қажыды көңлім көп шауып,
Көп қинамай әрнеге,
Енді семірт, жем тауып!

Ойға түстім, толғандым,
 Өз мінімді қолға алдым,
 Мінезіме көз салдым,
 Тексеруге ойландым.
 Өзіме өзім жақпадым,
 Енді қайда сыя алдым?
 Қалап алған көп мінез,
 Қалайша қылып тыя алдым?

Бойдағы мінді санасам,
 Тау тасыпан аз емес.
 Жүрегімді байқасам,
 Инедейін таза емес.
 Аршып алып тастауға,
 Апандағы саз емес.
 Бәрі болды өзімнен,
 Тәңрім салған наз емес.

Осынша ақымақ болғаным
 Көрінгенге қызықтым.
 Ғәділетті жүректің
 Әділетін бұзыпшын.
 Ақыл менен білімнен
 Әбден үміт үзіпшін;
 Айла менен амалды
 Меруерттей тізіпшін;
 Жалмауыздай жаландап,
 Ар, ұяттан күсіпшін;
 Құлық пенен сұмдыққа
 Құладындай ұшыпшын;
 «Сіз білесіз» дегенде
 Күнге күйіп, пісіпшін;
 Мақтанбасқа мақтанып,
 Дөп жүріпшін «шысықшын».

Мен боламын демендер,
Аяқты алшаң басқанға.
Екі көзің аларып,
Құр қарайсың аспанға.
Бір ғылымнан басқаның
Бәрі де кесел асқанға.
Өйткен адам жолығар
Кешікпей-ақ тосқанға.

Ғалымнан надан артпас ұққанменен,
Тағдыр көрмей қоймайды бұққанменен.
О дағы қалыбынан аса алмайды,
Жауқазын ерте көктеп шыққанменен.

* * *

Түбінде баянды еңбек егін салған,
Жасынан оқу оқып, білім алған.
Би болған, болыс болған өнер емес,
Еңбектің бұдап өзге бәрі жалған.

Әйелің — Медет қызы, аты — Өрім,
Айында бір жумайды беттің кірін.
Ер кезек ер жігітке үшке дейін,
Бір боқты тағы бас та және сүрін.

* * *

Бөстөгім, қутылдың ба Кетібақтан?
«Күйшіл» дөп бабын білмей кіна таққан.
Құл табап, көскіл тұмсық Бөстекбайым,
Кісіге бос берермін бір мін тапқан.

Жол көрмек, жоба білмек, жиһан кезбек,
Бой жеңбек ер жігітке ғақыл тапшақ.
Тағдырын...¹³⁴ хақтан біліп,
Көшелі өнер иесін жүрсе жақтап.

Ниетің түзу болса сенің ашпақ,
Екі елі аузыңа қойсаң қақпақ.
Сыбыр, өсек дегенді сырттай жүріп,
Ғылым, өнер, мал тапшақ, жұртқа жақпақ.

ЕСКЕНДІР

МАСҒҰТ

ӘЗІМ ӘҢГІМЕСІ

263

268

274

ЕСКЕНДІР

Осы жұрт Ескендірді біле ме екен?
Македония шаһары оған мекен.
Филипп патша баласы, ер көңілді,
Мақтап сүйгіш, қызғаншақ адам екен.

Филипп өлді, Ескендір патша болды,
Жасы әрең жиырма бірге толды.
Өз жұрты аз көрініп, көршілерге
Көз алартып қарады оңды-солды.

Сұмдықпен әскер жиып қаруланды,
Жақын жерге жау болып тұра аттанды.
Көп өлді күтінбеген қырды, жойды,
Ханды өлтіріп, қаласын тартып алды.

Жазасыз жақын елдің бәрін шапты,
Дарияның суындай қандар ақты.
Алқап жердің бәрін де бодан қылып,
Сімотион қолына тартып ақты.

Ескендір елде алмаған хан қоймады,
Алған сайын көңілі бір тоймады.
Араны барған сайын қатты ашылып,
Жердің жүзін алуға ой ойлады.

Қан ішөр қаһарлы хан ашуы көп,
Атағынаң қорқады жұрт қайғы жеп.
Сол күнде қошаметші айтады екен
Хатшың ханы, патшаның патшасы деп.

3/ Атағы талай жерге оның жетті,
Жердің жүзін алуға талап етті.

Есепсіз әскер ертіп, жарақтанып,
Есіткен елдеріне жүріп кетті.

Алдынан шыға алмады ешкім мұның,
Бәрін де алды, қорқытты жолдағының:
Жан шықпады алдынан, тоқтауы жоқ,
Жер жүзін жеке билеп алмақшының.

Жүре-жүре бір елсіз шөлге түсті,
Алып жүрген суының бәрін ішті.
Адам, хайуан бәрі де бірдей шөлдеп,
Басына құдай салды қиын істі.

Сандалды сар далада су таба алмай,
Шөлдеген жұрт қайтеді бос қамалмай?
Қызметкердің бәрін де өлтірмекші
Болыпты, шөлдегенге шыдай алмай.

Мысалы, астындағы ат о дағы ұшты,
Ескендір де атының жалын құшты.
Жалтырап сәуле берген бір нәрсеге
Патшаның ат үстінде көзі түсті.

Барса, бір сылдыр қаққан мөлдір бұлақ,
Таспадай бейне арықтан шыққан құлап.
Түсе сала Ескендір басты қойды,
Ішсе, суы өзгеше, тәтті тым-ақ.

Непкен балық келтіртті сонда тұрып,
Сол суға балықты алды бір жудырып.
Исі, дәмі өзгеше болып кетті,
Таң қалды, мұның бәрін суға жорып.

Ескендір қолына айтты: «Бұл неткен су?
Бәрің де ішіп, бұл суға бетіңді жу!
Бір бай елден осы су шыққан шығар,
Өрлеп барып, үстіне тігелік ту.

Бұл салқын, тәтті суға қаныңыздар,
Шақ келер маған жан жоқ, наныңыздар.
Менен қалмай, бұл суды шапшаң өрлеп,
Талқан қылып шаһарын алыңыздар!»

Жарлық шашты, қол жүрді суды өрлей,
Шаһарына жеткенше дамыл көрмей.
Көкпеңбек темір киген өңкей батыр,
Тарттырып жөнеледі сырнай-керней.

Сол әскер суды өрлеп талай жүрді,
Судың басы бір құзар шатқа кірді.
Шаттың аузын бекіткен алтын қорған,
Қақпасы бекітулі, көзі көрді.

Қақпаны ашайын деп хан ұмтылды,
Тұтқасын олай-бұлай қатты жұлды.
Аша алмады қақпаны, үміт үзді,
Ақылдасып тәуір-ақ амал қылды.

Ескендір тоқтау көрмей өскен жан ғой,
Келмей ме тоқтаусыздың бәрі даңғой?
Дел-сал болып бәрі де қайта шықты,
Алысып әл келмесін байқаған ғой.

Долдықпен хан Ескендір ашуланды,
Ашуланып қақпаға жетіп барды.
Қақпаны дүбірлетіп қағып-қағып:
— Қақпаңды аш!— деп барынша айғай салды.

Қақпаның ар жағынан біреу келді,
Күзетшісі сол екен, дыбыс берді:
— Қақпаны саған ашар рұқсат жоқ,
Бұл — құдайға бастайтын қақпа,— деді.

— Білмесең, мен Ескендір патша деген,
Жер жүзінің соғыста бәрін жеңген.
Қақпаңды аш, хабарыңды айт білдір маған,
Қорлығым өзім туып көз көрмеген.

— Мықтымын деп мақтанба, ақыл білсең,
Мықты болсаң, өзіңнің нәпсіңді жең!
Іші тар, көре алмастың біреуі сен,
Ондай кісі бұл жерге келмейді тең.

— Талпынған талаппенен мен де бір ер.
Қол жүрдім, көздей келді көрмеген жер.
Ең болмаса, халқыма көрсетейін,
Сый кылып, белгі болар бір нәрсе бер.

Қақпадан лақтырды бір орамал:
Сыйым — осы, есерім, мынаны ал!
Ішінде бір нәрсе бар ақыл берер,
Апар дағы, ойланып, көзінді сал!

Орамалды қуанып қолына алды,
Сый алдым деп халқына қайта барды.
Қараса, ішіндегі бір қу сүйек,
Бұл не еткен мазағы деп аң-таң қалды.

Ашуланып сыйына болды кекті:
— Ең болмаса білмеді сый бермекті.
Осы менің теңім бе?— деп ақырып,
Лақтырып жіберді сол сүйекті.

Жолдасы Аристотель ақылы мол,
Лақтырған сүйекті алады сол.
Ханға айтты: «Қасиет бар бұл сүйекте,
Көзіңе көрсетейін, хабардар бол».

Сол күнде Аристотель — жеке дара,
Ақыл сөзін тыңдамай бар ма шара:
— Таразыны әкел де, сүйекті сал,
Бір жағына алтын сап, өлшеп қара!

Бұл сөзге Ескендір де қарай қалды,
Таразыны құрдырып, ортаға алды.
Қанша алтынды күміс пен салса дағы,
Бір кішкентай сүйекті аудармады.

Мұны көріп, Ескендір аң-таң қалды,
Бар қаруын алтынға қоса салды.
Енді қайтер екен деп қарап еді,
Бұрынғыдай қу сүйек ауырланды.

Аристотель хакімге патша келді:
— Мына сүйек қазынаның бәрін жеңді.
Бұл сүйекті басарлық нәрсе бар ма?
Ақылыңмен ойланып тапшы!— деді.

Хакім жерден топырақ алып барды,
Бір уыстап сүйекке шапа салды.
Ана басы сылқ етіп жерге түсің,
Сүйек басы жоғары шығып қалды.

Ескендір мұны көріп аз тұрады,
Хакімді аулақ жерге шақырады.
— Таң қаларлық іс болды мұның өзі,
Мәнісін айтып берші,— деп сұрады.

— Бұл — адам көз сүйегі, — деді ханға, —
Тоя ма адам көзі мың мен санға?
Жеміт көз жер жүзіне тоймаса да,
Өлсе тояр көзіне құм құйылғанда.

Кәпір көздің дүниеде араны үлкен,
Алған сайын дүниеге тоя ма екен?
Қанша тірі жүрсе де, өлген күні
Өзге көзбен бірдей-ақ болады екен.

Ашуланба, ей, патшам, айтайын дат:
Алтын қақпа бермеді сізге рұқсат.
Сый сұрадың, бергені — бір қу сүйек,
Мұны көріп, алыңыз сіз де ғибрат!

Ойлап-ойлап патшаның мойны түсті,
Құдайым көрсетті деп бұл бір істі.
Бекерлік екен менің бұл ісім деп,
Қолын алып, жұртына қайта көшті.

Аз-ақ сөз айттым, бітті бұл әңгіме,
Мұны бір өзге сөздің бірі деме.
Қарның тойса, қайғырма мақтан үшін,
Тоймас көзің толар деп қайғы жеме.

Қу өмір жолдас болмас, әлі-ақ өтер.
Өз күлкіңе өзің қарық болма бекер!
Ұятың мен арыңды малға сатып,
Ұятсызда иман жоқ, түпке жетер.

Мақтанасың біреуге мақтасын деп,
Шаужайымнан еш адам қақпасын деп.
Сен кеткен соң артыңнан күліп қалар
Антұрғаннан құдайым сақтасын деп.

Ақылсыз өзін мақтап былжырайды,
Бойыңа өлшеп сөйлесең, нең құрайды?
Жақсы болсаң, жарықты кім көрмейді.
Өз бараңды өзіңнен кім сұрайды?!

МАҢҒҰТ

Я, алла, құрметіне достың Махмұт,¹³⁵
Тілге яр бер, білінсін тұрғы маңсұт.
Наруан-Рашид халифа заманында
Бағдатта бір жігіт бар аты Маңсұт.

Шаһардан бір күн Маңсұт шықты тысқа,
Барды ма кезі келіп бір жұмысқа?
Бір ұры бас сап тонап жатқан жерде
Кез болды бір бишара шал байғұсқа.

Шал байғұс айғайлады аттан салып,
Айырып алған жан жоқ оны барып.
Кім де болса, бір ерлік қылайын деп,
Маңсұт ұшты ұрыға оңдайланып.

Маңсұтты ұры шапты қылышпенен,
Тәуір-ақ жан сақтапты жұмыспенен.
Есен-аман шал дағы құтылыпты,
Маңсұттан жау қашқан соң ұрыспенен.

Маңсұтқа келді әлгі шал көзін тіктеп,
Көрсен, бастан ағып тұр қан дірдектеп.
Мұның қарызын мен де өтеп кетейінші
Жігіт қой ер көкірек, жау жүрек деп:

— Ей, жігіт, не қылсаң да, ер екенсің,
Көргейсің ерлігіңнің берекесін.
Себеп боп мені ажалдан сен айырдың,
Маған қылған қарызыңды алла өтесін!

Бай емен, батыр емен, хан емеспін,
Атақты артық туған жан емеспін.

Себеп болып айырдың мені ажалдан,
Жақсылықты білмейтін шал емеспін.

Мен — бір шал дүниеде жиһан кезген,
Ертең түсте кетемін шаһаріңізден.
Ертерек пәлен жерден тосып тұрып,
Алып қал бір базарлық, жаным, бізден.

Пұл үшін қызықпассың, сен де — бір ер,
Сені маған кез қылған пәруардигер.
Бір құданың хақы үшін мен тілеймін,
Қабыл көр, сертім үшін қолыңды бер!

— Ұрыға жібермедім мен намысты,
Кім бұлдар мұндай-мұндай қылған істі.
Алла хақы деген соң амал да жоқ,
Барайын, — деп уәде етіп қол қағысты.

Ол жерге ерте тұрып жігіт барды,
Шал да душар алдынан бола қалды.
Қолынан ұстап алып, ертіп барып,
Далада бір бұзылған тамға апарды.

Барса, тамда бір гүл тұр солқылдаған,
Басында үш жеміс бар былқылдаған:
Бірі — ақ, бірі — қызыл, бірі — сары,
— Таңдап ал, мен берейін бірін саған.

Ағын жесең, ақылың жаннан асар,
Сарыны алсаң, дәулетің судай тасар,
Егерде қызыл жеміс алып жесең,
Ұрғашыда жан болмас сенен қашар.

Ол жігіт шал сөзіне құлақ салды,
Көзін төмен жіберіп, аз ойланды.
Ақ пен сары екеуін алмаймын деп,
Қызыл жеміс жеймін деп қолқа салды.

— Мен беремін, танбаймын айта тұра,
Өкілбесең түбінде жүре-бара.
Ақ пен сары екеуін алмағаның
Мәнісін айтсаң екен, жаным, сірә.

— Мен болсам егер ағын жемек дедім,
Ақылды болдым елден бөлек дедім.

Мен ақылды билемен не қылсам да,
Ақыл мені билесе керек дедім.

Ақылды жан табылмас маған сырлас,
Көріне теңтек көп надан мойын бұрмас.
Әділетсіз, ақылсыз, арсыздарды
Көре тұра, көңілде тыныштық тұрмас.

Адам дертті болмай ма құса тартып,
Тұңғы ұйқы ұйықтай алмай түнде жатып.
Ештеп бағып, есерге ем таба алмай,
Тәтті тамақ жей алман дәмін татып.

Сарыны жеп, мен болсам байдың өзі,
Аузына тамам жанның болдым сөзі.
Пәленшеден бір нәрсе алсақ-ау деп,
Тігілер жан біткеннің маған көзі.

Жұрт күндер жұрттан артық байлық үшін,
Бұлдайды біреу күшін, біреу түсін.
Не қылса да, надандар алмақты ойлар,
Мал антұрған күйдіріп елдің ішін.

Еңбексіз мал дәмепек — қайыршылық,
Ақылды ерге ар болар ондай қылық.
Оны ойларлық бұл күнде адам бар ма?
Пайда ойламай қылады кім татулық?

Берсең, қалар оларда несі ардың?
Бермесең, сен дағы ит бірге болдың.
Не өзің ит, немесе бар елің ит,
Дауасыз бір пәлеге міне қалдың.

Қызылды жесем, мені әйел сүйер,
Арамдыққа жүрмесем, не жан күйер?
Ұрғашы да көп жан ғой, досым болса,
Деп едім бір пайдасы маған тиер.

Еркектің еркек адам болса қасы,
Қатын, шеше, қызы жоқ кімнің басы?
Хан қаһар, қара кісі қастық қылса,
Сонда ұрғашы болмай ма арашашы?

Тегінде адам басы сау бола ма?
Бойында тексерілмес дау бола ма?
Ері ашу айтса, әйелі басу айтып
Отырса, бұрынғыдай жау бола ма?

Соны ойлап, қызыл жеміс мен таңдадым,
Берсеңіз, жемек болып бел байладым.
Топа-торсақ бұл сөзді айтқаным жоқ,
Басында-ақ ойлап тегін абайладым.

Бұл сөзге салып тұрды шал құлағын:
— Ендеше тауып айттың, же, шырағым.
Ақыл, дәулет әуелден өзінде екен,
Өміріңмен артылсын, жаным, бағың!

Бұл шал бөтен шал емес, қыдыр¹³⁶ еді,
Ебін тауып даруға кезі келді.
Сөзіне, ақылына, қылығына
Разы болғаннан соң, бата берді.

Сол Масғұт қыдыр шалдан бата алыпты,
Соңында Шәмсі-жиһан атаныпты.
Мағынасы: «бұл дүниенің күні» деген,
Жетіліп бізге ғибрат сөз қалыпты.

Сол заманда-ақ надандар шырыш бұзған,
Жалғанның дәмін бұзып, қауіп қылғызған
Ақыл мен мал екеуін асырай алмай,
Арашашы іздепті қатын, қыздан.

Ендігіге не сұрау бұл жалғанда?
Ақыл-ой, ар-намыс жоқ еш адамда.
Өлген мола, туған жер жібермейді,
Әйтпесе тұрмас едім осы маңда.

Сол Масғұт халифаға уәзір бопты,
Тарқатыпты алдынан көп пен топты.
Бағанағы қыдыр шал бір уақытта
Түсінде аян беріп жолығыпты.

— Ей, балам, пәлен күні жауын жауар,
Сол жауынның суында кесапат бар:
Жеті күн жынды болар суын ішкен,
Жеті күн өткеннен соң және оңалар.

Ол судан тамам суға су құйылар,
Сөл болып, судың бәрі кесел болар.
Ертерек таза судан су жиып ал,
Бұл — хабарым; сақтансаң, жаным, жарар.

Бұл сөзбен халифаға Масғұт барды,
Хабарын естіген соң хан да аңғарды.
Айтқан кезі жақындап келген шақта,
Ертерек таза судан құйып алды.

Болған соң уәделі күн, жауын жауды,
Судан ішкен жынды боп, ақылы ауды.
Күні-түні шуласып, таласады,
Ұмытты тамақ жеу мен және ұйқтауды.

Бұлар шулап бір күні көлді ордаға,
Хан мен уәзір қарайды тамашаға.
Бәрі де есі шығып, жынды болған,
Бос шулап жүр кіші іні, үлкен аға.

Ол халқының алдына жақын барды
Сөз айтып әрбір түрлі, ақыл салды.
— Бір кеселге, байғұстар, жолығыпсыңдар,
Үйіңе бар ұйқтаңдар! — деп шығарды.

Олар шықты есіктен ханға өкпелеп,
Көшеде шулап және жылаған көп:
— Хан мен уәзір ақылдан айрылыпты,
Өлтірейік екеуін, жынды екен, — деп.

Өлтіргелі ордаға қайта жүрді,
Бұлардың сөзін естіп хан да көрді:
— Бұрынғыдан мұнысы қиын болды,
Ойбай, уәзір, ақыл тап, қайттік? — деп.

— Құтылар хал болмады мына дудан,
Біз де ішпесек болмайды жынды судан.
Өлтірер еңкей жынды бізді келіп,
Жынды деп есі дұрыс бізді қуған.

Екеуі жынды судан ішіп салды,
Құтырып көп алдына жетіп барды.

Өңкей жынды байқамай айтыпшыз деп,
Құлдық ұрып, бұларға көп жалбарды.

Сонымен бет-бетімен тарқап кетті,
Әйтеуір тарқайтұғын уақыт жетті.
Көрдің бе көп тентектің қылған ісін —
Еріксіз есті екеуін есер етті.

Көптің бәрі осындай, мисал етсең,
Көп айтты деп алдашып, уағда күтсең.
Ғапіл боп көп нәрседен бос қаласың.
Аңдамай көп сөзімен жүріп кетсең.

ӘЗІМ ӘҢГІМЕСІ

Бір сөзім «Мың бір түннен» оқып көрген,
Өлең қып сол сөзімді айтқым келген.
Болыпты ағайынды екі жігіт,
Бағдатта Мұстапа мен Сапа деген.

Екеуі жетім еді әкесі өлген,
Талаптан жетеміз деп, бос жүрмеген.
Тігінші, кестеші еді кіші інісі,
Мұстапа суретшілік ғылым білген.

Екеуі екі айрылмақ қамын жеген,
Бір шетке кетпек болып жұрт көрмеген.
Мал тапқаны бір іздеп таппақ болып,
Серт қылып, бір-біріне уәде берген.

Екеуін екі жаққа тағдыр бөлген
Жандар емес қатерден әсте именген.
Шынмашынға ¹³⁷ Сапасы кете тұрсын,
Мұстапа Балсураға ¹³⁸ бұрын келген.

Мұстапа — бойдақ, кедей біраз тұрған,
Кәсібін күннен-күнге тәңрі оңғарған.
Аздан соң қатын алып, үй салғызып,
Шаһарда сенімдінің бірі болған.

Пұл құрап, киім түзеп, қарны тойған,
Қағазға өрнек жасап, сурет ойған.
Құдайым кешіктірмей бір ұл беріп,
Молдалар оның атын Әзім қойған.

Бір жасап, екі жасап, Әзім өсті,
Сонан соң медресеге барып түсті.

Аз жылда жақсы ғылым нәсіп етіп,
Жас жігіт жүзі нұрлы, көңлі масты.

Оқудан шыға ұстады ата өнерін,
Асырды атасынан әрбір жерін.
Сол күнде ажал жетіп, Мұстапа өліп,
Жыртық-жетім болмады ол жас өрім.

Атаның харекетін ұстай алды,
Өнері артық шығып, жан таң қалды.
Алушылар көбейіп мұның ісін,
Бұрынғыдан артылып мал құралды.

Бір күні ләпкесінде отыр еді,
Торғыш тон, алтын кемер бір шал келді
Не қылса бір құрметті адам ғой деп,
Әзім тұрып, иіліп сәлем берді.

Сәлемін алды, шал да амандасты,
Қасына жуық келіп жақындасты.
— Жат жердің адамы едім, е, шырағым,
Не харекет қыласың? — деп сұрасты.

— Жасымнан жетім едім көңлі сынық,
Өнерім артық емес ондай ұлық.
Еңбекпенен көз сүзбей күн көремін,
Харекетім — суретші, бояушылық.

— Мінезің, түсің жақсы надан дөргө,
Артық өнер қиын ба талапты ерге?
Тесілген күні бойы сендей жасты
Аяймын, өнімі жоқ бұл өнерге!

Бұл сөзге Әзім тұрып ашуланды,
— Тұрпайы сойлейсіз, — деп қарай қалды.
Атамның харекетін қорлама, бай,
Аш емен, болмасам да сендей малды.

— Қорламаймын һәм, балам, зорламаймын,
Тесілген күні бойы сені аяймын.
Химия ғылымын білуші ем, үйретер ем,
Мысты алтын жасаушы ем, алдамаймын.

Шын өнерге қайтер ед көзің жетсе?
Әркімге жарамайды мұны үйретсе.
Өзі үлкен, өзі оңай, артық өнер,
Аз жұмыспен көп алтын хасил ¹³⁹ етсе.

Мен дағы жүргенім жоқ малдан күсіп,
Айттым, балам, басыңа мейрім түсіп.
Ертең ерте мысыңмен дайын болып,
Көңліңнің дәркүмәнін алшы шешіп.

Әуелі қақтығына жетсін көзің,
Серт қылдым ғой үйретпек болып өзім.
Ертең ерте сол жерден табыспаққа
Екеуі уәде байлап, қойды сөзің.

Шал кетті, аң-таң бала үйге қайтты,
Көргенін анасына келіп айтты.
Химия ғылымы бар дейтін, сүйтсе дағы
Анасы басын шайқап, ішін тартты.

— Апар да мыс бақырды алдына сал,
Алтын болса, болады бір талай мал.
Жалғызым, не қылсаң да сақ болып жүр,
Жәдігөй боп жүрмесін антұрған шал.

Бала айтты:— Тәңрім қақса, бенде не етер,
Жалған болса, білінер, қор боп кетер.
Шын болып, уәдеге бармай қалсақ,
Ғапылдықтың айрылған ызасы өтер.

Не қылса, сол күн бала шала ұйықтады,
Өтірік, расын ойланып таба алмады.
Мыс бақырын қолына алды дағы,
Лапкеге күндегіден ерте барды.

Шал дағы дереу дайын бола қалды,
Бір дорбадан көмір мен көрік алды.
Екеуі сәлемдесіп болғаннан соң:
— Мысың қайда, балам?— деп дігір салды.

Мыс бақырды сындырды талқан қылып,
Көмірге салды мысты, дүкен құрып.
Мыс былқылдап еріген кезінде шал
Шөншіктен ¹⁴⁰ ұсақ қара алды қырып.

Алды да ол дәрісін, мысқа салды,
Былқылдаған бұрқылдап мыс шайқалды.
Бір нәрсемен азырақ бұлғалақтап,
Алтын қып суынған соң қолына алды.

Алтынын алып берді қолындағы:
— Сарапқа сал бар дағы шәрындағы
Алтын емес деп біреу айтса, балам,
Алдамшы, амалым жоқ, болдым дағы.

Алтынды ал да, көрсет жұртқа апарып,
Менің сөзім шын болса тәңрі оңғарып,
Сонау бақша ішінен табылармын,
Егер мені іздесең көңліңе алып.

Әзім ұшты алтынды ала салып,
Не байларға көрсетті мұны апарып.
— Самородный сары алтын екен ғой, — деп,
Кім көрсе, айтады аң-таң қалып.

Үш мың үш жүз ділдаға кетті сатып,
Шешесіне ап келді таңырқатып.
Шешесі: — Сол кісіні шақыр! — деді, —
Кетсін, — деп, — үйімізден дәм-тұз татып.

Бағанағы бақшаға Әзім келді,
Жолықты шал да, сонда отыр еді.
— Ей, ата, қылған ісің рас екен,
Қонақ боп, біздің үйден дәм тат, — деді.

Қос уыс ділда берді Әзімге шал:
— Сенің ортақ малың, — деп, — мендегі мал.
Шешілісіп, сырласып отыралық,
Әр түрлі қымбат баға ішкілік ал.

Сырлассақ, сұхбаттассақ, аулақ артық,
Нашалы ¹⁴¹ боламыз ғой сөйлеп шалқып.
Анаңды да бір жерге жібер, балам,
Сырымды үйрете алман бойым тартып.

Күн батпай біттей алаң болма бізге,
Қас қарая келермін мен де сізге.
Ішіп, жөу арасында сөйлер сөз көп,
Ол үйде жан болмасын сенен өзге!

Әзім кезді базарды аз тентіреп,
Әр түрлі ішкілікті аяды күреп.
Алтынды көргеннен соң, анасы да
Кетті көрші үйіне, сеніңкіреп.

Арақ, жеміс — әр түрлі нығмат ¹⁴² дайын,
Қуанды алтын қолға кірген сайын.
Үйіне бөтен жалғыз жанды қоймай,
Оңаша безендіріп тұрды жайын.

Көз байлана сып етіп шал да келді,
Әзім де есік ашты, дайын еді.
Әзімді баласына балағандай,
Жайнаңдап жарқын жүзбен үйге кірді.

Шал кіріп үйді тегіс аралады,
Бір Әзімнен басқа жан таба алмады.
Біротала бейілді беріп алған,
Әзім де бұл қылықты шам алмады.

Хош уақытсың сөйлейді шал барқындап,
Қол қусырып Әзім тұр, сөзін тыңдап.
Асын жең, қолын жуып болғаннан соң,
Әпкел деп ішкілікті қойды ымдап.

Бар іс қой әуелден-ақ ел салтында,
Орыс, неміс бөлсе да, қай халқың да.
Пайда деп тән саулыққа ішетұғын,
Миуадан тартқан хамір ¹⁴³ ас артында.

Подносқа бөтелкемен арақ толды,
Бір-екі жақсы рюмке дайын болды.
Жоқтан барды сөйлесіп, сауқым салып,
Алысты шияланы оңды-солды.

Жайма-шуақ сұм шалдың іші мықты,
Алғашқы ішкен Әзімге тез-ақ шықты.
Бір аяқ қолдан қолға дегенсініп,
Жәдігөй стаканға дәру тықты.

Онысы түн ортасы болған замаң,
Сұм екен талай жанды әуре қылған.
Дәрі қосқан аяқты ішкеннен соң,
Әзім барын жығылды шалқасынан.

Сонда шал терезеден бір ысқырды,
Төрт жігіт табыт алған үйге кірді.
Әзімді сол табытқа салды дағы,
Төртеуі көтеріп ап тысқа жүрді.

Әзімді мас қып алып, шал кенелді,
Есікті жабамын деп аз бөгелді.
Артын жым-жырт қылды да, антұрған шал
Төртеуін ертіп алып, тез жөнелді.

Теңіздің жағасында қалың қамыс,
Ішінде бір кеме бар шалға таныс.
Әзімді сол кемеге салды дағы,
Тұмсығып бұрып алды шетке шалыс.
Қасында жиырма-отыз жолдасы бар,
Қаладан таң атқанша кетіп алыс.

Ел тұрды, ертең кемпір үйге кірді,
Бала жазым болғанын іші білді.
Зар ұрды, ойбай салды, не бітірсін,
Тұра тұр, өзге жайын сұрама енді.

Әзім есін жиыпты ертең түсте,
Өз басын көрді қауіп-қатер істе.
Қол-аяғы байлаулы жатыр жалғыз,
Темір шетік қапас боп тұрды үсте.

Ырғалып орнынан ол әрең тұрды.
Түрегеліп антұрған шалды көрді.
— Ақсақал адам мұндай қыла ма екен,
Анамнан мені айырып бұл нең? — деді.

— Көзіңді аш, есіңді жи, енді ойнама,
Мені сен өз діндесің деп ойлама!
Мен отқа шоқынамын, дініме көн,
Менде бардың бәрінен қауіп ойлама!

Егерде көпбей қалсаң, наदानшылық,
Әр күні сізге дайын бір жүз шыбық.
Мың жаның болса дағы құтылмайсың,
Табылмас енді менен майда қылық.

**Бала айтты:— Дінім үшін жаным құрбан,
Жаннан қорқып, отыңа мен бас ұрман.
Дінім хақ, ісім ақпын, өлсем шәйт,¹⁴⁴
Қорқады деп үмітті үз сен антұрған.**

**Баланың бар киімін шешіп алды,
Жүз қамшы арқасына дүре салды.
Қыңқ етіп бір дыбысты шығармады,¹⁴⁵
Азырақ талмаусырап, нашарланды.**

**Мұнысын жаратпады қадір сұбхан,
Көк бұзылып, жер жүзі болды топан.
Байлаулы бала жайға қала берді,
Кемемен әуре болды көп антұрған.**

**Түн бойы ұйықтамады бір де мызғып,
Су сарылдап құйылды кемеңі ырғай,
Отыз құлы таусылды табанынан,
Су төгіп таң атқанша ол сарпылдап.**

**Отыз құл ақылдасты басты қосын,
Өлеміз деп ойлады жаннан шошын,
Бір шеттен бір жағаға келе жатқан
Кәрі иттің ұстай алды алдын тосып.**

**— Ақсақал, іс қыласыз ойланбастан,
Жаннан қорқып қашпаушы ек қара тастан.
Құдай сүймей, бұл істі бізге салды,
Қолын шеш, ризалық ал мына жастан.**

**Қолын шеш, ризалық ал, кісенді бұз,
Шаппаң айт, көнесің бе, уақыт тығыз.
Бұл сөзге көнбей қалсаң, ақыр өлдік,
Сені суға тастаймыз отызымыз!**

**Сонда шал мына сөзге аң-таң қалды,
Не қыларын біле алмай, аз ойланды.
Пішінін отызының байқаған соң,
Баланың қол-аяғын шешіп алды.**

**Мойнынан шырағым деп құшақтайды,
Көзінің ағып жасы, бұршақтайды.
— Шырағым, мастықпенен қылыпшын,— деп,
Өуелгі сөзден танып және алдайды.**

Өзім жас, ақ бейілдеу адам еді,
Ойлады: өтірік болса, неге именді?
Мастықпен қылса, қылған шығар-ау деп,
Іс көрмеген жастықпен және сенді.

— Мастықпен қылған болсаң, кештім саған,
Кәрі ит те:— шырағым — деп арсаңдаған.
Жел тынып, күн айығып баяғыдай,
Хикметімен тоқтатты бір жасаған.

Баланы сыйлап жатыр тамақ қамдап,
Су төккісіз жорға боп шал жылмаңдап.
Отыз құл мынау тек жан емес қой деп,
Әлінше қызметінде жүр тырбаңдап.

Бір мезгілде шал айтты:— Балам, тоқта,
Мысты алтын қылатын дәрі осы жақта.
Алыс емес, аз күндік жақын жерде,
Болмай ма молықтырып ап қайтсақ та?

Бала айтты:— Өзің біл!— деп бұл сөзіне,
Шал қуанды тиген соң ерік өзіне.
Төбесінен тік тұрып қылды қызмет,
Титтей шәрғез келмейді мінезіне.

Сып етіп бір жағаға келді жетіп,
Шал жөнелді, баланы қасына ертіп.
Бір барабан тұр екен, қағып еді,
Қамады желмаялар дүбірлетіп.

Үш желмая ұстады жорығына,
Бірінің азық артты қомдығына.
Екеуіне ер ерттеп мініп алып,
Барабанды қалдырды орынына.

Желмаялар келеді желдей есіп,
Сұм шалдың бір тарапты көзі тесіп.
Шал айтады балаға:— Көрдің бе?— деп—
Бұлт тұр бұлдыраған елеңдесіп?

Ол өзі — бұлт емес, Қаптың тауы,
Бір белек үлкен таудың бергі бауры.
Бергі таудың басында сол дәрі бар,
Қырандай ап қайтармыз жібек баулы.

Түні бойы жүріпті, болды сәске,
Көрінді жарқыраған үйдей нәсте.
— Бұл не?— деп сұрап еді, тұра қашты,
Биттей аял қылмады кәпір әсте.

— Бұл не?— деп тағы да айтты Әзім сорлы,
Қашқаның не қылғаның мұнша гұрлы?
— Шырағым, мұның өзі қатерлі жер,
Бұл бір қаскөй жәдігөй дәудің орны.

Соны айтты да, шал сабап жүре берді,
Бір өзен жатыр екен, соны өрледі.
Өзенді өрлегеннен бір айрылмай,
Дәл бесінде ұшыртып тауға келді.

Келді де бір жартасқа түсе қалды,
Азық артқан маяны жарып салды.
Ішін жарып, іштегі ішек-қарнын,
Өкпе-баурын тазалап, бәрін алды.

Сонда шал Әзімге арқан, қанжар берді,
— Маяның ішіне еніп, сен жат!— деді,
Ішін тігіп, мен кетіп, жасырынам,
Тау басында самұрық бізді көрді.

Бұл жерге мен кеткен соң самұрық келер,
Маяны іліп алып, биікке өрлер.
Бір жерге қонғаннан соң жар-дағы шық,
Именіп адамзаттан ұшып кетер.

Тау басында бар қара ұсақ топырақ,
Қапқа толтыр кешікпей жылдамырақ.
Қап толған соң арқанға байлап жібер,
Саспай пешіп алғанша тоқта бірақ.

Сонан соң арқаныңды тасқа байла,
Түсетұғын ыңғайлы жерді сайла.
Арқаннан ұста дағы түс сырғанап,
Жарамайды, қылмасаң сүйтіп айла.

Қап алды, қанжар алды сонда Әзім,
Сөзінің ұқты бәрін қылмай жазым.
— Шырағым, айтқанымды жаңылма,— деп,
Барынша қылып жатыр шал да тағзым.

Әзім де бөгелмеді бойын тежеп,
Талабы, тәуекелі сондай-ақ көп.
Тәңірінің бір жазғаны екі болмас,
Маяның ішіне енді тәуекел деп.

Маяның кетіп қалды ішін тігіп,
Шалекең жасырынды талға кіріп.
Аспаннан самұрық келіп, іліп алып,
Қайқайып қайта шықты бір-ақ ырғып.

Маяны самұрық қонды тасқа апарып,
Ер Әзім шыға келді ішін жарып.
Адамзатты көрген соң бұдан пошып,
Отырды самұрық құс аулақ барып.

Жалтаңдап Әзім шықты тау басына,
Тапты топырақ, толтырды дорбасына.
Қап толған соң, арқанға мықтап байлап,
Тау басынан жіберді атасына.

Жіберді әлгі қапты жерге атып,
Антұрған шал дәулетке қалды батып.
Қап жерге түскеннен соң, дінсіз кәпір
Арқанды алып кетті жұла тартып.

Айрылып арқанынан Әзім қалды,
— Арқанды неге алдың!— деп, айғай салды.
— Талайды осы тауға тастағанмын,
Соның бірі болдың — деп, кете барды.

Сұм шалдың дінсіздігін сонда білді,
Қарамай, бір қайрылмай, жүре берді.
Кәпірдің қайрылмасын білгеннен соң,
Жүгіріп жалтыр тастан жол іздеді.

Көрді, білді ол таста жолдың жоғын,
Сонан соң қамдап бақты қарны торын.
Азырақ жеміс тауып жеді дағы,
Көрмекке жата кетті хақ бұйрығын.

Күн де батты, бір жерге Әзім жатты,
Күн батқан соң жан-жағы салдыр қақты.
Қараса қаптап жүрген бәрі айдаһар,
Сонда да біраз жатып ұйықтап қақты.

Ұйықтап кетіп, шошынып тез оянды,
Жұтқалы көрді келген айдаһарды.
Не де болса тәуекел қылды дағы,
Қанжармен қақ басынан шауып қалды.

Өзі де бір тарапқа ыршып кетті,
Бір биік ағаш көрген, соған жетті.
Биік жерде болайын деді дағы,
Сол түні ағаш басын мекен етті.

Әр-бері жатты-дағы, ұйықтап қалды,
Шаршаран ғой, күн шыға зорға оянды.
Қараса басқа айдаһар жоғалыпты,
Өзі шапқан тағыды айдаһарды.

Ойлады тірі болса кетпес пе еді?
Өлген ғой мына айдаһар деп ойлады.
Ағаштан түсе қалып айдаһарға,
Қолына қанжар алып жетіп барды.

Көрді, білді айдаһар тірі емесін,
Тәңірі ұзын жаратқан сом денесін.
Қанжармен таспадай қып тілін алып,
Аз уқалап кептірді жон терісін.

Жалғап-жалғап, бір ұзын арқан етті,
Ер Өзім осылайша талап етті.
Бір ұшын тасқа байлап жібергенде,
Түсетұғын орнына әбден жетті.

Ер Өзім тәуекел қып жаннан күсіп,
Арқаннан ұстады да, кетті түсіп.
Қарақат жеп, мойыл жеп, судан ішіп,
Өзенді құлдады да жүгірді ұшып.

Үш қонып, төртінші күн белден асты,
Ол күні алтынды үйге душарласты.
Тау басынан түсірген тәуекелмен
Сол үйге кірмек болып қадам басты.

Қақпадан кірді ішкері қадам басып,
Бір үйінен өрледі бір үйге асып.
Тілдесерге еш адам жолықпады,
Төрдегі үйге кірді есік ашып.

Екі сұлу қыз отыр төрдегі үйде,
Ондай сұлу көрген жоқ бүтін елде.
Екі қыз шатраш ойнап, білмей қалды,
Кірді де тұра қалды орта жерде.

Екі қыз мұны көрді бас көтеріп,
Адамзатқа таңырқап, тұрды елеріп.
— Ей, жігіт, түсің жақсы жан екенсің,
Жүр едің жөдігөйге не қып еріп?

Сөйледі Өзім дағы аянбай-ақ:
— Мен ғаріп бишарамын жүрген саяқ.
Әуелде өзі көрген бар қысаны
Сөйледі бірін қоймай бастан аяқ.

Екі қыз естіп білді Өзім жайын,
Есіркеп, мүсіркейді айтқан сайын:
— Сен бізге бауыр болып, тұр осында.
Не керектің қылалық бәрін дайын.

— Құп болсын, олай болса, апаларым!
Дүниенің тартып жүрмін жапаларын.
Сағынсам, өз еліме жеткізе ме,
Айтсаңыз, мархаматты аталарың?

— Көңілді бос суытпа біздей қыздан,
Сізге уәде біздерге тәңірі айтқызған.
Шыдағанша шыдап бақ қасымызда,
Қайтпағың келер біздің қолымыздан.

Сені біз жар етпейміз, бауыр еттік,
Достықпен жүрек еріп тәуір еттік:
Түбінде сен тұра алмас болсаң мұнда,
Еліңе жеткізуге біз де жеттік.

Құп болады десті де, серт байласты,
Қатты-қатты айтысып уағдаласты.
Көңілінде қара жоқ, ақ ниетпен
Тым жақын дос болуға ыңғайласты.

Күн жаңғырып, бойына қуат енген.
Алтынды үйдің ішінде еркеленген.
— Жан-жағын қалай сайран қылсаң еркін,
Жалғыз-ақ бір есікке кірме, — деген.

Екі қыз кетіп бір күн, қалды Өзім,
Салған жоқ қыздар оның көңліне ажым.
Тал түсте бағанағы кірме деген
Есікке кіріп кетті — бар ма лажың?

Кірсе, ар жағы дөңгелек қалың ағаш,
Ішінде бір қауыз бар ернеуі тас.
Бұлбұл сайрап, миуасы салбырап тұр,
Салтанатын түгендеп айтып болмас.

Тас ернеуі — меруерт, ол көрінген,
Кеткісі келмес жанның мұны көрген.
Ер Өзім тамашалап қарап тұрса,
Бір түрлі таңғажайып құстар келген.

(Аяғы бітпей қалған)

ЕСКІРГЕН ЖӘНЕ ШЕТ ТІЛДЕРДЕН
ЕНГЕН СӨЗДЕРГЕ ТҮСНІК

- 1 Қызыл.
- 2 Бетер, артық.
- 3 Кішкентай, уақ, нәзік.
- 4 Сұлу, көркем, әдемі.
- 5 Басшы, бастаушы.
- 6 Бола қалса деген мағынада.
- 7 Ақын.
- 8 Дауыс, үн. Бұл жерде тілек, сиыну мағынасында.
- 9 Үлгі.
- 10 Ұлы; жоғары.
- 11 Шама, мөлшер.
- 12 Өлең (бейіт деген сөздің көпшесі).
- 13 Мақтаулы.
- 14 Мақтау.
- 15 Көрік, әдемілік.
- 16 Күн, күндей.
- 17 Қор, қорлық.
- 18 У.
- 19 Тәтті ерін.
- 20 Зая, құр, бос.
- 21 Толық.
- 22 Күйігенде айтылатын одағай сөз.
- 23 Алладан басқа құдай жоқ деген сөз.
- 24 Араб сөздерін дұрыс оқу үшін қоятын белгілер.
- 25 Құранды арабша айтылуынша оқу.
- 26 Міндетті бес уақыт намазға қосымша оқылатын намаз.
- 27 Күн батысымен оқитын намаз.
- 28 Ауырған адамды күн батар алдында күнбатысқа қаратып, жерге жатқызып, тұрғызып ұшықтау.
- 29 Бұзып айтылған аят сөзі.
- 30 Сәндік үшін шаршының сыртынан салынатын жаулық.
- 31 Елу үйдің атынан сайланып, болысты сайлауға қатынасатын адам.

- 82 Шар салу — болысты сайлау жолы. Елу үйдің атынан сайланған елубасылары кішкене тасты (шарды) екі бөлмелі жәшікке салу арқылы болысты сайлауға дауыстарын беретін болған. Оны жұрт сол кезде «шар салу» деп атаған.
- 83 Құдай, тәңірі.
- 84 Дулығаның артынан қаптап қоятын зат.
- 85 Өлшем мағынасында.
- 86 Мақтаншылық.
- 87 Оңаша әңгіме, оңаша отырыс.
- 88 Қадір, сый.
- 89 Рақат.
- 40 Ұсақ-түйек.
- 41 Асық ойынындағы ұпай, кезек.
- 42 Таза, қоспасыз.
- 43 Жеркөшісті.
- 44 Үлгілі.
- 45 Діннен шығу.
- 46 Таразы өлшеуіш.
- 47 Ғалым, көп оқыған адам.
- 48 Ислам дінінің заңы.
- 49 Арыз, өтініш.
- 50 Ынта, талап, жігер.
- 51 Айыпты, кінәлі.
- 52 Зерек, әр істі ақылмен ойлап шешетін адам.
- 53 Ежелгі, негізгі, тұрақты. Бұл жерде істің ең орындысын табу деген мағынада.
- 54 Есеп.
- 55 Турашыл, батыл бол деген мағынада.
- 56 Сенделіп босқа жүрген адам.
- 57 Пеш, бұл жерде қуат, күш беру мағынасында.
- 58 Өлең, жыр.
- 59 Мешітте айтылатын уағыз.
- 60 Тілек, зар.
- 61 Басқарушы, билеуші.
- 62 Күш, шама, шек.
- 63 Октябрь.
- 64 Ноябрь.
- 65 Шашыранды (бұлт).
- 66 Ауыл аттары.
- 67 Дәрменсіз.
- 68 Тосырқап, тоқырап қалу.

- 69 Қапaмын, қайғылымын деген мағынада.
70 Ұлық мағынасында.
71 Пайда, үлес.
72 Бұрынғы кезде парсы жұртын осылай атаған.
73 Жалғыз, дара.
74 Меңіреу.
75 Сабаз, ер.
76 Алым-салық. Бұл жерде тоят деген мағынада.
77 Шарағат (арабша) — шариғат, ислам дінінің жолы, заңы.
78 Дүниеқоңыз.
79 Шыныдық, растық.
80 Керемет, сыр, ақыл.
81 Бұл жерде әдет, ғұрып, дәстүр деген мағынада.
82 Қысылу, қызару мағынасында.
83 Жақын, туысқан, көрші. Бұл жерде жаман ағайын, жаман көрші мағынасында.
84 Қостамақ, жарылқамақ.
85 Октябрь.
86 Ноябрь.
87 Кісенің оқшантаймен қатар тұратын былғары қалтасы.
88 Тобылғы тиек.
89 Рақымды, мейірімді.
90 Бүкіл, барлық.
91 Өнер, кәсіп. Бұл жерде жай-күй мағынасында.
92 Хат, кітап.
93 Келісті, кемел.
94 Жаратушы.
95 Дінсіз.
96 Мекенсіз, орынсыз.
97 Мәңгілік.
98 Жалған, өткінші дүние.
99 Діни ұғым бойынша заман ақыр болғаннан кейін адам бадасының күнәсі тексерілетін орын.
100 Міндет.
101 Амал.
102 Мешіт, медресе пайдасына берілетін мал, дүние т. б. Бұл жерде өз ақшасына деген мағынасында.
103 Қажы деп өз әкесі Құнанбайды айтады.
104 Такт — бұл жерде әннің ырғағы ретінде алынып отыр.
105 Саудайы — істеген ісін абайламау, байқамай істеу.
106 Өтпелі дәуір деген мағынада.
107 Зұлымдыққа ұшыраған (адам).

- 108 Рақым, жақсылық.
109 Түсіну, білу, анықтау.
110 Бар нәрсе.
111 Сипат, сана, түр.
112 Сөйлеушілер. Бұл жерде дінді дәлелдеушілер.
113 Сөйлеушілер. Бұл жерде терең ой, қисынды сөз.
114 Безбек, тастамақ.
115 Өлең кестесі.
116 Дұшпандық.
117 Не күйге, не халге ұшырады деген мағынада.
118 Дұға деген мағынада.
119 Қайт, күдер үз деген мағынада.
120 Иман келтіремін, сенемін (құдайға).
121 Оның кітаптарына (сенемін).
122 Пайғамбар.
123 Түсіну, білу, анықтау.
124 Құдайдап келіпті деген кітаптармен **ғаман (іс) ететін** адамдар.
125 Анық, айқын, рас.
126 Құлшылық ету, жалбарыну.
127 Растау.
128 Құлшылық.
129 Жақсылық ойлау.
130 Иман келтіруші.
131 Жору, мәнісін айту.
132 Ішінен дінге қарсы, сырты мұсылман, екі жүзді адам.
133 Дін ұғымында найзағайды, жайды билейтін, күнді күргіретуші періштенің аты.
134 Анық оқылмады.
135 Мұхамбеттің лақап аты.
136 Діни ұғым бойынша керемет иесі, мәңгі өлмейтін жан.
137 Қытай мемлекеті.
138 Қаланың аты.
139 Пайда.
140 Дорба.
141 Шөптің басына шығатын дән, түтінің шығарын, түтікпен тартады.
142 Ас, тағам, дәулет, байлық.
143 Шарап.
144 Дін жолында өлген адам.
145 Бұл жерде күшті құдайым деген мағынада.

ШЫҒАРМАЛАРДЫҢ АЛФАВИТТІК КӨРСЕТКІШІ

- Абралыға («Мен жасымнан көп көрдім») 14
«Адам бір — боқ көтерген боқтың қабы» 233
«Адамның кейбір кездері» 205
«Адасқанның алды жең, арты соқпақ» 32
«Алла деген сөз жеңіл» 215
«Алланың өзі де рас, сөзі де рас» 247
«Антпенек тарқайды» 157
«Асқа, тойға баратұғын» 123
«Ата-анаға көз қуаныш» 125
«Ауру жүрек ақырын соғады жай» 230
«Аш қарын жұбана ма майлы ас жемей» 173
Әбдірахманға («Алланың рахматын») 167
Әбдірахманға («Орынсызды айтпаған») 185
Әбдірахманға Көкітай атынан хат («Көзімнің нұрысыз») 170
Әбдірахманға Көкітай атынан хат («Тілім, саған айта-
йын») 168
Әбдірахман науқастанып жатқанда («Я, құдай, бере көр») 164
Әбдірахман өлгенде («Арғы атасы қажы еді») 179
Әбдірахман өлгенде («Кешегі өткен ер Әбіш») 180
Әбдірахман өлгенде («Тұла бойың ұят, ар едің») 181
Әбдірахман өліміне («Жиырма жеті жасында») 182
Әбдірахман өліміне («Талаптың мініп тұлпарын») 184
Әбдірахман өлген соң өзіне айтқан жұбатуы («Бермеген
құлға қайтесің») 186
Әбдірахманның әйелі Мағышқа айтқан жұбатуы («Жылаған-
ды тоқтатып») 188
Әбдірахманның әйелі Мағышқа шығарып берген жоқтау
 («Айналайын құдай-ау») 190
«Өзім әңгімесі» 274
«Белің — Медет қызы, аты — Өрім» 256
«Әлифби» өлеңі 11
«Әсемпаз болма әр неге» 162

- «Әуелде бір суық мұз — ақыл зерек» 95
 «Базарға, қарап тұрсам, әркім барар» 40
 «Бай сейілді» 111
 «Байлар жүр жиған малын қорғалатып» 29
 Баймағамбетке қатынының атынап шығарылған («Ажыны
 ның жақсы-ақ қызы едім») 156
 «Балалық әлді, бидің бе» 175
 «Баласы өлген анаға шығарып берген жоқтау («Көз жұм-
 ғанша дүниеден») 195
 «Бойы бұлғаң» 153
 «Болды да партия» 222
 «Буынсыз тілің» 245
 «Білектей арқасында өрген бұрым» 105
 «Білімдіден шыққан сөз» 83
 «Бір дәурен кемді күнге бовбалалық» 33
 «Бір сұлу қыз тұрыпты хан қолында» 200
 «Біреуден біреу артылса» 80
 «Біреудің кісісі өлсе, қаралы — ол» 66
 «Бөстегім, құтылдың ба Кетібақтан» 257
 «Ғабидоллаға («Жазғытұрым қылтиған бір жауқавым») 219
 «Ғалымнан надав артпас ұққанменен» 254
 «Ғашықтық, құмарлықпен — ол екі жол» 96
 «Ғашықтың тілі — тілсіз тіл» 161
 «Ғылым таппай мақтанба» 41
 «Домбыраға қол соқпа» 251
 Дүйсенқұлға («Саудайы-ай, сауды алмадың-ақ, сырқауды
 алып») 210
 Дүтбайға («Жылуы жоқ бойының») 236
 «Ем таба алмай» 113
 Ескендір 263
 Ескілік киімі («Ойланып ойға кеттім жүз жылғы өткен») 163
 «Есінде бар ма жас күнің» 231
 «Ерекше естен кетпес қызық қайда» 221
 Жаз («Жаздықун шілде болғанда») 46
 Жазғытұры («Жазғытұры қалмайды қыстың сығы») 120
 «Жалын мен оттан жаралып» 250
 Жаманбаланың баласы өлгенде 228
 «Жапырағы қуарған ескі үмітпен» 242
 «Жарқ етпес қара көңлім, не қылса да» 108
 «Жас әспірім замандас қапа қылды» 160
 «Жастықтың оты жалындап» 131
 «Жастықтың оты, қайдасың» 107

- «Жасымда ғылым бар деп ескермедім» 22
 «Жақсылық ұзақ тұрмайды» 155
 Жақсылыққа («Аяғыңды аңдап бас, ей, Жақсылық») 15
 «Желсіз түнде жарық ай» 74
 Жігіт сөзі («Айттым сәлем, қалам қас») 101
 «Жігіттер, ойын арзан, күлкі қымбат» 35
 «Жүрегім менің — қырық жамау» 232
 «Жүрегім, нені сезесің» 238
 «Жүрегім, ойбай, соқпа өнді» 145
 «Жүрек — теңіз, қызықтың бәрі — асыл тас» 249
 «Жүректе қайрат болмаса» 227
 Жұмбақ («Алла мықты жаратқан сегіз батыр») 140
 Жұмбақ («Сыналар, ей, жігіттер, келді жерің») 142
 Жұмбақ [«Қара жер адамзатқа болған мекен»] 141
 «Жол көрмек, жоба білмек, жиһан кезбек» 258

 «Замаң ақыр жастары» 129
 «Интернатта оқып жүр» 48

 «Кейде есер көңіл құрғырың» 119
 «Келдік талай жерге өнді» 115
 «Кешегі Аспан ағасы» 194
 «Кім екен деп келіп ем түйе қуған» 12
 Күз [«Сұр бұлт түсі суық қаптайды аспан»] 68
 Күйісбайға [«Дұғай сәлем жазамын Күйісбайға»] 209
 Күлембайға [«Болыс болдым мінеки»] 76
 Күлембайға [«Уағалайкүмүссәләм»] 72
 «Күн артынан күн туар» 229
 «Күшік асырап, ит еттім» 234
 «Күлімсіреп аспан тұр» 151
 Көжекбайға [«Бөген елде бар болса»] 58
 Көжекбайға [«Жамантайдың баласы Көжек деген»] 52
 «Көзімнің қарасы» 135
 «Көзінен басқа ойы жоқ» 130
 «Көк тұман — алдындағы келер заман» 212
 «Көк ала бұлт сөгіліп» 206
 Көкбайға [«Бұралып тұрып»] 73
 Көкбайға [«Сорлы Көкбай жылайды»] 51
 «Көлеңке басын ұзартып» 240
 «Көңлім қайтты достан да, дұшпаннан да» 30
 «Көңіл құсы құйқылжыр шартарапқа» 203
 «Қажымас дос халықта жоқ» 106
 «Қайғы шығар ілімнен» 146
 «Қалың елім, қазағым, қайран жұртым» 28

- «Қандай қызда ләззат бар жан татпаған» 21
«Қансонарда бүркітші шығады аңға» 18
Қара қатынға [«Қара қатын дегенге қара қатын»] 110
«Қараша, жел тоқсанмен сол бір екі ай» 69
«Қарашада өмір тұр» 159
«Қартайдық, қайғы ойладық, ұйқы сергек» 23
«Қартайдық, қайғы ойладық, ұлғайды арман» 25
Қатыны мен Масақбай [«Сырмақ қып астына»] 208
«Қақтаған ақ күмістей кең маңдайлы» 20
«Қор болды жаным» 97
«Қуанбаңдар жастыққа» 243
«Қуаты оттай бұрқырап» 224
«Құлақтан кірін бойды алар» 220
«Құр айғай бақырған» 216
Қыз сөзі [«Қыстырып мағтайсыз»] 103
«Қызарып, сұрланып» 133
Қыздарға [«Қойдан қоңыр, жылқыдан торы Бәкең»] 171
«Қыран бүркіт не алмайды, салса баптап» 27
Қыс [«Ақ киімді, денелі, ақ сақалды»] 71
«Лай суға май бітпес қой өткенге» 176
«Малға достың мұңы жоқ малдан басқа» 198
«Махаббат, достық қылуға» 197
«Масғұт» 268
«Мен боламын демендер» 253
«Мен жазбаймын өлеңді ермек үшін» 93
«Мен сәлем жазамын» 217
«Менсінбеуші ем наданды» 138
«Мез болады болысың» 81
«Назарға [«Мынау келген Назар ма»] 65
«Не іздейсің, көңілім, не іздейсің» 143
«Нұрлы аспанға тырысып өскенсің сен» 237
«Ойға түстім, толғандым» 252
Оспанға [«Жайнаған туың жығылмай»] 148
Оспанға [«Кешегі Оспан»] 149
Оспанға [«Кешегі Оспан ағасы»] 194
«Осы қымыз қазаққа» 244
«Өзгеге, көңлім тоярсың» 117
«Өкінішті көп өмір кеткен өтіп» 53
«Өлең — сөздің патшасы, сөз сарасы» 63
«Өлсе өлер табиғат, адам өлмес» 178

«Өлсем орным — қара жер сыз болмай ма» 226

«Патша құдай, сыйындым» 39

Разаққа [«*Мына үйде отыр Разақ*»] 211

Рахымшалға [«*Сұлу аттың көркі — жал*»] 207

«Сабырсыз, арсыз, еріншек» 55

«Сап, сап, көңлім, сап, көңлім» 16

«Сағаттың шықылдағы емес ермек» 202

Сегіз аяқ [«*Алыстан сермеп*»] 85

«Сен мені не етесің» 98

«Сенбе жұртқа, тұрса да қанша мақтап» 214

«Соры қалың соққы жеген пышанамыз» 218

«Сүйсіне алмадым, сүймедім» 235

«Сұм дүние тонап жатыр, ісің бар ма» 225

«Сәулең болса кеудеңде» 91

«Тайға миядік» 127

«Талай сөз бұдан бұрын көп айтқанмын» 172

«Тоты құс түсті көбелек» 246

«Туғызған ата-ана жоқ» 199

«Түбінде баянды еңбек етін салған» 255

«Тұлпардан тұғыр озбас шабылса да» 109

«Ұяламын дегені көңіл үшін» 241

«Фәули, Шәмси, Сәйхали» 10

Шәріпке [«*Түңлікбайдың қатыны атың Шәріп*»] 13

«Шөқардай кекілі бар, қамыс құлақ» 44

«Иузи — рәушан, көзі — гәуһәр» 9.

«Ысытқан, суытқан» 152

«Іншім әлген, сыртым сау» 75

МАЗМУНЫ

ӨЛЕҢДЕР

1855—1881

«Музи — рәушан, көзі — гәуһар»	9
«Фәули, Шәмси, Сәйхали»	10
Әлифби өлеңі	11
«Кім екен деп келіп ем түйе қуған»	12
Шәріпке («Түңлікбайдың қатыны атың Шәріп»)	13
Абралыға («Мен жасымнан көп көрдім»)	14
Жақсылыққа («Аяғыңды аңдап бас, ей, Жақсылық»)	15
«Сап-сап, көңлім, сап, көңлім»	16

1882—1885

«Қансонарда бүркітші шығады аңға»	18
«Қақтаған ақ күмістей кең маңдайлы»	20
«Қандай қызда ләззат бар жан татпаған»	21
«Жасымда ғылым бар деп ескермедім»	22

1886

«Қартайдық, қайғы ойладық, ұйқы сергек»	23
«Қартайдық, қайғы ойладық, ұлғайды арман»	25
«Қыран бүркіт не алмайды, салса баптап»	27
+ «Қалың елім, қазағым, қайран жұртым»	29
«Байлар жүр жиған малын қорғалатып»	29
«Көңлім қайтты достан да, дұшпаннан да»	30
«Адасқанның алды — жөн, арты — соқпақ»	32
«Бір дәурен кемді күнге — бозбалалық»	33
«Жігіттер, ойын арзан, күлкі қымбат»	35
«Патша құдай, сыйындым»	39

296

«Базарға, қарап тұрсам, әркім барар»	40
«Ғылым таппай мақтанба»	41
«Шоқдардай кекілі бар, қамыс құлақ»	44
† Жаз («Жаздықүн шілде болғанда»)	46
«Интернатта оқып жүр»	48
Көкбайға («Сорлы Көкбай жылайды»)	51
Көжекбайға («Жамантайдың баласы Көжек деген»)	52
«Өкінішті көп өмір кеткен өтіп»	53

1887

«Сабырсыз, арсыз, еріншек»	55
Көжекбайға («Бөтен елде бар болса»)	58
«Өлең — сөздің патшасы, сөз сарасы»)	63
Назарға («Мынау келген Назар ма»)	65

1888

«Біреудің кісісі өлсе, қаралы — ол»	66
Күз («Сұр бұлт түсі суық қаптайды аспан»)	68
«Қараша, жел тоқсанмен сол бір екі ай»	69
Қыс («Ақ киімді, денелі, ақ сақалды»)	71
Күлембайға («Уағалайкүмүссәләм»)	72
• Көкбайға («Бұралып тұрып»)	73
«Желсіз түнде жарық ай»	74

1889

«Ішім өлген, сыртым сау»	75
Күлембайға («Болыс болдым мінеки»)	76
«Біреуден біреу артылса»	80
«Мәз болады болысың»	81
«Білімдіден шыққан сөз»	83
Сегіз аяқ («Алыстан сермен»)	85
«Сәулең болса кеудеңде»	91
«Мең жазбаймын өлеңді ермек үшін»	93
«Әуәзде бір суық мұз — ақыл зерек»	95
«Ғашықтық, құмарлықпен — ол екі жол»	96
• «Қор болды жаным»	97
• «Сен мені не етесің»	98
Жігіт сөзі («Айттым сәлем, қалам қас»)	101
Қыз сөзі («Қыстырып мақтайсыз»)	103

«Білектей арқасында өрген бұрым»	105
«Қажымас дос халықта жоқ»	106
«Жастықтың оты, қайдасың»	107
«Жарқ етпес қара көңлім не қылса да»	108
«Тұлпардан тұғыр озбас шабылса да»	109
Қара қатынға («Қара қатын дегенге қара қатын»)	110

1890

«Бай сейілді»	111
«Ем таба алмай»	112
«Келдік талай жерге енді»	115
«Өзгеге, көңлім, тоярсың»	117
«Кейде есер көңіл құрғырың»	119
Жазғытұры («Жазғытұры қалмайды қыстың сызы») .	120
«Асқа, тойға баратұғын»	123
«Ата-анаға көз қуаныш»	125
«Тайға міндік»	127

1891

«Заман ақыр жастары»	129
«Көзінен басқа ойы жоқ»	130
«Жастықтың оты жалындап»	131
«Қызарып, сұрланып»	133
«Көзімнің қарасы»	135
«Менсібеуші ем надавды»	138
Жұмбақ («Алла мықты жаратқан сегіз батыр») .	140
Жұмбақ («Қара жер адамзатқа болған мекен») .	141
Жұмбақ («Сыналар, ей, жігіттер, келді жерің») .	142

1892

«Не іздейсің, көңлім, не іздейсің»	143
«Жүрегім, ойбай, соқпа енді»	145
«Қайғы шығар ілімнен»	146
Оспанға («Жайнаған туың жығылмай») .	148
Оспанға («Кешегі Оспан») .	149
«Күлімсіреп аспан тұр»	151

«Ысытқан, суытқан»	152
«Бойы бұлғаң»	153
«Жақсылық ұзақ тұрмайды»	155
Баймағамбетке қатынының атынан шығарылған («Ажының жақсы-ақ қызы едім»)	156

«Антпенен тарқайды»	157
«Қарашада өмір тұр»	159
«Жас өспірім замандас қапа қылды»	160
«Ғашықтың тілі — тілсіз тіл»	161
«Әсемпаз болма әр неге»	162
Ескілік киімі («Ойланып ойға кеттім жүз жылғы өткен»)	163
Әбдірахман науқастанып жатқанда («Я, құдай, бере көр»)	164
Әбдірахманға («Алланың рахматын»)	167
Әбдірахманға Көкітай атынан хат («Тілім, саған айттайын»)	168
Әбдірахманға Көкітай атынан хат («Көзімнің нұрысым»)	170
Қыздарға («Қойдан қоңыр, жылқыдан торы Бәкең»)	171

«Талай сөз бұдан бұрын көп айтқанмын»	172
«Аш қарын жұбана ма майлы ас жемей»	173
«Балалық өлді, білдің бе»	175
«Лай суға май бітпес қой өткенге»	176
«Өлсе әлер табиғат, адам өлмес»	178
Әбдірахман өлгенде («Арғы атасы қажы еді»)	179
Әбдірахман өлгенде («Кешегі өткен ер Әбіш»)	180
Әбдірахман өлгенде («Тұла бойың ұят, ар едің»)	181
Әбдірахман өліміне («Жиырма жеті жасында»)	182
Әбдірахман өліміне («Талаптың мініп тұлпарын»)	184
Әбдірахманға («Орынсызды айтпаған»)	185
Әбдірахман өлген соң өзіне айтқан жұбатуы («Бермеген құлға, қайтесің»)	186
Әбдірахманның әйелі Мағышқа айтқан жұбатуы («Жылағанды тоқтатып»)	188

Әбдірахманның әйелі Мағышқа шығарып берген жоқтау («Айналайын құдай-ау»)	190
«Кешегі Оспан ағасы»	194
Баласы өлген анаға шығарып берген жоқтау («Көз жұм- ғанша дүниеден»)	195
«Махаббат, достық қылуға»	197

1896

«Малға достың мұңы жоқ малдан басқа»	198
«Туғызған ата-ана жоқ»	199
«Бір сұлу қыз тұрыпты хан қолында»	200
«Сағаттың шықылдағы емес ермек»	202
«Көңіл құсы құйқылжыр шартарапқа»	203
«Адамның кейбір кездері»	205
«Нөк ала бұлт сөгіліп»	206
Рахымшала («Сұлу аттың көркі — жал»)	207
Қатыны мен Масақбай («Сырмақ қып астына»)	208
Күйісбайға («Дұғай сәлем жазамын Күйісбайға»)	209
Дүйсенқұлға («Саудайы-ай сауды алмадың-ау, сырқауды алып»)	210
Разаққа («Мына үйде отыр Разақ»)	211

1897

«Көк тұман — алдындағы келер заман»	212
«Сенбе жұртқа, тұрса да қанша мақтап» ;	214
«Алла деген сөз жеңіл»	215
«Құр айғай бақырған»	216
«Мен сәлем жазамын»	217
«Соры қалың соққы жеген пышанамыз»	318
Ғабидоллаға («Жазғытұрым қылтиған бір жауқазын»)	219
«Құлақтан кіріп бойды алар»	220
«Ерекше естен кетпес, қызық қайда»	221

1898

«Болды да партия»	222
«Қуаты оттай бұрқырап»	224
«Сұм дүние тонап жатыр ісің бар ма»	225

«Өлсем орным — қара жер сыз болмай ма»	226
«Жүректе қайрат болмаса»	227
Жамаибаланың баласы өлгенде	228
«Күн артынан күн туар»	229
«Ауру жүрек ақырын соғады жай»	230

1899

«Есінде бар ма жас күнің»	231
«Жүрегім менің — қырық жамау»	232
«Адам бір — боқ көтерген боқтың қабы»	233
«Күшік асырап, ит еттім»	234
«Сүйсіне алмадым, сүймедім»	235
Дүтбайға («Жылуы жоқ бойының»)	236
«Нұрлы аспанға тырысып өскенсің сен»	237

1900

«Жүрегім, нені сезесің»	238
«Көлеңке басын ұзартып»	240

1901

«Ұяламын дегені көңіл үшін»	241
«Жапырағы қуарған ескі үмітпен»	242
«Қуанбаңдар жастыңда»	243
«Осы қымыз қазаққа»	244
«Буынсыз тілің»	245

1902

«Тоты құс түсті көбелек»	246
«Алланың өзі де рас, сөзі де рас»	247
«Жүрек — теңіз, қызықтың бәрі — асыл тас»	249

1903

«Жалын мен оттан жаралып»	250
-------------------------------------	-----

Жылы белгісіз өлеңдер

«Домбыраға қол соқпа»	251
«Ойға түстім, толғандым»	252
«Мен боламын демеңдер»	253
«Ғалымнан надан артпас ұққанменен»	254
«Түбіңде баянды еңбек егін салған»	255
«Әйелің — Медет қызы, аты — Өрім»	256
«Бөстегім, құтылдың ба Көтібақтан»	257
«Жол көрмек, жоба білмек, жиһан кезбек»	258

ПОЭМАЛАР

Ескендір	263
Масғұт	268
Әзім әңгімесі	274
Ескірген және шет тілдерден енген сөздерге түсінік	287
Шығармалардың алафавиттік көрсеткіші	291

АБАЙ
(Ибраһим Қунанбаев)
СОЧИНЕНИЯ В ДВУХ ТОМАХ
ТОМ ПЕРВЫЙ
Стихи и поэмы

(Ва казахском языке)

Редактор *М. Жумағалиев*
Художник *Н. Нұрмұханбетов*
Художественный редактор *В. Табылдыев*
Технический редактор *В. Қарибаева*
Корректор *З. Тулегасова*

ИБ № 2873

Төрүте 2.04.86 жіберілді. Басуға қол қойылды 3.09.86. Қалпы 84×
X100¹/₁₆. № 1 баспа қағаз. Қаріп түрі «көдімгі жаңа». Шығынды
басылыс. Шартты баспа табағы 14,3. Шартты бояу көлемі 15,0.
Есепті баспа табағы 10,1. Тиражы 30 000 дана. Заказ № 1179. Ба-
ғасы 1 с. 30 т.

Қазақ ССР Баспа, полиграфия және кітап саудасы істері жөніндегі
мемлекеттік комитеттің Халықтар достығы орденді «Жазушы» бас-
пасы, 480124, Алматы қаласы, Абай проспектісі, 143 үй.

Қазақ ССР Баспа, полиграфия және кітап саудасы істері жөніндегі
мемлекеттік комитеттің «Кітап» полиграфиялық кәсіпорындары
өздірістік бірлестігінің Полиграфия комбинаты, 480002, Алматы қал-
асы, Пастер көшесі, 41 үй.

1
1
:
1
1

Абай (Ибраһим Құнанбаев)

A13 Екі томдық шығармалар жинағы.— Алматы:
Жазушы, 1986

Т.І: Өлеңдер мен поэмалар 304 бет, суретті.

Ұлы ақын Абайдың асыл мұрасын мезгіл-мезгіл қайтадан жариялау — уақыт талабы, қауым тілегі. Абай сөзін ардақ тұтатын оқырмандарға ақынның екі томдық шығармалар жинағы жаңадан ұсынылып отыр. Бірінші том өлеңдер мен поэмалардан тұрады.

Абай шығармаларының біржола орныққан, тұрақты (нағондық) текстін жариялау ісін Мұхтар Әуезов жүзеге асырған еді. Қолдарыңыздағы екі томдық сол негізде дайындалды. Тек соңғы бабылымдарда қате басылған, жаңсақ кеткен жекелеген сөздерге ғылыми дәлелді түзетулер жасалды.

A $\frac{4702230100-189}{402(05)-86}$ 53-85

84 Қаз